

T.C.
İSTANBUL SABAHATTİN ZAİM ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ BİLİM DALI

YÛSUF SÛRESİNDE SOSYAL GRUPLAR

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Mehmet YILDIRIM

İstanbul

Temmuz-2023

T.C.
İSTANBUL SABAHATTİN ZAİM ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ BİLİM DALI

YÛSUF SÛRESİNDE SOSYAL GRUPLAR

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Mehmet YILDIRIM

Tez Danışmanı
Doç. Dr. Murat KAYA

İstanbul
Temmuz-2023

TEZ ONAY SAYFASI

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürlüğüne,

Bu çalışma, jürimiz tarafından Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Temel İslam Bilimleri Bilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Danışman Doç. Dr. Murat KAYA

Üye Doç. Dr. Veysel AKKAYA

Üye Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Hamdi YILDIRIM

Onay

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Doç. Dr. Erhan İÇENER
Enstitü Müdürü

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ

Yüksek lisans tezi olarak hazırladığım “**Yûsuf Sûresinde Sosyal Gruplar**” adlı çalışmanın öneri aşamasından sonuçlandığı aşamaya kadar geçen süreçte bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle uyduğumu, tez içindeki tüm bilgileri bilimsel ahlak ve gelenek çerçevesinde elde ettiğimi, tez yazım kurallarına uygun olarak hazırladığımı, bu çalışmamda doğrudan veya dolaylı olarak yaptığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu beyan ederim.

Mehmet YILDIRIM

ÖN SÖZ

İnsan yeryüzüne gönderildiğinden beri hayatını devam ettirmek için doğal ve sosyal çevresine uyumlu olmaya çalışır. Her ferd, yaşadığı toplumun ve çağın çocuğudur ve hayatını büyük ve küçük gruplarda sürdürür. Toplumun en küçük sosyal grubu ailedir.

Tefsir ilminin temel hedefi vahyin indiği dönemi anlayıp, günümüzle olan bağlantısını canlı tutmaktır. İlâhî hitap, ferdden başlayıp tüm toplumu kapsar. Vahyin hedefi îmanlı, ilkeli ve ahlaklı ferd ve toplumlar oluşturmaktır.

Sosyal yapıyı oluşturan temel unsur ferdin kendisidir. Onun çevresiyle ilişkileri sosyal grupları doğurur. Sosyoloji sosyal ilişki, etkileşim, hareket ve bunların fert üzerinde etkilerini merkeze alır. Bir toplumu, sosyal grubu ve kültürü anlamada önemli bir çerçeve sunar.

Bu çalışmada Yûsuf Sûresi'ndeki bireyleri, rol aldıkları sosyal grupları ve yaşanan toplumun kültürünü anlatmaya gayret ettik. Vahyi en güzel şekilde anlayarak günümüz ile bağlantısını canlandırmayı arzuladık.

Araştırmamdaki her aşamada bana yardımcı olan tez danışmanım muhterem Doç. Dr. Murat KAYA'ya, eğitim alanında bize vizyon katan çok değerli hocamız Eyüp TAŞÖZ'e lisans ve yüksek lisans eğitimim boyunca benden desteklerini esirgemeyen sevgili eşim Ayşe YILDIRIM'a ve kızlarıma teşekkürlerimi sunarım.

Mehmet YILDIRIM
İstanbul-2023

ÖZET

YÛSUF SÛRESİNDE SOSYAL GRUPLAR

Mehmet YILDIRIM

Yüksek Lisans, Temel İslam Bilimleri

Tez danışmanı: Doç. Dr. Murat KAYA

Temmuz, 2023, 126 Sayfa

Bu çalışmanın amacı Kur'an-ı Kerim'in sûrelerinden biri olan Yûsuf Sûresi'ndeki sosyal grupları ve çeşitlerini irdeleyerek tespit etmeye çalışmaktır. Konumuz çerçevesince literatür taraması, söylem ve içerik analizleri yöntemlerini kullanarak yaptığımız nitel araştırmada, sosyoloji ilminde sınıflandırılan sosyal grupları esas aldık. Buradan hareketle sûreyi baştan sona taradık. Elde ettiğimiz verileri; konulu tefsir bağlamında tetkik, tasnif ve tefsir ederek ulaşabildiğimiz sonuçları ortaya koyduk. Din sosyolojisi açısından olay, olgu, grup ve sosyal grup kavramlarının tanımlarını yaparken aynı zamanda Yûsuf Sûresi'nde var olan ehl, âl, kavm, ümmet, millet, sâhib, karye, usbe ve mele kavramlarının ifade ettiği manaları inceledik. Yûsuf Sûresi'nde insan, din, aile, klan, devlet, halk, millet, köle, hizmetçi, iktisat, kültür, etnik gibi toplum katmanlarında var olan sosyal grupları ve çeşitlerini ortaya koymaya çalıştık. Sosyal hayat insanlık tarihi boyunca ortak ve evrenseldir. Hz. Âdem'den beri din, sosyal olaylar ve olgular arasında karşılıklı ilişkiler ve etkileşim sonucu sosyal grupların ortaya çıkması kaçınılmazdır. Yûsuf Sûresi'ni sosyal gruplar açısından incelerken, dinin fert üzerindeki rolü ve sosyal gruplar üzerindeki etkisini ortaya koymaya çalıştık.

Anahtar Kelimeler: Kur'ân-ı Kerîm, Yûsuf Sûresi, Mısır, Toplum, Aile, Sosyal Grup.

ABSTRACT
SOCIAL GROUPS IN SURAH YUSUF

Mehmet YILDIRIM

Master, Basic Islamic Sciences

Thesis Advisor: Asst. Prof. Dr. Murat KAYA

July, 2023, 126 Pages

The aim of this study is to try to determine the social groups and their types in Surah Yusuf, which is one of the detached Surahs of the Holy Qur'an. Within the framework of our topic, we have taken the social groups classified in the science of sociology as a basis in the qualitative research we conducted using literature review, discourse analysis, and content analysis methods. Starting from this point of view, we have scanned the Surah from beginning to end. We have presented the results we have been able to reach by examining, classifying, and interpreting the data we have obtained in the context of thematic tafsir. While defining the concepts of event, phenomenon, group, and social group in terms of the sociology of religion, we have also examined the meanings expressed by the concepts of ehl, al, kaym, ummah, nation, sahib, karye, usbe and mele social groups that exist in Surah Yusuf. In Surah Yusuf, we have tried to reveal the existence of social groups and their varieties in the layers of society, such as human, religion, family, clan, state, people, nation, slave, servant, economy, culture, ethnic. Social life has been common and universal throughout human history. Since Prophet Adam it is inevitable that social groups will emerge as a result of mutual relations and interaction between religion, social events, and phenomena. While examining Surah Yusuf from the point of view of social groups, this study will guide the understanding of the role of religion on individuals and its impact on social groups.

Keywords: The Quran, Surah Yusuf, Egypt, Social, Family, Social Group,

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI.....	i
BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ.....	ii
ÖN SÖZ	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
İÇİNDEKİLER.....	vi
KISALTMALAR LİSTESİ.....	ix

BİRİNCİ BÖLÜM.....	1
GİRİŞ.....	1
1.1. Araştırmanın Konusu	1
1.2. Tezin Amacı	2
1.3. Tezin Kapsamı ve İçeriği	2
1.4. Konunun Önemi ve Özgünlüğü.....	3
1.5. Araştırmanın Yöntemi	4
1.6. Literatür Analizi	5
1.7. Tezin Tertibi	8

İKİNCİ BÖLÜM.....	9
YÛSUF SÛRESİ	9
2.1. Sûreye Giriş.....	9
2.2. Sûrenin Konusu	9
2.3. Sûrede Zikri Geçen İki Mühim Âile	11
2.3.1. Âl-i Ya'kûb	12
2.3.2. Azîz-i Mısır ve Ailesi	25
2.4. Yûsuf Sûresi'nde Sosyal Yapı.....	25
2.4.1. İdari Teşkilat	26
2.4.2. Ekonomik Hayat.....	28

2.4.3.	Dini Hayat.....	30
2.4.4.	Sosyal Hayat	33
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM.....		35
YÛSUF SÛRESİNDE SOSYAL GRUPLAR.....		35
3.1.	Grup	36
3.1.1.	Şibih Grup.....	36
3.1.2.	Sosyal Grup.....	39
3.2.	Kur'an'da Sosyal Grup Örnekleri.....	39
3.3.	Yûsuf Sûresi'nde Sosyal Grup Kavramları.....	42
3.3.1.	Âl - آل.....	42
3.3.2.	Ehl - أهل.....	43
3.3.3.	Usbe - عُصْبَةٌ.....	45
3.3.4.	Sâhib/Ashâb	47
3.3.5.	Mele' - الْمَلَائِكَةُ.....	48
3.3.6.	Melik.....	49
3.3.7.	Kavm - الْقَوْم.....	50
3.3.8.	Karye - قَرْيَةٍ.....	52
3.3.9.	Ümmet - أُمَّة	53
3.3.10.	Millet - مِلَّة	55
3.4.	Yûsuf Sûresi'nde Sosyal Gruplar	55
3.4.1.	Dini Gruplar	56
3.4.2.	İlişki Biçimine Göre Sosyal Gruplar	73
3.4.3.	Temel İşlevlerine Göre Sosyal Gruplar	80
3.4.4.	Örgütlenme Biçimine Göre Gruplar	88
3.4.5.	Otoriter ve Demokratik Gruplar	91
3.4.6.	Referans Grupları	93

3.4.7. Grup Üyeliğinin Niteliğine Göre	94
3.4.8. Süresine Göre Sosyal Gruplar	95
3.4.9. Katılma Biçimlerine Göre Sosyal Gruplar	97
3.4.10. Biyolojik Gruplar	98
3.4.11. Grup Bireylerinin Sayısına Göre.....	103
3.4.12. Etnik Gruplar / Irk ayrımı	105
SONUÇ	108
KAYNAKÇA.....	110
ÖZGEÇMİŞ	117

KISALTMALAR LİSTESİ

A.g.e.	: Adı Geçen Eser
a.s	: Aleyhisselam
bs	:Baskı
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
DİA	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
DİB	: Diyanet İşleri Başkanlığı
s.a.v	: Sallallahu Aleyhi ve Sellem
Hız.	: Hazreti
Thk	: Tahkik
S.	: Sayı
Haz.	: Hazırlayanlar
vd.	: Ve Diğerleri
vb.	: Ve Benzerleri
T.y.	: Tarih Yok
İ. Ü. E. F. Y.	:İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları
İ.Ö.	: İsa'dan Önce
M. Ü.	: Marmara Üniversitesi
M.E.B.Y.	: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları
B.y.y.	: Basım Yeri Yok

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ

Bu bölümde araştırmanın konusu, tezin kapsamı ve içeriği, konunun önemi ve özgünlüğü, araştırmanın yöntemi, literatür taraması ve tezin tertibi bölümlerine yer verilmiştir.

1.1. Araştırmanın Konusu

Allah, insanı yarattı. Sorumluluk riskini üstlenen insanı yeryüzünün halifesi kıldı. İlk insan ilk peygamber Hz. Âdem (a.s.) dünya gurbetini yalnız, hüznü, çaresiz yaşayamazdı. Allah, Hz. Âdem'e eş olarak Hz. Havva'yı yarattı.¹ Bu iki insan yeryüzünün ilk sosyal grubunu oluşturdu. Sosyal gruplar bu iki insandan itibaren artarak devam etti.

İnsanları erkek ve diğiden yaratan, tanışmamız için kavim ve kabilelere ayıran Allah'tır.² Bu nedenle Kur'an-ı Kerim'de sosyal grupların varlığı tartışma götürmez bir hakikattir. Buradan hareketle bizde, bütün olarak anlatılan Yûsuf kıssasında, sosyal grupların tümüne ulaşabilme kanaati hâsıl olmuştur. İşte bu çalışmada, Yûsuf Sûresi'nin kısâsı bütünlüğünde, sosyal gruplar ve çeşitleri araştırıldı.

Sûre içinde var olan sosyal grup ifade eden kavramlara, sosyal grupların oluşumlarına, sosyal gruplara ve çeşitlerine yer verildi. Grupların özellikleri ortaya çıkarılırken, dini sosyal grupların varlığına bakıldı. Yûsuf Sûresi'nde var olan sosyal gruplarda Yûsuf (a.s.), Ya'kûb (a.s.), Yûsuf'un kardeşleri, Melik, vezir, vezirin hanımının rolü ve statüsüne değinildi. Sosyal grupların kültür, norm, müesseselerin oluşum yönleri ve mensubiyet duyguları araştırıldı.

¹ Nisâ 4/1; el-A'râf 7/189.

² el-Hucurât 49/13.

Duygu benzerliği, yakınlığı ve karşılıklı münasebet gibi müşterek özellikler olmasına rağmen sosyal grup sayılmayan şibih gruplar yönüne de değinildi. Gruplar arası münasebetler, gayelerine göre basit ve kümülatif gruplar ele alındı. Teşkilatlı ve teşkilatlı olmayan gruplar anlatıldı.

1.2. Tezin Amacı

Bu çalışmada amaç Kur'an-ı Kerim'in müstakil bölümlerinden biri olan Yûsuf Sûresi'ndeki sosyal grupları ve çeşitlerini irdeleyerek tespit etmektir. Sosyal grup ve çeşitleri elbette çoktur. Biz farklı kriterlerden hareketle tasnif ettiğimiz sosyal grupları ve çeşitlerini Yûsuf Sûresi özelinde belli tiplerde toplamayı amaçladık. Sûrede din sosyolojisi açısından sosyo-ekonomik, sosyo-kültürel, sosyo-psikolojik, sosyo-politik ve etnik nedenlerle sosyal grupların tanımlanması yapıldı. Sûrede açık veya zımnın var olan bilgiler değerlendirildi. Sûre, konulu tefsir bağlamında incelendi.

İnsanların farklılıkları olsa da onların yaşanan hayatın ortak noktalarında buluşmaları kaçınılmazdı. Ortak noktalarda bir araya gelen insan kümelenmeleri farklı sosyal grupları oluşturdu. Biz ortaya çıkan bu grupların evrensel yönleri olduğunu ortaya konmaya çalışırken, bu alanda çalışanlara örnekler sunmayı hedefledik. İnsanların farklılıklarının, sosyal kümelenmelerinin, sosyal grupların, toplumun doğru anlaşılmasına ve süreçlerin kavranmasına rehberlik edeceğini düşünük.

Sûredeki sosyal gruplar hakkında bilgi verirken, kalıcı tarih şuuru, tevhidî sorumluluk bilinci ve sahih iman ile sâlih amel sonucu sergilenen ahlaki davranışın içselleştirilmesi asıl varılmak istenen hedefti.

Din ile sosyal olaylar ve olgular arasında karşılıklı ilişkilerin sosyal gruplar açısından incelenmesi sayesinde, dinin birey üzerindeki esas rolünün, insan toplulukları üzerindeki etkilerinin daha iyi anlaşılmasına ve takdir edilmesine katkı sağlanabilir.

1.3. Tezin Kapsamı ve İçeriği

Çalışma Yûsuf Sûresi'yle sınırlandırıldı. Sûredeki sosyal grup ve çeşitlerinden bahsedildi. Bu bağlamda sosyal ilişkilerin yakınlığına, grubun üye sayısına, sürekliliğine, bireyin gruba katılımına, kuruluş biçimine, görevlerine ve yapılarına

değinildi. Etnik grup ve kültür grupları üzerinde duruldu. Sosyal gruplar iş bölümü ve dayanışma ilişkileri açısından incelendi.

Sosyal gruplar kavramları ile verilirken “Kur’an sosyolojisi” veya “İslâm sosyolojisi” gibi kavramsallaştırma tartışmalarına girilmedi.

Hz. Yûsuf’un babası ve kardeşleri arasındaki münasebetleri, kervancılar ve köleliği, Mısır emiri (Azîz) ve saray hayatı, iftiraya kurban gitmesi, hapis hayatı, Mısır Meliki ve ondan yetkiyi devralışı, ailesini Mısır’a yerleştirmesi gibi konulardan bahsederken meseleye sosyal grup ve çeşitlerinin oluşum ve gelişimi açısından bakılacaktır.

Mısır toplumunda tabîi gruplardan, kan bağı grubundan bahsedilirken, ırkçılık konusu ve tartışmalarından özellikle uzak durulmuştur. Toplumda inançlı-inançsız dini grupların varlığı ortaya konuldu. İbadetler konusuna girilmedi. Sosyal grupların oluşumunda duyguların etkisi belirtilirken, psikolojik tahlillere yer verilmedi. Demografik değişime, sosyal grupların kültür ve çatışmalarına ve rüya konusuna girilmedi.

Bu kıssada Hz. Yûsuf’un (a.s.) hayatı anlatılırken melekler, cinler, şeytanlar, insanlar, âlimler, cahiller, erkekler, kadınlar gibi birçok insan tipi, nitelikli ve niteliksiz insan grubu ve çeşitleri anlatılmıştır. Ahsenü’l-kasas olması “Çok ilgi çekici” olmasının sebeplerinden biri görülebilir.

Mısır sosyal toplumunun müesseseleri, kurumları, iktisadi gücü, bu gücün iyiliği ve kötülüğü, bunların sosyal grupların oluşumuna etkisi ele alınmıştır. Sosyal hayata tesirlerine girilmemiştir.

Yûsuf Sûresi’nde sosyal grupları ortaya koyarken sosyolojinin kelâm, din psikolojisi, eğitim, din fenomenolojisi, kültür ve dinler tarihini tamamlayan ve bu alanlarla iş birliği yapan bir disiplin olduğunun bilincindeyiz. Bu nedenle çalışma sosyal gruplarla sınırlandırılmıştır.

1.4. Konunun Önemi ve Özgünlüğü

Yusuf Suresini tercih nedeni bu konuda akademik bir çalışmanın olmayışıdır. Sûre gerçek bir hikâye olup, sosyal grupları, çeşitleri ve örnekleriyle hayata dokunur. Yaşadığımız hayatın daha iyi anlaşılmasına katkı sağlaması açısından da mühimdir.

Gruplar arası ilişkileri belirleyen din, hukuk, ahlâk, ekonomi ve bilim türü olaylar ile insanlar arası kalıp ilişkilerdir. Sosyal grupların oluşumunda ve dayanışmalarında en önemli unsur dindir. İslam dininin temel kaynağı ise Kur'an-ı Kerim'dir.

Kur'an'da sosyal gruplar ve çeşitlerini Yûsuf Sûresi'ndeki şekliyle ortaya çıkarmak, sosyal grupların anlaşılmasına ve anlamlandırılmasına yardımcı olacaktır. Bu düşünceler bizi bu çalışmaya sevk etmiştir.

Konumuzdaki alan taramalarımızda “*Yûsuf Sûresi'nde Sosyal Gruplar*” özelinde bir tetkike rastlamadık. Bu nedenle Yûsuf Sûresi'ni tercih ettik.

Kur'an-ı Kerim'de sosyal grup kavramları ve sosyal gruplar hakkında yazılar kaleme alınmıştır. Bu çalışmalarda belli başlı öne çıkan kavramlar üzerinde durulmuştur. Konumuzla ilgili dolaylı veya alt başlıklarda kesişen çalışmalara rastladık, fakat konumuzla ilgili doğrudan bir çalışmaya ulaşamadık.

Sosyal gruplarla ilgili bazı kavramların aşikâr, bazılarının da zımnen var olduğu gerçeğinden hareket ediyoruz. Buradan hareketle Yûsuf Sûresi'nde sosyal grupları irdelemek özgün bir çalışmadır. Zira sosyoloji, sosyal grupları ayrı ayrı isimlendirirken, Kur'an-ı Kerim genel adlandırmalar verir.

Dolayısıyla Yûsuf Sûresi'nde bahsedilen sosyal gruplar, çeşitleri ve özelliklerinin incelenmesinin özgün bir çalışma olduğu kanaatindeyiz.

1.5. Araştırmanın Yöntemi

Tezimizde literatür taraması, söylem ve içerik analizi yöntemleri kullanılacaktır. Çalışma nitel bir araştırmadır.

Çalışmamızı din ve sosyoloji terminolojisi çerçevesinde hazırlayacağız. Sosyoloji ilminde sınıflandırılan sosyal gruplar esas alınacaktır. İkinci adımda ise Kur'an'da sosyal grup içeren tanım ve ifadeler belirlenecektir. Buradan hareketle Yûsuf Sûresi'ni baştan sona taradık. Sosyal grup/gruplara yer veren ayetleri ve kavramları, kaynaklardan yardım alarak tetkik ettik. Elde ettiğimiz bilgileri tezekkür ve tefekkür ettikten sonra sınıflandırıp tetkik ettik ve yorumladık. Bu şekilde tahkikatımızı derinleştirdik. Böylece belirli ana başlıklar altında değerlendirme sonuçlarını ortaya koyduk.

1.6. Literatür Analizi

Konuyla ilgili çalışmaların tespiti için sürdürülen araştırmalar neticesinde şu çalışmalara rastlandı:

Tefsir alanında yapılan “Kur’an’dan İffet Örnekleri: Hz. Meryem ve Hz. Yusuf” başlıklı tez çalışmasında, iffet kavramının anlam çerçevesi çizilmiş, kavramın eş ve zıt anlamları açıklanmış, iki karakterin iffeti çalışılmıştır. Kur’an ayetleri ve hadislerde iffet kavramı incelenmiştir. Bu çalışma ile günümüz insanının ahlakına ışık tutma, çözüm üretme hedeflenmiştir.³

Fıkıh alanında yapılan “Yûsuf (a.s.) Kıssası’nın Fıkıhı” isimli tez çalışmasında rüya, ikrah, şahitlik, lukata, kefalet, yarış yapmanın hükmü ve insanın insana secdesinin hükmü konularına yer verilmiştir.⁴

Tasavvuf alanındaki “Yûsuf Sûresi’nin Tasavvufî/İşârî Yorumu” adlı çalışmada Yûsuf Sûresi işârî yorum yöntemi ile ele alınmıştır.⁵

Dinler Tarihi alanındaki “Kitab-ı Mukaddes ve Kur’an’da Yusuf Kıssası” isimli tezde kıssa kavramı, eş anlamlar, kaynağıyla ilgili görüşler, Kitab-ı Mukaddes kıssaları ile ilgili iddialar, kutsal kitaplardaki amaçları ve kıssa olgusu, kıssanın Kitab-ı Mukaddes ile Kur’an arasında mukayesesı yapılmıştır.⁶

İslam tarihi ve sanatları dalında yapılan “Bir Kur’an-ı Kerim Kıssasının Romana Dönüşümü: Yusuf Kıssası Örneği” isimli tezdır. Yûsuf ve Züleyha anlatılarının kaynakları, Kur’an-ı Kerim ile Tevrat arasındaki anlatım ve tefsirlerde yer alan yorum farkları, kıssanın tarihsel gerçekliği, konusunu Yûsuf Kıssası’ndan alan romanların incelenmesi, dil ve anlatım özellikleri gibi konular üzerinde durulmuştur.⁷

³ Hatice Avcı, “Kur’an’dan İffet Örnekleri: Hz. Meryem ve Hz. Yusuf” (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012).

⁴ Aylin Dilmen, “Yûsuf (a.s.) Kıssası’nın Fıkıhı” (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010).

⁵ Dilek Öz Bolat, “Yûsuf Sûresi’nin Tasavvufî/İşârî Yorumu” (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, M.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019).

⁶ Kerim Şükrü Ünlü, “Kitab-ı Mukaddes ve Kur’an’da Yusuf Kıssası” (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015).

⁷ Selim Ümütlü, “Bir Kur’an-ı Kerim Kıssasının Romana Dönüşümü Yûsuf Kıssası Örneği” (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018).

Türk Dili ve Edebiyatı alanındaki “Hikâyet-i Ya’kûb u Yûsuf ‘Aleyhi’s-Selâm (vr. 1b-35a)” isimli tezde hikâyenin ilâhî kaynakları ve doğu-batı edebiyatlarında yansımaları, eserin şekil özellikleri, metin incelemesi, metin ve neşrinde izlenen yöntem başlıklarıyla konu incelenmiştir.⁸

Din psikolojisinde yapılan “Yûsuf Sûresi Işığında İnsan Psikolojisi” tezinde Hz. Yûsuf’un hayatı ve dönemleri yer alır. Duygunun tanımı yapılırken olumlu veya olumsuz davranış ve duygulara yer verilir. Rüya psikolojisi, değerler, sosyal davranışlar ve Yûsuf Suresi’nde yer alan Hz. Yûsuf’a ait özellikler üzerinde durulur.⁹ Din Eğitimi alanında yapılan “Yusuf Suresi Işığında İnsan Eğitimi” isimli çalışmada Yûsuf (a.s.)’ın yaşadığı çağ ve sûre hakkında kısa bilgi verilmiştir. Ardından Yûsuf Sûresi’nde eğitim metotları ve ilkeleri, ahlak eğitimi, eğitimeinde bulunması gereken özelliklerden bahsedilmiştir.¹⁰

“İlmî, Edebî ve Eğitsel Yönleriyle Hz. Yusuf Kıssası ve Mesajlar” isimli tezde Yûsuf (a.s.) ve devlet idaresi, kıssanın eğitim değeri, içtimâî mesajlar vd. değinilmiştir.¹¹

Din sosyolojisi alanındaki “Kur’an-ı Kerim’de Yer Alan Sosyal Grup Kavramları” konulu araştırma bu sahada ilkler arasındadır. Bu sosyolojik çalışmanın birinci bölümünde; çağdaş sosyolojide sosyal grup kavramı, tanımı, oluşumu, temel sosyal gruplar, bunların belirgin özellikleri ve sınıflandırılması üzerinde durulmuştur. İkinci bölümde kavramlar tespit edilmiş ve geçtiği yerlere işaret edilmiştir. Kur’an’da geçen sosyal grupların tasnifi, oluş sebepleri, kan bağı, mekân bağı, zaman bağı ve ideolojinin oluşturduğu gruplara yer verilerek sonuca ulaşılmaya çalışılmıştır.¹²

⁸ Nâzım Şahin, “Hikâyet-i Ya’kûb Yûsuf ‘Aleyhi’s-Selâm (vr. 1b-35a)” (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, M. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2019).

⁹ Ömer Kerpiç, “Yûsuf Sûresi Işığında İnsan Psikolojisi” (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017).

¹⁰ Osman Irmak, “Yusuf Suresi Işığında İnsan Eğitimi” (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1994).

¹¹ Sadık Taşdemir, “İlmî, Edebî ve Eğitsel Yönleriyle Hz. Yusuf Kıssası ve Mesajlar” (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019).

¹² Erol Erdoğan, “Kur’an-ı Kerim’de Yer Alan Sosyal Grup İfade Eden Kavramlar” (Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, 1986).

Konumuza yakın çalışmalar arasında “Yûsuf Sûresi’nin Sosyolojik Analizi” adlı tez yer almaktadır. Bu çalışma Yûsuf (a.s.) döneminde bölgenin iktisadi, melik ve halk ilişkisi, Hz. Yûsuf ile Melik arasında yetki paylaşımı, dini, ahlaki, ailevi, çok eşlilik/poligami ve evlatlık kurumu yapı ve ilişkileri analiz edilmiş ve elde edilen veriler, günümüz anlam ve kavramlarıyla tipolojik ¹³ güncel okumaya tabi tutulmuştur.¹⁴

Bir diğer çalışma *Kur’an’da Toplumsal Sınanma* isimli kitaptır. Bu eserde insan grupları başlığı altında Sosyolojide insan grupları ve Kur’an’da insan grupları ele alınmıştır. Kur’an’da insan grupları başlığına bakıldığında kavim, millet, ümmet ve ilaveten topluluk/cemaat, toplum/cemiyet, grup gibi kavramlara yer verilmiştir.¹⁵

“Kur’an Kıssalarında Toplum Özellikleri” tezinin birinci bölümde kıssalarda anlatılan toplumların genel özellikleri, toplumsal yapıları, sosyal grup özellikleri, tasnifi, İslam’da sosyal grup gerçeği ve Kur’an’da geçen on bir kavram anlatılmıştır. İkinci bölümde kıssalar, ilgili kavramlar, dili ve anlatılış tarzı, tasnifi ve çeşitleri, Kur’an’daki yeri, Kur’an ve tarih, tarihi kıssalar, konuları açısından Kur’an kıssaları, Kur’an’da ele alınışı bakımından kıssalar, Peygamber kıssaları, diğer şahsiyet ve topluluklara yer verilmiştir. Üçüncü bölümde Kur’an kıssalarındaki toplum özellikleri, kıssalardaki toplumların ortak özellikleri, kıssalarda erdemli toplum ve özellikleri, toplumsal erdem ve ideal insan tipi konularında bilgi verilmiştir.¹⁶

“Kur’an-ı Kerim’de Sosyal Gruplar” isimli makalede sadece niteliksel olarak büyükten küçüğe “Ümmet, millet, kavim, karn, ehil, âl, şa‘b, kabile, aşiret, ashâb” kavramları üzerinde durmuştur.¹⁷

¹³ Sosyolojide kullanım şekli ile bir olgu ya da sürecin ayırma hususiyetlerine istinat ederek soyut bir şekillendirme olarak tarif edilebilir. Bir tür sınıflama/sınıflandırmayı anlatır.

¹⁴ Betül Fırat, “Yûsuf Sûresi’nin sosyolojik Analizi” (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2020).

¹⁵ Ahmet Küçük, “Kur’ân’da Toplumsal Sınanma” (Beyan yayınları: İstanbul, 2018).

¹⁶ Kurtca Yaman, “Kur’an Kıssalarında Toplum Özellikleri” (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016),

¹⁷ Zülfikar Durmuş, “Kur’an-ı Kerim’de Sosyal Gruplar”, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, C. 3, S. 3 (2003): 17-46.

“Kur’an’da Sosyal Grup İfade Eden Kavramlar” adlı makalede tabiî grup ifade eden kavramların yanı sıra sosyo-dini grupların kavramları üzerinde durulmuştur.¹⁸

“Kur’an-ı Kerim’de Sosyal Grup İfade Eden Kelimelerin Nüzul Sürecindeki Değişimleri” isimli makalede sosyal grup anlamına gelen Kur’anî kavramlardan hareketle Mekke ve Medine döneminde, Kur’an’da kullanılan grup ve cemaat adlarında ortaya çıkan kavramsal farklılıklara sosyoloji temelinde değinilmiştir.¹⁹

“Kur’an-ı Kerim’de Sosyal Gruplar” başlığını taşıyan makalede grup kavramları incelemiştir.²⁰

1.7. Tezin Tertibi

“Yûsuf Sûresi’nde Sosyal Gruplar” adlı tezimiz üç bölümde teşekkül etmektedir.

Birinci bölümde giriş, çalışmanın amacı, önemi, konusu, kapsamı ve yöntemiyle ilgili bilgilere yer verilmiş ve literatür taraması yapılmıştır.

İkinci bölümde Yûsuf Suresi’nin tefsir yönü, Hz. Yûsuf’un hayatı, surede yer alan aile misalleri, dönemin sosyal yapısı konuları ele alınmıştır.

Üçüncü bölümde Yûsuf Suresi’nde sosyal gruplar başlığı altında sûre bütünlüğünde sosyal gruplar incelenmiştir.

¹⁸ Orhan Atalay, “Kur’ân’da Sosyal Grup İfade Eden Kavramlar”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 0, S.16 (2001): 197-231.

¹⁹ Faruk Tuncer, “Kur’an-ı Kerim’de Sosyal Grup İfade Eden Kelimelerin Nüzul Sürecindeki Değişimleri”, *Ekev Akâdemi Dergisi*, S. 53, yıl: 16 (2012), 197-231.

²⁰ Mustafa Tekin, “Kur’an Sosyolojisi Üzerine Denemeler”, *Kur’ân-ı Kerim’de Sosyal Gruplara Giriş*, Der. Mehmet Bayyığit (Konya, Yediveren Yayınları, 2003), 7-116.

İKİNCİ BÖLÜM

YÛSUF SÛRESİ

2.1. Sûreye Giriş

Ahsenü'l-Kasas (kıssaların en güzeli) diye tavsîf edilen Yûsuf Sûresi Mekkîdir. Yüz on bir ayettir. Hz. Peygambere Mekke'de birinci ve ikinci Akabe biatlarının yapıldığı hüzün senesinde inmiştir. Bu seneler mü'minlerin boykotla ötekileştirildiği, toplumdan soyutlandığı, sosyal dışlanma ve baskının arttığı bir dönemdir. Sevgisiyle rızıklandığı Hatice'sini,²¹ aynı zamanda öz amcası, şair ve "Lâmiyye" kasidesinde kendisini savunan Ebu Talib'i kaybettiği yıllardır.²²

Mushaf tertibinde on ikinci, nûzül sıralamasında elli üçüncü sıradadır. Hûd Sûresi ile Hicr Sûresi arasında Mekke'de inmiştir. Mushaf'ta on ikinci cüzün sonu, on üçüncü cüzün başıdır. Dördüncü ayetle, yüz birinci ayet arasında Hz. Yûsuf'un kıssası anlatıldığı için Yûsuf Sûresi ismi verilmiştir.²³ Sûrede baştan sona bir peygamberin hayatı anlatılır. Yûsuf kıssası, insanın umudunu yeniden yeşerten, rüyayla başlayıp hakikatle sona eren ve pek çok ders ve ibretler ihtiva eden çok güzel bir kıssadır.

2.2. Sûrenin Konusu

Sûrede kıssaların en güzeli anlatılır. Bu sûre, Hz. Peygamber'in bilgisini vahiyden aldığına ve risâletine delildir.²⁴ Yûsuf peygamberin hayatı üzerinden Hz.

²¹ Müslim, "Fedâilü's-Sahâbe", 4/1888 (2435).

²² Ethem Ruhi Fığlalı, "Ebû Tâlib", *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/238; Ebû Tâlib Abdülmenâf b. Abdilmuttalib b. Hâşim, *Divanu Ebî Tâlib Ammi'n-Nebi (sallallahu aleyhi ve sellem)*, Thk. Muhammed Altuncu (Dârü'l-Kütübi'l-Arabî: Beyrut, 1994), 22-23.

²³ Hayrettin Karaman, vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, C. 3 (DİB. Yayınları: Ankara, 2007), 209-210.

²⁴ Ebu'l A'lâ Mevdûdî, *Tefhimu'l-Kur'an*, çev. Muhammed Han Keyanî, Yusuf Karaca, vd. C. 2 (İnsan Yayınları: İstanbul, 1996), 434.

Peygamber'in Mekke'deki atmosferi tasvir edilir ve gelecek tasavvuru inşa edilirken aynı zamanda büyük bir tesellî de sunulur.

“Ey Peygamber, sen de Mekkeli kardeşlerini, Yûsuf gibi affedecek, onların nedametlerini görünce ‘*Bugün size azarlama yok*’ dediğin gün gelecektir” mesajı verilir.²⁵ Kıssada sevgi, saygı, merhamet, insaf, affedicilik, hasetten uzak durmak gibi ulvî duygular öğretilir.

Kıssada iki tür sevgiden bahsedilir. Biri, Hz. Ya’kûb’un sabır ve hasret ateşiyle büyüyen umudu, tevekkülü, basireti ve muhsinlerin sevgisidir. Diğeri, Züleyha’nın tutkusu ve Mısırlı kadınların şaşkın sevgisidir. Bu sevgi, fesatçıların ortaya koyduğu, insan hayatını tahrip eden zehirli bir sevgidir.

Yûsuf Sûresi’nde bütün Kur’an sûrelerinde olduğu gibi dört muhatap vardır. Birincisi Allah’ın elçisi, ikincisi mü’minler, üçüncüsü kâfirler ve dördüncüsü tüm insanlardır. Gaye dört gruba da toplumsal dersler vermektir.

Sûrede üç farklı rüyadan bahsedilir. Bunları şöyle sıralayabiliriz:

1. Yûsuf Peygamberin rüyası; rüyasında on bir yıldız, ay ve güneşin kendini hürmetle selamladıklarını görmüş ve rüya gerçek olmuştur.²⁶
2. İki mahkûmun rüyası; Hz. Yûsuf hapisteyken, rüyalarını tabir ettiği iki arkadaşının rüyası tabir edildiği üzere çıkmıştır.²⁷
3. Melik’in rüyası; Hz. Yûsuf, kâhinler tarafından tabir edilemeyen Melik’in rüyasını tabir ederek, gelecek hakikati haber vermiştir. Bu rüya te’vili sonunda Melik Hz. Yûsuf’u devletin hazinelerinden sorumlu vezir olarak atamıştır.²⁸

Sonuç olarak Hz. Yûsuf’un gördüğü rüya ve te’vilini yaptığı rüyalar gerçekleşmiştir.

Sûrede üç gömlek vardır:

²⁵ Elmalılı M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’an Dil*, Haz. A. Cüneyd Köksal - Murat Kaya, C. 3 (Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı: İstanbul, 2021), 688.

²⁶ Yûsuf 12/4-6.

²⁷ Yûsuf 12/38-40.

²⁸ Yûsuf 12/43-50.

1. Hz. Yûsuf'un kanlı gömleği; kardeşlerince babaları Hz. Ya'kûb'a getirilen yalan haberin yalancı şahidi gösterilen gömlektir. Gömlek hakikati haykırırken kardeşlerin yalanını izhar eder.
2. Arkadan yırtılan iffet gömleği; Züleyha'nın komplosunu ve iftirasını aşikâr eden, yalancı şahitlik yapmayan gömlektir.
3. Şifa gömleği; Hz. Yûsuf'un babasına gönderdiği, terinin ve kokusunun sindiği bu gömlek, uzak mesafelerden sevgili evladının kokusunu alan Hz. Ya'kûb'un firaset ve basiretini temsil eder.

Rüyalar ve üç gömlek Hz. Yûsuf'un hayatının dönüm noktalarıdır. Hz. Yûsuf'un iki farklı ailede, iki farklı toplumda yaşadığı sosyal olaylar anlatılır. Onun fert ve sosyal hayattaki değişime rehberliği ifade edilir. Toplum hayatında rüyaların gerçekleşmesinde, zaman, çile, risk, alın teri ve ödenecek bedel konusunda dersler çıkarılır. Kişilik gelişiminde kıskançlık, kanlı gömlek, arkadan yırtılan gömlek, şifa gömleğinde alınacak ibretler bildirilir.

Hadiseler Allah'ın dilediği şekilde olur. İnsan Allah'ın planının önüne geçemez. Başarı ve tevfiğ Allah'a aittir. Meşru olmayanı meşru olmayan bir yolla çözmek, dünya ve ahirette rezil olmaktır. Müslüman kişi düşmanın hileleri ile karşılaşınca Allah'ın vekil olduğunun bilincindedir. Moralini bozmadan görevini korkusuzca yapar ve sonucunu Allah'a havale eder. İlim ve hikmet sahibi kişi, şartlar ne kadar olumsuz olsa da bir toplumu başarıya ulaştırabilir.²⁹

2.3. Sûrede Zikri Geçen İki Mühim Âile

Sûrede iki aile öncelikle göz önündedir. Birincisi Âli Ya'kûb ikincisi Azîz-i Mısır'ın ailesidir. Aileyi sosyal gruplar bölümünde ele alacağımız için burada soy ve isimlendirme hakkında bilgi verilecektir.

²⁹ Mevdûdî, *Tefhimü'l-Kur'an*, C. 2, 435-436.

2.3.1. Âl-i Ya'kûb

“Âl-i Ya'kûb” tabiri Kur'ân'da Ya'kûb'un soyu veya Ya'kûb hanedanı anlamında gelmiştir.³⁰ Çocuklarına “Benî İsrâil” denilmiştir.³¹ Bunlar Ya'kub oğulları ve Hz. Yûsuf'un kardeşleri olup her birinden ayrı bir kavim oluşmuştur. On iki boy ve soylarına *Esbât* denir.³² Yahudi inancına göre İbrâhîm, İshâk ve Ya'kûb olmak üzere üç ataları vardır. Ya'kûb aynı zamanda İsrâiloğullarının isim babası olup, lakabı İsrâildir.³³ Allah (c.c.) Hz. Ya'kûb'un soyuna risâlet nimetini vermiştir.³⁴

2.3.1.1. Hz. Ya'kûb

Hz. Ya'kûb, babası İshâk ile birlikte doğumları dedesi Hz. İbrâhîm ve ninesi Sâre'ye müjdelenen bir peygamberdir.³⁵ Hz. İshâk amcası Nahor'un oğlu Batuel'in kızı Rebeka ile evlendi.³⁶ Rebeka ikiz doğum yaptı ve çocuklarına Esav ve Ya'kûb adını verdiler.³⁷

Hz. İshâk ve annesi, oğlu Ya'kûb'a Paddan-arama gitmesini ve dayısı Laban'ın kızlarından biriyle evlenmesini tavsiye eder. O oğlunu Paddan-arama “Allah seni mübarek kılsın, seni çoğaltsın, sana İbrâhîm bereketini ve seninle beraber zürriyetini versin” duasıyla gönderir. Hz. Ya'kûb babası ve annesinin sözünü dinler ve Paddan-

³⁰ Yûsuf 12/6.

³¹ el-Bakara 2/40.

³² el-A'râf 7/160; el-Bakara 2/40, 47; Taberî, *Câmiü'l-Beyân an Te'vîli âyi'l-Kur'ân*, thk. C. 2, 598.

³³ Harman, “Ya'kûb”, *DİA* 43/274.

³⁴ Yûsuf 12/6.

³⁵ Hûd 11/71.

³⁶ *Kutsal Kitap*, İstanbul: Kitabı Mukaddes ile Yeni yaşam yayınları, 1. Basım, 2001, Yaratılış 24/67; 25/20.

³⁷ Yaratılış 25/24-26.

arama gider.³⁸ Rebeka'nın erkek kardeşi Lavan'ın (Lâtan/Laban)³⁹ Lea veya Leah ve Rahel (Raşel/Râhîl) adlarındaki kızlarıyla evlenir. İki kız kardeşten Rahel câriyesi Bilha'yı, Lea da Zilpa'yı Hz. Ya'kûb'a verir.⁴⁰

Hz. Ya'kûb'un evliliklerinden on iki erkek çocuğu olur. Eşi Lea'dan altı, Rahel'den iki, cariye Bilha'dan iki, Zilpa'dan iki evlâdı dünyaya gelir.⁴¹ Onun çocuklarına Benî İsrâîl denilir.⁴² On iki oğlu ile bu kökenden gelen nesiller anlamında *esbât* kelimesi kullanılır.⁴³

Hz. Ya'kûb, Hz. İbrâhîm'in milletine bağlı hanîf bir kuldur.⁴⁴ Bunların her biri peygamberdir.⁴⁵

Yahudi rivayetlere göre sakın bir kişiliğe sahip olan Hz. Ya'kûb'u dedesi Hz. İbrâhîm sever, ona hayır duada bulunurdu.⁴⁶ O Hz. İbrâhîm'in *“Her türlü şeytandan, zehirli haşerâttan ve kem gözlerden Allah'ın mükemmel olan kelimelerine sığınırım”* diye evlatları için yaptığı duanın bir tecellisidir. Hz. Muhammed (s.a.v.) de torunları Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'i aynı dua ile Allah'a sığındırırdı.⁴⁷

Hz. Ya'kûb yüreğini dağlayan evlat hasretinin ateşiyle, hüznü ayrılık gözyaşları dökerken, ak düşmüş gözlerine sabr-ı cemille umut katreleri damlatıp, oğullarının zulümlerini sineye çeken sâbirdir. Hüküm ve hikmet sahibi Allah'ın rahmet kapısında, ailesini bir araya getirmek için sabr-ı cemil ile bekleyen ve duasının

³⁸ Yaratılış 28/1-8.

³⁹ Yaratılış 24/29.

⁴⁰ Yaratılış 29/23, 28.

⁴¹ Yaratılış 35/ 23-26.

⁴² el-Bakara2/40; Elmalılı Hak Dini Kur'an Dili c.1, 447.

⁴³ el-A'râf 7/160; Taberî, Ebu Cafer Muhammed b. Cerîr, *Câmiü'l-Beyân an Te'vîli âyi'l-Kur'ân*, Thk. Abdullah b. Abdulmuhsin Türki, C. 2 (Dâru Hicr: B.y.y., 2001), 598.

⁴⁴ el-Bakara 2/135.

⁴⁵ Meryem 19/49.

⁴⁶ Ömer Faruk Harman, “Ya'kûb”, *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43/274.

⁴⁷ İbn-i Mâce, “Tıb” 36 (3525).

kabulüne şahit olan bir peygamberdir.⁴⁸ O, “Oğullarım! Şehre hepiniz tek kapıdan girmeyin, ayrı ayrı kapılardan girin” ifadesinde tedbir almayı öğreten, “Ben sadece Allah’a güvenip dayandım. Güvenenler, yalnız O’na tevekkül etsinler” beyanıyla tevekkülü öğreten ve kendisine ilim verilendir.⁴⁹ “Evlatlarım! Gidin Yûsuf’u ve kardeşini iyice araştırın, sakın Allah’ın rahmetinden ümit kesmeyin, çünkü kâfirlerden başkası, Allah’ın rahmetinden ümit kesmez!”⁵⁰ İfadelerinde ümit var olmayı ve teslimiyeti bildirmiştir.

Hz. Yûsuf’un yıllarca nerede olduğunu, kardeşi Bünyâmin’le kavuşmalarını bilemezken, kerîm oğlu Hz. Yûsuf’un 80 fersah (460 km) uzaktan hayat kokusunu almış ve onun gönderdiği gömlek vesilesi ile gözleri açılmıştır.⁵¹ Hz. Ya’kûb, Allah indinde kuvvetli ve basiretli, seçkin, en hayırlı, sâlih ve kendisine doğruluk dili verilen bir peygamberdir.⁵²

Bir süre beraber yaşadıkları Mısır’da, çocuklarına Allah’a teslimiyeti tavsiye eden muhsîn Ya’kûb (a.s) evlatlarına: “Sadece Müslümanlar olarak ölünüz” dedi. Onun “Benden sonra neye kulluk edeceksiniz?” sorusuna, orada bulunan esbât “Senin, ataların İbrâhîm, İsmâil ve İshâk’ın ilâhı olan tek tanrıya kulluk edeceğiz; biz sadece O’na teslim olduk”⁵³ cevabını verdiler. Bunun üzerine kalbi mutmain bir şekilde Mısır’da vefat etti.

⁴⁸ Yûsuf 12/18, 83.

⁴⁹ Yûsuf 12/67. Komisyon, *Hayat Rehberi Kur’an Konulu Tefsir*, C. 2 (DİB Yayınları: Ankara, 2021), 226-227.

⁵⁰ Yûsuf 12/87.

⁵¹ Zemahşerî, Ebü’l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî, *el-Keşşâf ‘an hakâ’ıki gâvâmi’i t-tenzîl ve ‘uyûni’l-eşkâvîl fî vücûhi t-te’vîl*, çev. Muhammed Coşkun, Ömer Çelik, Abdulaziz Hatip, Murat Sülün C. 3 (Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı: İstanbul, 2016.), 690.

⁵² Sâd 38/45, 46, 47; Harman, “Ya’kûb”, 43/276.

⁵³ el-Bakara 2/132-133.

2.3.1.2. Hz. Yûsuf

Hz. Yûsuf Kur'ân-ı Kerîm'de, adı verilen sûrede yirmi beş, el-En'âm 6/84. ve Mü'min (Gâfir) Sûresi 40/34. ayetleri ile birlikte yirmi yedi kez zikredilir.⁵⁴ Kutsal kitapta “Yusûf” kelimesine “daha çok versin” anlamı verilmiştir.⁵⁵

Hz. Ya'kûb nebinin on iki oğlundan on birincisi, annesi Rahel'in ilk oğlu Hz. Yûsuf'tur.⁵⁶ Bünyâmin ile öz kardeşir.⁵⁷ Anneleri Rahel (Râhîl binti Lâtân 'Laban') baba Hz. Ya'kûb'un dayısının kızıdır.⁵⁸ Dede Hz. İshâk nine Rebeka'dır.⁵⁹ Büyük ninesi Sâre sinn-i âyisede meleklerin müjdesini nail olmuştur.⁶⁰ Büyük dedesi Hz. İbrâhîm'i Allah (c.c.) dost edinmiştir.⁶¹ Nesebi hakkında Rasûlullah (s.a.v) şöyle buyurmuştur: “*Kerim oğlu kerim oğlu kerim oğlu kerim, İbrâhîm oğlu İshâk Oğlu Ya'kûb oğlu Yusuf'tur.*”⁶²

Hz. Yûsuf'un çocukken gördüğü ve geleceğini temsil eden “rüya”sı, dedesi Hz. İbrahim gibi, yıllar sonra gerçekleşmiştir. Hz. Yûsuf o dönem Mısır diyarında hiç kimsenin yorumlayamadığı kralın rüyasını tabir etmiştir.⁶³ Babasına rüyasını anlatmasına karşı, babasının ona nasihati ailesi ile muhabbetini ve sorunlarını paylaştığını gösterir. Rüya anlatılırken, heyecanla kurulan cümleler, seçilen kelimeler, O'nun saf ve tertemiz karakterine işaretir. Allah seçtiği güzide kulu Hz.

⁵⁴ Muhammed Fuâd Abdülbâki, *el-Mu'cemü'l-müfehres li-elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 3. bs. (Kahire: Dâru'l-hadis, 1991), 939.

⁵⁵ *Kutsal Kitap*, İstanbul: Kitabı Mukaddes ile Yeni yaşam yayınları, 1. Basım, 2001, s. 37.

⁵⁶ Yaratılış 30/22-24.

⁵⁷ Yûsuf 12/8, 59; Ömer Faruk Harman, “Yûsuf”, *DİA* (İstanbul: TDV yayınları, 2013). 44/1.

⁵⁸ Mukâtil b. Süleymân b. Beşîr el-Ezdî, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, Thk. Abdullah Mahmut Şehhâte, C. 2 (Dâru'l İhyâi't-Turâsi: Beyrut, 2002), 318.

⁵⁹ “Yaratılış” 24/67.

⁶⁰ Hûd 11/71-73

⁶¹ Nisâ 4/125.

⁶² Yûsuf 12/6; Buhârî, “Enbiyâ”, 60 (3390).; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 5/198 (5712).

⁶³ Yûsuf 12/47,48,49.

Yûsuf'a, olayları ve rüyaları doğru anlayıp, yorumlayabilme ilmi vermiştir. Bu onun sosyal hayatı anlama ve kavrama kabiliyetini gösterir.⁶⁴

Yûsuf Sûresi'ndeki ayetlerden Hz. Yûsuf'un babasına düşkün bir öksüz, olgun, sempatik, sıcakkanlı ve sevecen tavırlı, babasının sevgisini celp eden, kendisine bağlayan olduğu anlaşılır.⁶⁵ Babası tarafından farklı bir çocuk olduğu anlaşılınca, korunmaya alınmıştır. Sevgi ve korumacılık birleşince kardeşleri tarafından kıskanılmıştır.⁶⁶ Çekememezlik haddi aşınca kardeşlerince kuyuya atılmış Allah'ın vahyi ile umuda tutunmuştur.⁶⁷

O, sucular tarafından kuyudan çıkarılan bir garip iken, köle muamelesi yapılarak, kafilenin içindeki bazı yolcuların elinde bir ticaret malı köle gibi, Mısır pazarında Azîz tarafından satın alınmıştır. Azîz “En önde gelen üç ferasetli insandan biri” dir ki fayda veya evlatlık edinme umuduyla, Hz. Yûsuf'u Allah'ın izniyle ikram ve hürmete kavuşmuştur.⁶⁸ Rüşt çağına erişince, Allah (c.c.) ona ilim ve hikmet vermiştir.⁶⁹

Yûsuf (a.s.) Züleyha'nın kara sevdasının cazibe ateşinde imtihana tabi tutuldu. Dedesi Hz. İbrâhîm'in hakiki ateşte yanmadığı gibi Hz. Yûsuf da Rabbinin burhaniyla şehvet ateşinde yanmadı. O, Züleyha'ya “Allah'a sığınırım, zira eşin benim efendimdir. Bana iyi davrandı. Zulmedenler selamete eremez” cevabını verdi. Yûsuf, ihtiraslı, makam sahibi ve güzel bir kadının ve şehrin diğer kadınlarının baştan çıkarmalarından endişelendi. O, Rabbine “Şayet sen onların tuzaklarını uzaklaştırmazsan, onlara meyleder cahillerden olurum” duasında bulundu. Duası

⁶⁴ Yûsuf 12/4, 5, 6, 21, 101.

⁶⁵ Neşe Gürer, “Kur'an'da Peygamberlerin Karakter Özellikleri” (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019),74.

⁶⁶ Yûsuf 12/8.

⁶⁷ Yûsuf 12/15, 20.

⁶⁸ Yûsuf 12/19, 21; Ebû Bekr Ahmed el-Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'an*, C. 4 (Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî: Beyrut, 1992), 383; Yazır, *Hak Dîni Kur'an Dili*, C. 3, 639-640.

⁶⁹ Yûsuf 12/22.

kabul olundu.⁷⁰ Gençlere kıyamet günü Arş'ın gölgesinde gölgelenen kullar⁷¹ olabilmeleri için rol model oldu.

Hz. Yûsuf'un sarayda putperest toplumda eğitim almasına rağmen, Züleyha kendisine meyledince “Allah’a sığınırım” sözleri, onun tevhîd akidesini bozmadığını gösterir.⁷²

O imanlı, ahlaklı bir genç olarak, Rabbinin burhanını görünce, haramın çirkinliğini ayne’l yakîn gören, ismet ve nezahet sâhibi âlî bir şahsiyettir.⁷³ Onun bu hâli peygamberliğin “sıdk” mertebesidir.⁷⁴

Dikkatleri şimşek hızıyla üzerine çeken, melek yüzlü masumdur ki kendisine tuzaklar kurulmuş ve iftiralar atılmıştır. O’nun güzelliğinden, saraya davet edilen Mısırlı cemiyet kadınları, ellerinde tuttıkları bıçağın farkına varamamış ve ellerini kesmiştir. Allah (c.c.), Hz. Yûsuf’a burhanını gösterdi. Her türlü kötülük ve fuhşu, O’ndan uzaklaştırdı. O’nun kasten veya sehven büyük günaha düşmemesi peygamberliğinin “ismet” sıfatına delildir. Suçsuzken hapse mahkûm oldu. Cezaevi tecrübesi ile suçluları, kırık hayatları daha iyi anlıyordu. Sosyal hayatın bu grubuyla kaliteli iletişim kurarak arkadaşlarına ve bulunduğu çevresine moral veren, teselli eden, yüreklerini ferahlatan, güvenilen, samimi bir dost olmuştur.

Hz. Yûsuf’a peygamberlik vazifesi, kuyuya atıldığında verilebileceği gibi peygamberlik vazifesine başladığı ilk yer hapisane de olabilir. İlk tebliği de hapisane arkadaşlarına yapmıştır.⁷⁵ Kendisine kitap verilmemiştir. Ataları Ya’kûb, İshâk ve İbrâhîm’in dinine tâbi olduğunu belirtir. Bunu belirtirken etnik köken olarak Mısırlı olmadığı, İbrâni olduğu anlaşılır. O, Dedeleri gibi Allah’ın emir ve

⁷⁰ Yûsuf 12/23-33.

⁷¹ Buhârî, “Ezan”, 10 (660).

⁷² Yûsuf 12/23.

⁷³ Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, C. 3, 641.

⁷⁴ Mustafa Çağrıç, “Sıdk”, *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 37/99.

⁷⁵ Yûsuf 12/38; Karaman, vd. *Kur’an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, C. 3, 221, 233.

yasaklarına davet eden mübellîğdir.⁷⁶ Nimete vefalıdır.⁷⁷ Yûsuf (a.s.) müşriklerden ve ihanetten berîdir. Hak ve adaletten ayrılmayıdır. Kamu önünde, eminlik beratını ve nezahetini tescilleyerek cezaevinden çıkmıştır. Hapiste yıllarını geçirirken zerrece sarsılmamış, tahliye vakti geldiğinde “Ellerini kesen kadınlar” ifadesiyle de isim vermeyerek nezaketini ve büyüklüğünü göstermiştir.⁷⁸

Nefsin, kötülüğü emretmesin den Rabbine sığınan dikkatli bir kuldur. Olayları farklı yorumlamada, idarede bilgelik ve eminlik vasfıyla kralın gözdesidir. Kendisine devletin zirvesinde yüksek makam verilmesi, saraylı olduğu için değil, bilge olmasından kaynaklanır. Ülkenin maliye politikalarında da ilkeli, kendine güvenen, kendisine güvenilendir. Kendi kabiliyet ve yeteneklerinin farkında olan mütevekkildir. Ülkesine ve ülkelere bolluk ve kıtlık döneminde icraatıyla liyakatini tescil ettirendir. Toplumunu ve başka toplumları tanıyan ileri görüşlü ve insanlara değer verendir.⁷⁹

Mevdûdî, Hz. Yûsuf’a “Başbakan, hazine Müsteşarı, kıtlık dönemi danışmanı, maliye bakanı” gibi görevler verildiğini kabul etmeyerek, tüm yetkinin verildiğini söyler. Bu iddiasına suredeki 56. Ayette “*Böylece Mısır’da dilediği yerde oturmak üzere imkân ve iktidar verdik. Biz rahmetimizi istediğimize verimiz ve iyi davrananların mükâfatını zayi etmeyiz*” Buyrulmasını, 72. Ayette kendisine melik denilmesini ve 100. Ayette bildirilen tahta oturmasını delil getirir ve bütün yönetim imtiyazının kendisine verildiği söyler.⁸⁰ Yûsuf’un Azîzlik makamı sıradan bir yer değildir. “Azîz” ifadesi Mısır’ın kraldan sonra ikinci adamı, herkesin önünde diz çöktüğü, karşı çıkılamayan güçlü erk için kullanılır.⁸¹

⁷⁶ Yûsuf 12/38-40, 46.

⁷⁷ Yûsuf 12/101.

⁷⁸ Yûsuf 12/50-52; Yazır, *Hak Dîni Kur’ân Dili*, C. 3, 654.

⁷⁹ Yûsuf 12/50-56.

⁸⁰ Mevdûdî, *Tefhimü’l-Kur’an*, C. 2, 474.

⁸¹ Yûsuf 12/78; Ömer Faruk Harman, “Azîz-i Mısır”, *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 4/344.

Mısır diyarında dilediği yerde konaklayan, dilediği gibi davranan⁸² Hz. Yûsuf, insanların dünya ve ahiret mutluluğu için projelerini hayata geçirir. Bu durum O'nun statüde toplum ve melik karşısında yetkin, idarede ise muktedir olduğunu gösterir.

Yûsuf (a.s.), misafirperverdir. Ölçüye ve tartıya dikkat etmiştir. Cömert, âli cenap, insanlara, ailesine ve kardeşlerine karşı vefalı davranandır. Kardeşlerinin acımasızlıkları ve Azîz'in hanımı Züleyha'nın iftirasına rağmen öç almayan, kınamayan, incinse de incitmeyen, Rahman'dan her birey için bağışlanma dileyendir. O, Allah'ın seçkin kuludur. İsrail oğullarını Mısır'a getirendir.⁸³ Olaylar zincirine bakıldığında O'nun hayatı harikulâde, rüyaya benzeyen, ibretlerle dolu bir hayattır. Yûsuf (a.s), Allah'ın lütfuyla plan kurandır, âdildir.⁸⁴ Allah'ın peygamberidir.⁸⁵

Bir gün Hz. Muhammed'e *“İnsanların en üstünü kimdir? diye soruldu. O da Günahtan en çok sakınandır, cevabını verdi. Onlar, size bunu sormamıştık dediler. Bunun üzerine Resûlullah (s.a.v.), öyle ise Allah'ın peygamberi Yûsuf'tur... buyurdu”*⁸⁶ Başka bir hadiste *“Hz. Yûsuf'a güzelliğin yarısı verildi”*⁸⁷ Buyurmuştur.

Hz. Yûsuf, kendisine yapılan eziyetlere sabredendir. Annesine ve babasına hürmetkârdır.⁸⁸ Güçlüyken affedendir.⁸⁹ Bütün bunlar, O'nun işlerinde ihsan sahibi olduğunun delilidir.

a) Çocukluk ve Gençlik Dönemi

Hz. Ya'kûb, Rahel ile evlendi. Rahel'in bir müddet çocuğu olmadı. Allah'a niyazda bulundu, önce Yûsuf sonra Bünyâmin doğdu. Kutsal kitap Bünyâmin'i Ben-Oni ismi

⁸² Yûsuf 12/56.

⁸³ Yûsuf 12/59, 63, 69, 99.

⁸⁴ Yûsuf 12/76, 79, 88, 92, 93.

⁸⁵ Yûsuf 12/109.

⁸⁶ Buhârî, “Enbiyâ”, 60 (3353); Müslim, “Fazâil”, 4/1846 (2378).

⁸⁷ Müslim, “İman”, 1/145 (162).

⁸⁸ Yûsuf 12/100.

⁸⁹ Yûsuf 12/92.

ile anar. İsmi “Kederimin oğlu” anlamına geldiğini zikreder.⁹⁰ Bünyâmîn’in doğumunda anneleri Rahel vefat etti.⁹¹ Hz. Yûsuf’un bakımını Hz. İshâk’ın kızı olan halası üstlendi. Yûsuf, ilk çocukluk yıllarını halasının yanında tamamladı. Halası ölünce babası onu yanına aldı. Babası, öksüz Yûsuf’u çok severek onun üzerine titrerdi.⁹²

Sabi, bir gün kardeşleriyle uyurken rüya gördü. Uyandıklarında kardeşlerine rüya gördüğünü söyleyince anlatmasını istediler. Şöyle anlattı: Ben çobandeğneğimi toprağa dikili gördüm. Sonra sizinkiler geldi ve benim değneğin etrafına dikildi. Benim değneğim en küçüğü ve en kısası idi. Ardından uzamaya başladı, sizin sopaların boyunu geçti, yerde sabitleşti ve benim değneğim kök saldı. Kökleri yayıldı, sizin sopalarınızı yerinden çıkardı, dimdik ayakta kaldı. Sizin sopalar çevresine yerleşti. Bu rüyayı dinleyen kardeşleri ey Rahel’in “راحيل بنت لاتان” oğlu sen bize: Siz benim kölem, ben efendiniz olacağım mı demek istiyorsun, dediler ve dağıldılar.⁹³

Hz. Yûsuf, ilkokul yaşlarında ikinci bir rüya gördü. Bu rüyasını babasına anlattı. Babası: Oğlum, Allah (c.c.) seni aziz kılacak, “*Yavrucuğum! Rüyanı kardeşlerine anlatma!*” Çünkü onlara şeytan vesvese verir ve haset ederek sana tuzak kurabilirler, dedi.⁹⁴ Üvey anne Lea/Leyya hatun, anlatılanları duydu. Oğullarına duyduklarını iletti. Üvey kardeşler başımıza melik olacak yorumunda birleşince kıskançlıkları arttı. Yine Hz. Yûsuf’un kendi aralarında konuştukları kötü sözleri babalarına ilettiği zannıyla kızıyorlardı. Önce den beri babalarının O’na gösterdiği sevgi ve kıymeti bilen kardeşler, babalarının sevgisini kendilerine çekmek için O’nu öldürmeye karar

⁹⁰ *Kutsal Kitap*, S. 44; Yaratılış 29/18-20; Yaratılış 30/1, 22, 23, 24.

⁹¹ Yaratılış 35/16, 17, 18, 19, 20.

⁹² M. Asım Köksal, *Peygamberler Tarihi*, C. 1 (TDV. Yayınları: Ankara, 2005) 271-272.

⁹³ İbn Sîrin, Ebû Bekr Muhammed, *Müntehabü’l-Kelam fî Tefsîri’l-Ahlâm*, C.1 (Mustafa el-Babî-l Halebi ve Evlatları matbaası: Kahire, 1940), 37.

⁹⁴ Yûsuf 12/4-5; Taberî, Ebû Ca’fer Muhammed b. Cerîr *Tarih-i Taberi*, çev. Muhammed Coşkun, Adil Bebek, Abdulaziz Hatip, Murat Sülün (editör), C. 3 (Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı: İstanbul, 2017), 246.

verdiler. İçlerinden en erdemli ve akıllı olan büyük kardeş: “Adam öldürmek büyük suçtur” dedi. Kuyuya atma teklifinde bulundu ve teklifi kabul gördü.⁹⁵

Kırsalda sürü otlatarak, hayvancılık ve tarım alanında uğraşan İsrâil’in evlatları,⁹⁶ planlarını hayata geçirmek için babalarını ikna yollarını denemeye başladılar. Babalarına şöyle dediler: “*Muhterem Baba! Yûsuf hakkında bize neden güvenmiyorsun? Hâlbuki biz onun iyiliğini isteyen kişileriz. Yarın onu, bizimle beraber gönder. Gezip oynasın. Biz onu mutlaka koruruz*” dediler. Babaları güven eksikliği ve endişesine rağmen evlatlarının beraber gülüp oynamaları için izin verdi. Baba, “*Onu alıp götürmeniz bana endişe veriyor; Farkında olmadığınız bir anda, onu bir kurdun kapıvermesinden korkarım*” diyerek endişesini dile getirdi. Evlatları “*Biz böylesine güçlü ve kalabalık iken onu kurt yerse o zaman bize yazıklar olsun!*” cevabını verdiler. Ancak kardeşleri onu götürdüler ve kuyunun dibine bıraktılar. Babalarına da kurt kaptı, dediler.⁹⁷ Onların bilmediği hakikat ise Allah’ın Hz. Yûsuf’u koruyacağı, kuyudan kurtaracağıdır. Gelecek bir zamanda kardeşlerine bu yaptıklarını bildireceğini de vahiy etmesidir.⁹⁸

Bir ticaret kervanının sakaları, Hz. Yûsuf’u kuyudan çıkardılar. Bölgeleri geçerek Mısır’a varınca yıkanmasını söylediler ve güzel elbiseler giydirip, esir pazarına götürdüler. Mısır çarşısında onu Mısır Azîzi satın alıp evine götürdü. Hanımına, “*Ona iyi bak! ‘işlerimizi anlayacak olgunluk çağına gelince’ bize faydası olur veya evlat ediniz*” dedi.⁹⁹ Kudretli Mısır Azîzi ve Züleyha, ilkokul “6-14 yaş” çağındaki çocuğu sevdiler ve evlat muamelesi yaparak bütün imkânlarını seferber ettiler. Hz. Yûsuf, üst sınıf ailede kaldığı sürede Mısır kültürünü, devlet yönetimine ait görgü ve bilgileri öğrendi. Rüşt “12-18 yaş” çağına erişince¹⁰⁰ güçlü bir muhakeme -yönetme

⁹⁵ Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, C.2, 320; Köksal, *Peygamberler Tarihi*, C. 1, 273.

⁹⁶ Yaratılış 37/2, 8, 13,

⁹⁷ Yûsuf 12/11-15; Karaman, vd. *Kur’an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, C. 3, 219-221.

⁹⁸ Komisyon, *Hayat Rehberi Kur’an Konulu Tefsir*, C. 2, 240.

⁹⁹ Yûsuf 12/21; Köksal, *Peygamberler Tarihi*, 279-280.

¹⁰⁰ “Çadem”, Ergenlik, <https://www.cadempsikoloji.com/makale/3-cocuk-gelisim-donemleri> [19.10.2022]; Kutub, *Fizılâl-il Kur’an* C. 8, 381’de evde yaşanan olayda Yûsuf’un 25 yaşında olduğu kanaatini belirtir.

ve yargılama yeteneği- ilim cihetinde peygamberlik, kendisine tevdi edilen olayları ve rüyaları tabir etme bilgisi verildi.

O, şükürle hâlini arz etti: *“Rabbim! Bana güç ve iktidar verdin. Bana olayların yorumunu da öğrettin. Ey semaları ve yerleri yaratan! Dünyada ve ahirette beni yönetip himaye edensin. Canımı Müslüman al. Beni sâlihler arasına kat”*¹⁰¹ dedi.

Hz. Yûsuf, gençliğinin en güzel günlerini yaşarken evin genç, güzel, devlet imkânlarını kullanan, dünya nimetleri içinde yaşayan hanımefendisi, dünya güzelliğinin yarısı ve peygamber güzelliği verilen delikanlıya âşık oldu. Züleyha ona kavuşmak için türlü hileler denedi ve sonunda bütün kapıları kapatarak “haydi gel” dedi. Kadının tahrikleri karşısında gençliğinin en güzel döneminde olan Hz. Yûsuf’ta ona meyiletme arzusu doğdu. O, Rabbinin burhanını görünce kapıya doğru koşmaya başladı. Kadında peşinden koştu ve arkadan gömleğini yırttı. Bu durumda kapıda efendileri Azîz ile karşılaştılar. Karşılıklı suçlamalar sonuç vermeyince, şahide “bilirkişiye” müracaat edildi. Kadının akrabası hâkim delilleri inceledi. Hz. Yûsuf’un arkadan yırtılan gömleğini delil göstererek, suçun evin hanımefendisinde olduğu kararını verdi. Ne yazık ki hanımefendiye, eşinin *“Hanım! Sende günahına istiğfar et, çünkü sen hata edenlerdensin!”* telkini işe yaramadı. Züleyha, arzusunu gerçekleştirmek için ısrarına devam etti. O, yüksek sosyete kadınlarının hakkındaki dedikodularını duyunca özel yemekli davette Hz. Yûsuf’u onların önüne çıkardı. Kadınlar ona hayran hayran bakarken, Azîz’in hanımı *“İşte hakkında beni kınadığınız şahıs budur. Ben onunla beraber olmak istedim. Fakat o, iffetini korudu. Andolsun, eğer kendisine emredeceğimi yapmazsa, mutlaka zindana atılacak ve elbette sürünenlerden olacaktır!”* diyerek tehdit etti. İş çığırından çıkınca da olayı örtbas etmek ve ailesini temize çıkarmak isteyen Aziz ve çevresi suçu ibrânî köleye yükleyerek, onun bir süre hapiste kalmasını uygun gördüler. İradesine hâkim olan genç delikanlı Hz. Yûsuf, ceza evine girmiş, bir insanın karşılaşılabileceği en zor sınavı da başarmıştı.¹⁰²

Aristokratların siyasi ayak oyunları ile hapse giren Hz. Yûsuf, bundan önce kıskanç üvey kardeşlerinin oyun bahanesi ile kuyuya atılmıştı.

¹⁰¹ Yûsuf 12/101; Karaman, vd. *Kur’an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, C. 3, 258-259.

¹⁰² Yûsuf 12/23-36; A.g.e., 226-230.

2.3.1.3. Hz. Yûsuf'un Kardeşleri

Hz. Yûsuf'un on üvey kardeşi vardı. Hz. Ya'kûb'un eşi Lea'dan Ruben, Simeon, Levi, Yuda, İssakar ve Zebulon; cariyeye Bilha'dan Dan ve Neftali, Zilpa'dan Gad ve Aşer adlı oğulları doğdu. Rahel'den Yûsuf ve Bünyâmin oldu. Bu on iki çocuk benî İsrâil adıyla bilinir.¹⁰³ Kur'ân'da onun on iki oğlu ve soylarından gelen nesiller esbât (boy) kelimesi ile ifade edilir.¹⁰⁴ Bu on kardeşin biri hariç her zaman birlikte hareket ettiler. Yalan söyleyen, öldürme planı kuran, sonra ıssız bir kuyuya terk eden kardeşlerin haset ateşi uzun yıllar sönmedi.¹⁰⁵ Sonunda hakikati gördüler. Yemin ederek Allah'ın Yûsuf'u üstün kıldığını kabul edip hatalarını itiraf ettiler.¹⁰⁶ Onlar hidayet güneşi babalarından kendileri için istiğfar istediler. Kınanmaktan kurtuldular.¹⁰⁷

Üvey kardeşler babalarının sevgi ve itibarını kazanmak için iki kardeşe cefa yolunu tercih ettiler. Davranışları babalarının güvenini sarstığı için Bünyâmin'i onlarla göndermek istemedi. Kıtlık Ya'kûb'u zorda bıraktığı için evlatlarından sağlam söz aldıktan sonra Mısır'a gönderdi. Kardeşleri *"Yûsuf'un yanına girdikleri zaman, o, kardeşini bağrına bastı; ben, senin gerçekten kardeşinim. Artık onların yaptıklarına üzülmeye"* dedi. Büyük bir ihtimalle iki kardeş hayat hikâyelerini birbirlerine anlatmış olmalıdır. Bünyâmin'e onlarla göndermeyeceğine dair teminat verdiği uygun görünmektedir. O, planını kardeşinin bilgisi dâhilinde kurdu. *"Su kabını kardeşinin yükü içine bıraktı"*. *"Bir münâdi şöyle seslendi: Ey kafil! sizler gerçekten hırsızsiniz. 'Andolsun! Biz hırsız değiliz'. Eğer yalan söylüyorsanız (bunun) cezası nedir? Kardeşler dediler ki: 'Bunun cezası (su taşı) yükünde bulunanın kendisidir. İşte biz zulmedenleri böyle cezalandırırız"* Hırsızlarla ilgili Kenan diyarının yasasına göre,

¹⁰³ Yaratılış, 29/32-35; 30/5-8, 10-12, 18-24.

¹⁰⁴ el-A'râf 7/160; Yaratılış 29/31-35/24; 35/23-26; Taberî, *Câmiü'l-Beyân an Te'vîli âyi'l-Kur'ân*, C. 2, 598.

¹⁰⁵ Yûsuf 12/9, 11, 15, 18, 77; Seyyid Kutub, *Fî zılâli'l-Kur'ân*, çev. M. Emin Saraç, Bekir Karlığa, İ. Hakkı Şengüler, C. 8 (Hikmet Yayınevi: İstanbul, t.y.), 321-322.

¹⁰⁶ Yûsuf 12/91.

¹⁰⁷ Yûsuf 12/97-98.

bir hırsız malını çaldığı kişinin kölesi yapıldı.¹⁰⁸ Bu planlı hırsızlık olayı kardeşlerin Yûsuf ve Bünyâmin'e olan hasetlerinin devam ettiğini de ortaya çıkardı.¹⁰⁹ Kardeşlerden biri üzüntü ve utancından Mısırdaki kalırken, diğerleri Kenan diyarına babalarının yanına döndü. Kardeşler, babalarına Bünyâmin'in hırsızlık ettiğini, her şeyin Mısır devletinde Hz. Yûsuf'un yaşadığı şehirde halkın ve kervancıların gözleri önünde olduğunu, Mısır'a gelip giden tüccar ve yolcuları da şahit tutarak anlattı. Baba Ya'kûb (a.s.) bana düşen sabr-ı cemîl diyerek evlatlarına bir arada kavuşma umuduyla, hüküm ve hikmet sahibi Allah'a (c.c.) sığındı. Oğullarından yüz çeviren Hz. Ya'kûb, bir türlü unutamadığı Hz. Yûsuf'un hasretiyle yanarken Bünyâmin'in ve Mısırdaki kalan oğlunun özlemi de eklenince hüzünden gözlerine ak düştü. Evlatları O'na *"Allah'a yemin olsun Yûsuf diye diye üzüntüden hastalanacak veya helâk olacaksınız"* dediler. Ya'kûb (a.s.) *"Ben tasa ve üzüntümü ancak Allah'a arz ederim. Ben, Allah tarafından sizin bilmediğiniz şeyleri bilirim"* cevabını verdi.¹¹⁰ Babaları, evlatlarını gidin onu tahassüs edin. *"Kâfirler topluluğundan başkası Allah'ın rahmetinden ümidini kesmez"* sözleriyle Mısır şehrine "Avaris" gönderdi. Onlar, Mısır Azîzi Hz. Yûsuf'a durumlarını anlattılar.¹¹¹ Yaşanan hüznün, uzun ayrılık, sosyal statü ve yapılan ikramlar sonucu kardeşleri Yûsuf'u tanıyamadılar. *"Yûsuf: Siz cahillikle Yûsuf'a ve kardeşine neler yaptığınızı biliyor musunuz? Dedi"* onlar: *"A! Yoksa sen Yûsuf musun? Dediler. Evet, ben Yûsuf'um. Bu da benim kardeşimdir. Allah Teâlâ, bize lütfetti. Gerçek şu ki, her kim, Allah'tan korkar ve sabrederse, bilsin ki, Allah iyilik yapanları mükâfatlandırır dedi"*¹¹² Yûsuf'un risâlet güneşi, babaları Hz. Ya'kûb'un evlatlarına istiğfarı, kardeşlerin himmeti onları hakikatte buluşturdu.¹¹³

¹⁰⁸ Yûsuf 12/69-75; Mevdûdî, *Tefhimu'l Kur'an*, C. 2, 480-481.

¹⁰⁹ Yûsuf 12/77.

¹¹⁰ Yûsuf 12/80-86.

¹¹¹ Karaman, vd. *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, C. 3, 252.

¹¹² Ayıntâbî Mehmet Efendi, *Tibyân Tefsiri*, C. 2 (Huzur Yayınları: İstanbul, 2015), 327-328.

¹¹³ Tirmizî, "De'avât", 45 (3570).

2.3.2. Azîz-i Mısır ve Ailesi

Kur'an'a göre Hz. Yûsuf'u azîz ünvanlı yüksek mevki sahibi bir Mısırlı satın alır. Mısır Azîzi ve eşinin ismi Kur'an'da geçmez.¹¹⁴ Bazı kaynaklarda Kıtfîr (قطفیر) veya İtfîr (اطفیر بن روجیت) şeklinde verilir.¹¹⁵ Tevrat'ta Potivar (potiphar) olarak anılır. Melik'in çok yakın dostlarından olduğu ve önemli işlerini ona havale ettiği kaynaklarda belirtilir.¹¹⁶ Azîz “*En önde gelen üç ferasetli insandan biridir*” ki faydalı olması veya evlatlık edinme umuduyla Hz. Yûsuf'u satın almıştır. Böylece Allah teâlâ Hz. Yûsuf'u ikram ve hürmete kavuşturmuştur.¹¹⁷ Azîz'in eşinin ismi arapça kaynaklarda Züleyha (Zelîhâ) veya Râil diye geçmektedir.¹¹⁸

2.4. Yûsuf Sûresi'nde Sosyal Yapı

Sosyal yapı: Bir toplumun iskeletini oluşturan sosyal kurumlar ve ilişkiler ağı veya toplumu meydana getiren unsurlar ve bunlar arasındaki karşılıklı münasebet biçimi olup, toplumun bütünlüklü görünümü denilebilir. Sosyal yapının fiziksel ve kültürel yapı olarak iki ögesi vardır. Birincisi fiziksel sosyal yapı olup köyler, kasabalar ve şehirlerin yerleşim tipi, içinde ki sosyal yaşam, coğrafi konum, mimari ve demografik yapı özellikleri öz olarak maddi yapısı hakkında bilgi sâhibi olunur. İkincisi Kültürel yapıdır ki sosyal statüler, cinsiyet, meslek, örfler, âdetler, sosyal tabakalaşma, aile, eğitim, din, ekonomi, siyaset, hukuk, ahlak gibi manevi yapısı hakkında fikir sahibi olunur. Her iki unsurda toplumun uyumlu olmasına yardımcı olur.¹¹⁹

¹¹⁴ Yûsuf 12/15-20.

¹¹⁵ Nisâbü'rî, Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed, *el-Keşf ve'l-beyân*, Thk. İbn Âşûr C. 5 (Daru İhyai't-Türasi'l-Arabi: Beyrut, 2002), 205.

¹¹⁶ Harman, “Azîz-i Mısır”, *DİA* 4/343; Yaratılış, 39/5-6-12.

¹¹⁷ Yûsuf 12/19, 21; el-Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, C. 4, 383; Yazır, *Hak Dîni Kur'ân Dili*, C. 3, 639-640.

¹¹⁸ Beyzâvî, Nâsirüddîn Ebû Saîd Abdullah b. Ömer, *Envârü't-tenzîl*, Thk. Muhammed Abdurrahman Maraşlı C.3 (Dârü İhyâi-t-Türâsi-l-Arabî: Beyrut, 1997), 159. (راعیل، زلیخا)

¹¹⁹ Âmiran Kurtkan, *Sosyoloji*, (İstanbul: M.E.B.Y. 1976), 37-50; Ömer Yıldırım, “Felsefe”, <https://www.felsefe.gen.tr/toplumsal-yapi-nedir/>, [23.10.2022].

Hız. Yûsuf asrında var olan kralın konumu, tutumu ve siyasi duruşu, firavunların döneminden farklı olduğu, o dönemin analiz edilmesi ve anlaşılması bakımından hatırdâ tutulmalıdır.

Sosyal yapının oluşmasında Mısır toplumunu etkileyen unsurlar vardır. Vaha olması, sahraya özgü iklimi ve uzunluğunun eninden on kat fazla oluşudur. Yine tarih boyunca su, toprak ve insan gücünün yanında siyasal birliktelik Mısır uygarlığında etken olmuştur.¹²⁰ Bölgenin ön Asya kültür merkezlerine yakınlığı ve batıya olan akınlarda yol üzerinde bulunması, Afrika, Akdeniz ve Asya'nın haberleşme merkezi olması gibi sebeplerle Mısır en eski kültür merkezlerinden biri olmuştur.¹²¹

2.4.1. İdari Teşkilat

Toprağı bağımlı yaşayan Mısır halkı ilk köyleri kurmuş ve zamanla bunlar büyük kasaba hâline gelmiş ve birleşerek Nom'a dönüşmüştür. Onların bir arada klan halinde yaşadıkları da söylenebilir. Nom, ilk idari teşekkülün çekirdeğı sayılabilir. Bunlar arazi taksimi yapılmış ve 30-40 km² büyüklüğünde yerlerdir. Her bir Nom'a kendine göre totem işaretli site veya otonom devlet denilebilir. Nomlar uçan kartal, bıçak ve beyaz duvar gibi simgelerle tanınırlar.¹²²

Mısır'ın Hız. Yûsuf döneminde kral/melik hâkimiyetinde kralın ailesi, kralın hizmetçileri, mele', devlet görevlileri,¹²³ tüccarlar, sanatkârlar ve zanaatkârlar, köylüler, işçiler, köleler, hizmetçiler silahlı kuvvetler ve kâtiplerden oluştuğı söylenir.¹²⁴

Kral, tanrıların ayrıcalıklı bir muhatabıdır. Dini ve siyasi bütün yetkileri şahsında topladığı için en büyük dinî mümessil, tapınakların baş kâhini, devletin başı ve

¹²⁰ Jean Vercoutter, *Eski Mısır*, çev. Emine Çaykara 5 bs. (İstanbul: İletişim Yayınları, 2013), 17.

¹²¹ Afet İnan, *Eski Mısır Tarih ve Medeniyeti*, 3 bs. (Ankara: TTK Yayınevi, 1992), 2-17; Vercoutter, *Eski Mısır*, 23.

¹²² İnan, *Eski Mısır Tarih ve Medeniyeti*, 48-50.

¹²³ Yûsuf 12/41, 43, 50; Vercoutter, *Eski Mısır*, 73.

¹²⁴ İnan, *Eski Mısır Tarih ve Medeniyeti*, 48-56.

idarenin merkezindedir. Her birey kral için yetenekleri oranında bazı hizmetlerde bulunmalıdır. O, ordunun başkomutanıdır. Ülkede düzenli ordudan bahsetmek zor olmakla birlikte profesyonel bir komutan ve saray koruma kadrosunun düzenli birliği bilinmektedir.¹²⁵

Kral'ın kuzey ve güneyi temsil eden iki yardımcısı olurken, bazen bu iki unvanın bir kişide toplandığı da olurdu. Kral, Mısır'ın düşmanlardan korunmasını, barış, huzur ve refah içinde yaşamasını isterdi. Bütün kurumlara en önemli üst düzey sivil, asker ve din görevlileri dâhil, özerk kişileri geçici¹²⁶ veya daimî, vezir payesi ile görevlendirme yapabilirdi. Gerektiğinde bu görevleri çok güvendiği veliaht prens veya başka bir oğluna, nadiren de olsa aile dışından birine bırakabilirdi.¹²⁷ Zamanın Mısır kralı hiçbir kâhinin yorumlayamadığı rüyasını tabir eden Hz. Yûsuf'un önerilerine büyük önem verdi. Kral, Yûsuf'un arzusuyla özel yetkili olarak Mısır toprakları hazinelerinde tasarrufta bulunmak üzere kendisiyle birlikte tahtına oturttu.¹²⁸

Yönetimsel işler çoğalınca her makam, büyük bir birime dönüşür ve kraliyetin ataerkil düzeni yerini bürokrasiye bırakır. Bu düzenin başında makam sahiplerini temsil eden vezir vardır. Devletin yönetimsel yapısı içinde ülkenin iyi yönetilmesinde yalnızca krala karşı sorumlu olan vezirdir.¹²⁹ O, “kraldan sonraki ikinci adam”, “hükümdarın gözü, kulağı”, sivil düzenden, vergi konulması ve toplanmasından, toprak talepleri ve işlenmesinden, tahıl üretiminden ürünlerin depolanmasından, Nil nehrinin taşkınlarından korunmak için önleyici tedbirlerin

¹²⁵ A.g.e., 166-184.

¹²⁶ Valbelle Dominique, *Eski Mısır'da Yaşam*, çev. Cem Muhtaroglu, (İstanbul: İletişim Yayınları, 1992), 13-16.

¹²⁷ Yûsuf 12/54; Altay Gündüz, *Mezopotamya ve Eski Mısır*, 1 bs. (İstanbul: Büke Yayıncılık, 2002), 71.

¹²⁸ Yûsuf 12/21, 55; Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh el-Kurtubî 1, çev. M. Beşir Eryarsoy, *el-Câmi'li-ahkâmi'l-Kur'ân*, C. 9, 1 bs. (Buruç Yayınları: İstanbul, 1999), 318.

¹²⁹ Erik Hornung, *Mısır Tarihi*, çev. Zehra Aksu Yılmaz (İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2004), 28.

alınmasından, memurların atanmasından, arşivlerin tutulması ve ihtiyaç olduğunda çıkarılmasından, denetlemeden, uluslararası ve sivil davalarda hukuk ve adaletin uygulanmasından mesuldür. Kral ve vezire, hiyerarşik yapı içinde, idarecilerin ve çalışanların makamı ile tanımlanan birçok devlet kurumu yardımcı olmaktadır. Kurumlarda hazine müfettişi, tahıl ambarları müfettişi, ordu müfettişi vb. unvanlarda görevliler vardır.¹³⁰

2.4.2. Ekonomik Hayat

Mısır ekonomisi ziraat merkezlidir.¹³¹ Mısırlılar tahılı, sıkımlık sebze ve meyveleri arazi şekli ve mevsim şartlarına uyarak, toprağı değerlendirmişlerdir. Taşma ve suyun çekilerek azalma mevsimlerine göre hesap yaparak suları düzenlemişler; bent, gölet ve baraj inşa etmişlerdir.¹³² Zira Nil sularının verimliliği iyi dağıtımına bağlıdır. Bunun sürekliliği ancak bütün Nomlar'ın güçlü merkezi bir otoriteyi kabul etmesiyle mümkündür. Merkezi otoritenin görevleri arasında kıtlık dönemlerinde sıkıntılara meydan vermemek için kraliyet ambarlarında yeterli kaynakları depolamakta vardır.¹³³

Devletin gelirleri arasında harp ganimetleri de yer alır. Subay ve erler ganimet malları ve aynı zamanda hizmetleri mukabilinde toprak sahibi olurlardı. Avcılık, kara ve deniz taşımacılığı ekonomide yerini alır. Avcılıkta bakır madeninden yapılmış olta, saplı file, sepet gibi diğer aletler kullanılmıştır.¹³⁴

Devlet gelirlerinde halktan alınan vergiler yer alır. Halktan altın, gümüş, hayvan, kumaş, tahıl gibi vergiler alınırdı. Tarlalardan alınan vergileri mahalli memurlar idare ederlerdi. Kademeli olarak hazine Nazırına bilgiler ulaştırılırdı. Nazır vezirin başyardımcısı olarak, gelirler hakkında bilgi vermeye mecburdu. Bütün vergiler toplandıktan sonra devlet hazinesinden sorumlu vezirin huzurunda gelirler hesap

¹³⁰ Brewer J Douglas & Teeter Emily, *Mısır ve Mısırlılar*, çev. Nihal Uzan, (Ankara: Arkadaş Yayınevi, 2011), 86—89.

¹³¹ Yûsuf 12/43, 46, 47,

¹³² İnan, *Eski Mısır Tarih ve Medeniyeti*, 51.

¹³³ Vercoutter, *Eski Mısır*, 19, 21.

¹³⁴ İnan, *Eski Mısır Tarih ve Medeniyeti*, 185-189

edilirdi. Bütçe tanzimi hazırlanır ve krala sunulurdu. Vezirin kral namına, bilfiil devleti idare ettiği görülür. Bu derece merkeziyetçi bir devlet yönetiminde geniş memuriyet kitlesinin varlığı kaçınılmazdır. Memurların görevlerinin bilincinde, büyük bir vicdan mesuliyeti altında görev yaptıkları anlaşılır.¹³⁵

Mısır hükümet teşkilatına ait, tahıl silosu daima vardır. Ticaret için zaman zaman pazarlar kurulmuş bazı mallar takas edilmiştir. Mesela bir balığa kaba bir kap verilmiştir. Kıymetli olanlar için altın, bakır halka ve dirhem verilmiştir. İç ticaret, köyler ve Nomlar arasında; dış ticaret Mısır dışından gelenlerle yapılmıştır. Örneğin dış ticarete Mısır her nevi işlenmiş veya işlenmemiş madene ihtiyaç duyarken karşılığında işlenmiş eşya ve hububat vermiştir. İç ticaret şahısların elinde serbest iken, dış ticaret devletin elindedir. Sami kabilelerinden kişilerin, maden ve diğer eşyalarını tahıl ile değiştirmek için Mısır'a gelmeleri Hz. Yûsuf dönemi ile bağlantılı olsa gerektir.¹³⁶

Ticaret kervanında su işine bakanlar, Hz. Yûsuf'u bulunca para kazanacakları için sevindiler. O'nu birkaç dirheme satmaları, köle ticareti yapıldığını da gösterir.¹³⁷

Ekonomi hayatın her alanını ilgilendirir. Hz. Yûsuf dönemi bütüncül bilincin üretim, tasarruf ve yatırım ekonomisine dönüşmesidir denilebilir.

¹³⁵ A.g.e., 178-179.

¹³⁶ A.g.e., 214-215.

¹³⁷ Yûsuf 12/19-20.

2.4.3. Dini Hayat

Eski Mısır dini bütün detayları ile bilinmemektedir, çünkü mukaddes bir kitabı yoktur. Din iman edilen tek fikir etrafında oluşmamasına rağmen, sosyal hayat, dini esaslara göre yaşanır. Toplumda tabiatüstü varlıklara duyulan his, korku ve hayranlıkla ifade edilir. Sonuçta din ilâhî bir gücün rehberliği ve yorumla biçimlenir.¹³⁸

Tapınaklar, baş kâhin kral ve görevli kadınların baş kâhini kraliçe tarafından yönetilir. Mısırlılar her şeyi ölçüye dayandırır. Ölçü, tanrının düzenidir. Kral tanrıların aile düzeninde, bir sitenin veya devletin örgütlenmesinde en önemli etkindir.¹³⁹

Tanrılar toplum iradesiyle ortaya konan, hayali varlıklardır. Mısırlılar Nil nehrini kutsal saymış, *Hapi* adıyla tanrılaştırmıştır.¹⁴⁰ Hâkim tanrı kültleri zamanla Firavun, Amon ve Osiris gibi, şehre egemen tanrılara dönüşmüştür. Kültler devam ederken bazı tanrıçalarca tanrı'nın eşi olarak yerini almıştır.¹⁴¹ Mısır'da kırk "Nom" olduğundan, her birinin tanrı veya tanrıçalarından söz edilmiştir. Tıp öğretimi tapınaklara bağlı okullarda yapılır, kitaplar tanrı buyruğuna uygun yazılmıştır. Hastalıkları iyileştirme yollarının dini kurallara uygunluğu din görevlilerince kontrol edilmiştir.¹⁴² Özü itibarıyla eski Mısır dini çok yönlü ve ilahlı tanrı mefhumu olup, devlet dâhil insan hayatının her kademesinde belirleyici olduğu söylenir.¹⁴³

Tanrıların birçok isim ve şekle sahip olması, tanrıların anlaşılmasında zorluğa ve net bir tablo çizilememesine yol açmıştır. Buna rağmen araştırmacılar resmî tanrılar, günlük hayatta tapınılan tanrılar ve yöresel tanrılar ayrımı yapmışlardır. Resmi tanrılar, Amon, Aton ve Osiris gibi Mısır'ın her yerinde tapınılmıştır. Bu tanrıların

¹³⁸ İnan, *Eski Mısır ve Medeniyeti*, 216-218.

¹³⁹ Üstüner, *Mısır Uygarlığı*, 167, 279, 288.

¹⁴⁰ Altay, *Mezopotamya ve Eski Mısır*, 14, 70.

¹⁴¹ Erhan Altunay, *Paganizm-I Kadim Bilgilere Giriş*, 6. bs. (İstanbul: Hermes Yayınları, 2015) 195-196.

¹⁴² Altay, *Mezopotamya ve Eski Mısır*, 202, 302.

¹⁴³ İnan, *Eski Mısır ve Medeniyeti*, 219.

huzurunda yapılan ayinler: Evrenin devamlılığı, bolluk ve bereketi sağladığı için evrensel bir karaktere sahiptir. Gündelik hayatta tapınılan tanrıların belirli tapınakları, kültleri ve kâhinleri yoktur. Halk karşılaştıkları problemleri çözmek ve yardımcı olmaları için tanrı ve tanrıçalara tapar. Buradan anlaşıldığı üzere kişinin Mısır dininde tek bir tanrıya bağlanma mecburiyeti yoktur.¹⁴⁴ Çerçevesi zor çizilen Mısır dini, evrendeki düzenin devamı, üreme ve ebedi hayat üçgeninde temellendirilebilir.¹⁴⁵

Mısırlılar öldükten sonra bir hayatın varlığına inanırlardı. Vücut ve ruh ölümden sonra da baki kalabilirdi. İmtihanlardan iyi geçebilmek için yiyecek ve ilâhları memnun edecek tılsımlar (ölüler kitabı) kabre konulmalıdır.¹⁴⁶ Ka (Ruh) insanın yaşamındaki vücuduna tıpatıp benzer. Maddi varlık beden öldükten sonra da insanın “Ka” sı ebedi yaşayabilir. Gerçekleşmesi için mumyalama veya heykeli yapılmalıdır. Ardından beş duyuya sahip olması için “Ağzın açılışı” adlı dinsel bir tören yapılır, mumya tütsülenir, bir metalle ağzına dokunulur, süt sürülür ve adaklar sunulurdu. Heykeline ismi kazınırdı.¹⁴⁷ Ölenin baki hayatı bu ritüellerle sağlanabilirdi.

Mısır tanrıları bitki ve hayvanlarda biçim almışlardır. Tanrıça Hathor bir ılgın ağacında, tanrı Nefertem lotus çiçeğinde yaşam sürdüğü anlatılır. Tanrılar en çok hayvan kılığında gösterilmiştir. Örneğin Horus bir atmaca, Bubastis bir kedi figürüdür. Belirli özel bir işaret taşıyorsa hayvana tapıldığını gösterir. Kutsal boğa Apis: Kartal kanat, güneş ve alnındaki üçgen leke kutsallığını simgeler. Kutsal hayvanların sonradan insan kılığına girdiği söylenir.¹⁴⁸

Hz. Yûsuf: *“Ey hapis arkadaşlarım! Çok çeşitli ilahlara inanmak mı daha iyi? veya her şeyi kudretine boyun eğdiren ehad Allah’a inanmak mı? Düşünün! Sizler Allah’ı bırakıp, ancak sizin ve ecdadınızın uydurduğu bir takım boş isimlere*

¹⁴⁴ Mukadder Sipahioğlu, *Antik Mısır’da Rahip Sınıfı*, 1 bs. (Ankara: Ankara okulu, 2021), 20.

¹⁴⁵ Turgut Yiğit, *Eski Mısır Tarihi*, (Ankara: Bilgin Kültür Sanat Yayınları, 2019), 6.

¹⁴⁶ İnan, *Eski Mısır Tarihi*, 230-231.

¹⁴⁷ Altay, *Mezopotamya ve Eski Mısır*, 78.

¹⁴⁸ C.W. Ceram *Tanrılar Mezarlar ve Bilginler*, çev. Hayrullah Örs (İstanbul: Remzi Kitabevi, 2015), 100.

tapıyorsunuz”¹⁴⁹ dedi. Ayet de Mısır paganizminin, insanların verdiği tanrı isimlerinden ibaret olduğunu anlatılır.

Eski Mısır’da Tanrı Horus, Tanrı Zoser, Tanrıça Bastet, Tanrıça Hathor gibi tanrı kralların resim ve heykelleri yapılmıştır. Kral, sarayda ve ülkede önemli rol oynadığı için özel önem verilmiştir. Kral ritüel sistemi ile tanrılaştırılır. Kral tanrısaldir, fakat tanrı değildir. Önemli olan, kralın tanrısal tabiatından dolayı sahip olduğu büyü güçlerdir. Büyü güçler göçebeler, çiftçiler, Afrikalı, Asyalı gibi farklı gruplar arasında birlik sağlama imkânı oluşturur.¹⁵⁰

Mısır’da paganizm yanında tek tanrı inancı da vardır. IV. Amenofis Amon tapınaklarında görevli ruhban sınıfının yönetimdeki etkisini kırmak için Mısır’ın çok tanrılı din anlayışını tamamen reddetmiştir. Tek tanrı Aton’u kabul ederek, halkın kabul etmesine gayret etmiş, ancak alışılmış dini inançları tamamen terk etmek pek mümkün olmadığı için büyük tepki ile karşılaşmış ve başkenti Teb’den Amarna’ya taşımıştır.¹⁵¹

Bu asırda Amon din görevlilerinin, yönetimde ve isyanlarda etkinliği görülür. Aynı zamanda sosyal hayata yön veren erkek ve kadın din görevlilerinden söz edilir. Ayinler aracılığı ile tanrılara yaklaşmak isteyen halk bu işleri düzenleyen erkek ve kadın din görevlileri sınıfına ihtiyaç duydu. Önceleri dini ritüel görevleri, sırayla yapılır, görevi biten kâhinler toplumdaki bilinen görevine dönerdi. Din görevlileri ile halk arasında uçurum yoktu. Zamanla kâhinlik makamı profesyonelleşti. Onlar halk tarafından ilahlara sunulan, kurbanlar ve hediyeler ile geçinmeye başladı. Kral, vergi ödemeleri ve askeri alandaki görevlerden muaf tutmuş, babadan oğula geçen din görevlisi sınıfı oluşmuş, her alanda nüfuzları artmış¹⁵² ve sırf dini gruba dönüşmüştür.

Mısırlıların inanışlarına göre insan vücut ve ruhtan teşekkül eder. Bu ikisi ölüm sonrası da daimî kalabilir. İnanan biri, tanrı Oziris’e her günahını af ettirebilirse

¹⁴⁹ Yaşar Kandemir, Halit Zevalsiz ve Ümit Şimşek, *Ayet ve Hadislerle Açıklamalı Kur’ân-ı Kerîm Meâlî*, C.1 (İFAV Yayınları: İstanbul, 2010), 809-810.

¹⁵⁰ Hornung, *Mısır Tarihi*, 12, 19, 39, 45.

¹⁵¹ A.g.e., 22; Yiğit, *Eski Mısır Tarihi*, 6.

¹⁵² A.g.e., 40-41.

cennette yeniden yaşayabilirdi. Başaramaz ise mezarında açlık ve susuzluk çeker, güneşsiz kalır, timsahlar tarafından parçalandığına inanılırdı.¹⁵³

2.4.4. Sosyal Hayat

Mısır vahasını canlandırmak için su ve toprağın yanında esas unsur insandır. Halklar arasında her zaman “dünyanın en az isyankâr” Mısır halkına hayran kalınmıştır. Onlar, her dönemde Nil’in suyunu verimli kullanma ve sulamayı garanti altına almak için siyasi yönetime ihtiyacı olduğunun bilincindedir. Bu minvalde merkezi otorite zayıfladığında, Nom sisteminde küçük krallarla karşılaşırız ki tamamen doğal koşullara bağlıdır. Coğrafi şartlar gereği yerleşim gruplar halinde, totemik klanlar şeklinde teşkil etmiştir.¹⁵⁴

Ev tiplerinde kuzey ve güney üslubu farklıdır. Bulunduğu bölge şartlarına göre bazı yerlerde hafif malzemedен yapılmış yuvarlak kulübe kerpiçtir.¹⁵⁵ Özel kişiler, tapınaklar ve kral mezarları, taş¹⁵⁶ yapılar olarak görülür.

Mısır toplumu arı bir ırk değildir. Kuzeyden, güneyden, Kızıldeniz, Sina ve Arap çöllerinden gelenlerle karışmıştır.¹⁵⁷ Nüfus açısından göçebeler çöl ve vahalarda yaşayan, Nil deltası sakinleri olup, Kıptî adıyla bilinirken, Hristiyanlığın Mısır’a girmesinden sonra Hristiyanlık Kıptî dini olmuş ve bu ikisi birbiri ile özdeşleşerek Kıptî ismi Mısır’daki Hristiyan halkı ifade eder olmuştur.¹⁵⁸

Hız. Yûsuf zamanında Mısır’a göç eden İsrâiloğulları erkek ve kadın olmak üzere 73 kişiyken, Hız. Musa döneminde Mısır’dan çıkarken 650.000 üzeri rakamdan bahsedilir.¹⁵⁹ Bu durum Mısır toplumu ile kaynaşma yaşandığını gösterir.

¹⁵³ İnan, *Eski Mısır Tarihi*, 231.

¹⁵⁴ Vercoutter, *Eski Mısır*, 19-22.

¹⁵⁵ İnan, *Eski Mısır Tarihi*, 231.

¹⁵⁶ Hornung, *Mısır Tarihi*, 99.

¹⁵⁷ Vercoutter, *Eski Mısır*, 25.

¹⁵⁸ DİA, “Kıptîler” *DİA*, (Ankara: TDV Yayınları, 2022), 25/423.

¹⁵⁹ Beyzâvî, *Envârü ’t-tenzîl* C. 3, 176.

Mısır toplumu tarım, avcılık, su işleri, hayvancılık, memurluk, dini konular, ticaret, sanat, idareci, din görevlisi, adalet dağıtan, taş yontma, vergi ve ziraat denetçisi vs. işlerle uğraşmışlar. İş bölümüne uyumlu, köylü şehirli ayrımı yapılmadan işlerini görmüşlerdir. Bu çıkarımlar çanak, çömlek ve paletler üzerindeki resimlerden elde edilmiştir.¹⁶⁰

Mısırlılar önce Hiyeroglif adında bir resim yazısı kullanmıştır. Zamanla kalemle yazılan hieratik/hiyeratik yazıya evrilmiştir.¹⁶¹ Daha sonra demotik yazı ortaya çıkmıştır. Bu üç yazıda asıl ilgi çekici olan, hiçbir zaman alfabetik olmamasıdır. Örneğin kürek veya saban yazmak için sadece kürek veya saban çizmek yeterlidir.¹⁶²

Her dönemde olduğu gibi Hz. Yûsuf asrında da sosyal hayat insan, coğrafya, iklim şartları, farklı kültürlerin kaynaşması ve din temelli şekillenmiştir.

¹⁶⁰ İnan, *Eski Mısır Tarihi*, 52.

¹⁶¹ Ceram *Tanrılar Mezarlar ve Bilginler*, 86-88.

¹⁶² Vercoutter, *Eski Mısır*, 27.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

YÛSUF SÛRESİNDE SOSYAL GRUPLAR

Sosyoloji, toplumda yaşayan insanı konu edinir. Birden fazla insanın toplum içinde birlikte yaşaması sonucu ortaya çıkan sosyal olayları inceler.

Olay: Yaşayan en az iki kişi arasında, karşılıklı etkileşimin olduğu, toplu halde yaşayan insanların meydana getirdiği, tekrarlandığında olguya dönüşen, toplum rengini alan, toplumun ortak duyuş, düşünüş ve davranışlarıdır. İnsanların sezgi ve düşüncelerine yön veren ahlaki tutum, düşünme biçimidir. Davranışlarındaki birlik ve beraberlik sosyal olayları üretir. Sosyal olay, ferdi olayın karşıtıdır. Kendilerini kabule, kendilerine uymaya zorlayıcı özelliği ve istatistikleri verilebilir olmasıyla üç vasfı vardır.¹⁶³

Mısır toplumunda kralın gördüğü rüya ferdidir, toplumsal değildir. Rüyanın te'vili, insanların birlikte yaşamaları sonucu fenomendir. Yedi yıl boyunca bolluk döneminde tahılın stoklanarak yedi yıl kıtlık döneminde de bozulmadan adaletle dağıtımı, tarım reformunda ve ülke genelinde istatistik kullanımında kabul görmüş bir gerçektir. Hz. Yûsuf'un te'vili bireysel olsa da topluma yansması açısından ortak hadise olması yönüyle sosyal olay gerçeğini yansıtır.

Olgı: Nerede biteceği kesin olmayan, daha sürekli ve birbirini tamamlayan olaylar dizisi şeklindeki bir süreçte meydana gelen sosyal oluşlardır.¹⁶⁴ Kölelik, kralın ekmekçisinin münferit suikast girişimi, her Nom'un kendine ait putunun varlığı, İsrâiloğullarının badiyeden Mısır'a göç ederek şehirleşmeleri toplumsal bir olgu ve gerçekliktir.

Olgı, doğada ve toplumda sürekli tekrar eden olaylardır. Ayırıcı özellikleri açısından sınıflandırmaya imkan veren genellemelere ulaşmamızı sağlar. Doğal ve toplumsal

¹⁶³ Günay, *Din Sosyolojisi*, 22.

¹⁶⁴ A.g.e., 22.

yasalar mecburi ya da tekrarlanabilir genel durumlara işaret ediyorsa birer olgu olarak belirtilir.¹⁶⁵ Yûsuf suresinde bolluk, kıtlık, Kuyu ve hayvanlar doğal olgu, yönetimde kral ve azizlik makamı, kervancılar ve köle pazarı toplumsal olgu örnekleri olup tekrarlanabilir özellikleri vardır.

3.1. Grup

Grup; toplum yapısının temel öğelerinden biridir. En az iki kişiden oluşan, insan topluluklarını ifade eder. Değişik yapılardaki insanları bir arada barındırabilen, belli değer ve kurallar çerçevesinde gerçekleşen, insan ilişkileri ile kurulan ve bu çerçevede varlığını devam ettiren az ya da çok insan birlikteliğidir. Öyleyse grup ortak özellikli bireylerden oluşan topluluk,¹⁶⁶ veya insanların bir topluluk içinde yaşadıkları olaylar sonucu ortaya çıkan şekiller denilebilir.¹⁶⁷ En sade ifadesiyle grup; “*Karşılıklı ilişkide bulunan iki veya daha fazla insan topluluğudur*” tanımı yapılır. Grubun nitelikleri sıralandıkça durum değişir. Kavramın önüne veya sonuna getirilecek bir niteleme anlatılmak istenen olguyu kolay ifade edebilir. Sosyal grup, birincil grup, ikincil grup, alt grup, üst grup, iç grup, dış grup, referans grupları, etnik grup, dini grup vb. örnekleri sayılabilir.¹⁶⁸

3.1.1. Şibih Grup

Şibih grup biz veya mensubiyet duygusunun, birlik veya grup şuurunun üyelerde gerçekleşmediği, sosyal psikolojik “aidiyet” duygusunun oluşmadığı grup olarak karşımıza çıkar. Bir toplumda aynı yaş grubundaki insanlar istatistiki olarak yekûn teşkil edebilir, fakat birlik duygusu oluşmuş ve roller belirginleşmiş değildir. Bu sebeple aralarında benzerlik, karşılıklı münasebet olsa da gerçek sosyal grup sayılmaz. Şibih gruplar, hakiki sosyal grupların oluşumuna zemin hazırlayabilir.

¹⁶⁵ Ömer Yıldırım, “Olgu-Değer İlişkileri Bağlamında Ahlak Felsefesi” <https://www.felsefe.gen.tr/olgu-deger-iliskileri-baglaminda-ahlak-felsefesi/> [02.01.2023]

¹⁶⁶ Abdurrahman Kurt, *Din Sosyolojisi*, (İstanbul: Sentez Yayınları, 2012), 145.

¹⁶⁷ Günay, *Din Sosyolojisi*, 256.

¹⁶⁸ Ramazan Yelken, *Cemaatin Dönüşümü*, 1 bs. (Ankara: Vadi Yayınları, 1999), 78.

Aynı iş kolunda çalışanlar ve aynı yaş grubundakiler bu gruba örnek verilebilir. Sahip oldukları ortak özellikler, menfaatler ile birlik hissi ortak amaçlar etrafında birleşerek gerçek grubu oluşturabilirler.¹⁶⁹

Hz. Yûsuf sucular tarafından kuyudan çıkartılır. O sevinç ve hüznün içinde kervana katılır. Sucular karmaşık duygular içinde, Mısır pazarına ulaşır. Onlar, arkadaşlarından gizledikleri köleyi hemen Mısır azizine az bir bedelle satarlar.¹⁷⁰

Mısır azizi, Hz. Yûsuf'a iyi davranır ve kıymet verir. Karısına, *“Ona iyi bak! Evlât edinebiliriz”* der. Feraset sahibi azizin kalbine yerleşen Yûsuf'un sevgisi, karısı için bambaşka hülyalara dalmak demektir.¹⁷¹

Azizin eşi bütün tedbirleri alır ve muradına ermek için arzusunu ifade eder. Hz. Yûsuf'un *“Allah'a sığınırım! Doğrusu kocan benim velinimetimdir, bana iyilik etti. Hakikat şu ki zalimler iflâh olmaz”* cevabını duyunca, incinen gururuyla daha hırslı arzusunu yerine getirmek ister. Kadının isteklerine Hz. Yûsuf'un ismeti boyun eğdirmez. O, arkasını dönüp kapıya yönelirken kadında peşinden koşar. İkisi kapıda efendisiyle karşılaşır. Her ikisi de kendini savunur. Üçünün duyguları karışık haldeyken kadının ailesinden adil bir kişi hakikate şahitlik eder. Yûsuf haklı, kadın haksızdır. Hakikati gören Aziz: *“Şüphesiz bu, siz kadınların düzenidir. Hiliniz de gerçekten büyüktür”* dedi.¹⁷² Her birinin duyguları darmadağın, statüleri yerle bir, roller belirsiz, birliktelik paramparça olmuştur.

Hz. Yûsuf'un hüznüne, azizin gazabına ve karısının hüsrânına ilaveten bir de şehrin kadınlarının *“Azizin karısı delikanlısından murat almak istemiş”* dedikodusu şehirde yayılır. Azizin karısı ziyafet sofrası hazırlatır ve şehrin kadınlarını davet eder. Onlar, yemeklerini yerken o, Yûsuf'a, *“Karşılarına çık”* dedi. Davetliler, Yûsuf'un güzelliğinden büyülenerek şaşkınlıktan ellerini kesti. Vezirin Hanımı davetlilere şunları söyledi: *“İşte hakkında beni kınadığınız delikanlı budur. Ben onunla beraber olmak istedim. O, iffetini korudu. Eğer kendisi emrimi yapmazsa, mutlaka zindana*

¹⁶⁹ Günay, *Din Sosyolojisi*, 258.

¹⁷⁰ Yûsuf 12/19.

¹⁷¹ Yûsuf 12/21; el-Kurtubî 1, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'an*, C.9, 244., Ahzab 3/4-5. Geçmiş uluslarda evlat edinme bilinen bir husustur.

¹⁷² Yûsuf 12/23-28; Komisyon, *Hayat Rehberi Kur'an-Konulu Tefsir*, C. 2, 233.

*atılacak ve elbette zelil ve perişan olacaktır” Züleyha dediğini yaptı. Hz. Yûsuf zindana girdi. O, haksız yere hapse atılmayı, onların isteklerine boyun eğmeye tercih etti.*¹⁷³

Melik’in gördüğü rüyayı, ülkenin bilginleri karışık rüyalar bahanesi ile yorumlayamadı. Rüya yorumcusu aranırken Hz. Yûsuf, kralın hizmetçisi sâkînin aklına düşer. Zindana gider ve Hz. Yûsuf’a kralın rüyasını anlatır. Mısır toplumunun yaşayacağı gerçekleri duyduğu gibi krala anlatır. Kral da onu bana getirin, der. Hz. Yûsuf ise hemen çıkmayı reddedip elçiye der ki: *“Seyyidine dön! Kadınların ellerini niçin kestiklerini bir sor bakalım.”* Kral olayları tetkik eder. *“Şehrin kadınları; Hâşâ biz O’nun kötülüğünü bilmiyoruz derler. Mısırlının Hanımı da “Şimdi hakikat ortaya çıktı, Onunla beraber olmak isteyen bendim; O kesinlikle doğruyu söyleyen bireylerdendir” dedi. Hz. Yûsuf’un hainlik etmediğini kral anladı. Kral “Onu bana getirin, kendime danışman yapayım” emrini verdi. Ülke meseleleri aralarında konuşulurken Hz. Yûsuf da O’na “Beni ülkenin hazinelerine tayin et! Zira ben, çok iyi korurum, işi de iyi bilirim” dedi.*¹⁷⁴ Kral onu ülkenin baş veziri olarak atadı. Hz. Yûsuf, kralı ve halkını tevhiîd dinine davet etti. Mücâhid b. Cebr’den kralın müslüman olduğu rivayet edilir. Nakledildiğine göre kral, Hz. Yûsuf’un emirlerini uygulamıştır.¹⁷⁵ Yaşanılan dönem de Mısır’da güçlü bir birlik oluşmuştur. Bu birlikteliğe Kenan diyarından gelen Ya’kûboğulları da katılmıştır. Rol ve statü çatışması olmadan devlet içinde şehir, kasaba, köy, mezra ve göçebe grupları adaletle yönetilmiştir.

Yûsuf ve Kervancılar ile Mısır azizinin ailesi, davete katılan kadınlar şibih grup oluşturmuştur. Hapishane arkadaşları, Müslüman olan kral ve inananlar arasında biz/mensubiyet duygusu, üyelerde grup şuuru ve psikolojik duygu oluştuğu için sosyal grup denilebilir.

¹⁷³ Yûsuf 12/30-33; Kandemir, vd. *Ayet ve Hadislerle Açıklamalı Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, C. 1, 803-806.

¹⁷⁴ Yûsuf 12/ 43-56.

¹⁷⁵ Mevdûdî, *Tefhimu’l Kur’an*, C. 2, 475; Zamahşerî, *el-Keşşâf*, C. 3, 632.

3.1.2. Sosyal Grup

Sosyal grup teriminin tanımında bir uzlaşma sağlanamamış olsa da Fich'in şu tanımı daha şümüllü sayılabilir: *“Sosyal grup; ortak amaç ve çıkarların sağlanmasında, uyulması gereken kurallara, yararlarla ve değerlere mutabık, müteakabil rolleri yerine getiren kişilerden oluşmuş bir yapıya sahiptir. Kendi mümasillerinden ayrılıp bütünleşebilen bir cemaattir”*¹⁷⁶

Sosyal grup kavramı ile genellikle yoğunluğu, büyüklüğü ve sayısı çok farklı insan toplulukları kastedilir. Bir sosyal grubun oluşması için, birden çok insanın bir araya gelmesi, başlı başına bir birlik oluşturması, her üyenin bir rolünün ve statüsünün var olması gerekir. Ayrıca mensuplarının ortak kültür, tarih ve değerlerde karşılıklı münasebet kurarak psikolojik özelliğe de sahip olmalıdır. O halde sosyal grup doğan, büyüyen, gelişen, kendini koruyan veya yerine göre dağılabilen bir varlıktır.¹⁷⁷

Sonuç olarak bu özellikleri bünyesinde barındıran topluluklara “sosyal grup” denir. Buna karşılık bünyesinde en az iki kişiden oluşmayan, geçici birikimleri olan ve devamlılık taşımayan, amaç birlikteliği barındırmayan topluluklar “sosyal kitle”, “sosyal yığın” ve “sosyal insan kalabalığı” şeklinde ifade edilir.¹⁷⁸

3.2. Kur'an'da Sosyal Grup Örnekleri

Bâri (c.c.), insanları bir tek nefisten yaratan ve ondan da eşini yaratan; ikisinden birçok erkek ve kadın üretilip yayandır.¹⁷⁹ İnsanların tanışmaları için boylara ve kabilelere ayırandır.¹⁸⁰ İki ayet de kan bağından kaynaklı akrabalık ilişkileri, farklı inançtaki kabilelerle yapılan antlaşmalar, boy ve kabilelere ayırmasının temelinde tanışmayı özel vurgulaması, toplumun benzer ve farklı yönlerinin varlığını göstermektedir.¹⁸¹ *“Dinlerini parça parça edenler ve kendileri de gruplara*

¹⁷⁶ Sulhi Dönmezer, *Sosyoloji*, 10 bs. (İstanbul: Beta, 1990), 187.

¹⁷⁷ Günay, *Din Sosyolojisi*, 257.

¹⁷⁸ Dönmezer, *Sosyoloji*, 189.

¹⁷⁹ Nisâ 4/1.

¹⁸⁰ el-Hucurât 49/13.

¹⁸¹ Durmuş, “Kur'an-ı Kerim'de Sosyal Gruplar”, 18.

ayrılanlar” ayetinde Allah’ı ve peygamberi inkâr eden kâfirler, tevhîd dini dışındaki inançlar ve dinler anlaşılır.¹⁸²

Ortak özelliklere sahip en az iki kişi veya kişiler topluluğuna grup denilir.¹⁸³ Bu tanım bizi Kur’an’da birçok sosyal grup ve topluluk örneklerine ulaştırır. Hz. Âdem ve eşi, O’nun iki oğlu, Hz. Nuh ve oğlu, Hz. Lût ve eşi, Hz. İbrâhîm ve babası, İbrâhîm milleti, Hz. Yûsuf ve zindan arkadaşları, Hz. Yûsuf’un kardeşleri, Melik, Mısırlı Aziz ve karısı, Müstekbirler, Firavun’un ileri gelenleri, Hz. Dâvûd ile Câlût’un ordusu, Sebe melikesi, Hz. Muhammed (s.a.v.) ve ashabı, İsrailoğulları, Hristiyanlar, Sabiiler gibi örnekler sayılabilir.

Ebû Mansur es-Se‘âlibî, lûgat kitabında insan, kabile ve hayvan grupları hakkında on dört bölümde bilgi verirken, insan grupları, kan bağı ve asker grupları hakkında da bilgi verir. Grupları kan bağı ve azdan çokluğa göre şöyle sıralar:

a) Niceliğine göre; Nefer, raht, lûme, şirzime, usbe, tâife, sübe, sülle, fecv, fırka, hizb, zümre, zücle, fiêm, cizlet, hazîk, kıbs, cûble ve cübül isimleridir.

b) Kan bağına göre; Şa‘b, kabile, fasile, aşiret, zürriyet, itra ve üsra’dır.¹⁸⁴

Firûzabâdî, vücut organlarını esas alarak “baş/kafa” dan aşağı sıralar.

c) *Kabîle, şa‘b, imâre, batın, fahz ve hay* (bütün vücut) adlarını söyler.¹⁸⁵

d) Sosyo-Dinî gruplar; “*Ümmet, millet, tâife, asabe, fie, sübat, el-karn, karye, şî‘a, hizb, ashâb, ma‘şer*” olarak sayılır.¹⁸⁶

¹⁸² el-En‘âm 6/159;

¹⁸³ Zeki Arslantürk ve Niyazi Akyüz, *Din Sosyolojisi II*, 1 bs. (İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2015), 128.

¹⁸⁴ Ebû Mansûr Abdülmelik b. Muhammed b. İsmâil es-Se‘âlibî, *Fıkhu’l-Luğa ve Sirru’l-Arabiyye*, Thk. Abdurrezzâk Mehdi, 1 bs. (İhyâit-Türâsi’l-Arabî: B.y.y., 2002), 155.

¹⁸⁵ Firûzabâdî Mecdüddîn Muhammed b. Ya‘kûb b. Muhammed, *Besâ’iru zevi’t-temyîz fi letâ’ifi’l-kitâbi’l-‘azîz*, Thk. Muhammed Ali en-Necâr, C. 4 (İhyâü’t-Türâsi’l-İslâmî: Kahire, 1992), 235-236

¹⁸⁶ Atalay, “Kur’an’da Sosyal Grup İfade Eden Kavramlar”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 0, S.16 (2001): 197-231.

e) İnanç/Değer Grupları; *ehl-i kitap, sabîî, mecusi, ashab, ümmet ve millet* kavramları verilir.

f) Değer (soyut-manevi); “*Mü'min, müslüman, kâfir, müşrik, münafık, mustaz'af*” kategorilerine ayrılır.¹⁸⁷

g) Mekân birliğine göre; Kur'an'ın fiziki ve coğrafi yurt birlikteliğine göre de gruplandırır. Medine (Şehir) aynı coğrafi mekânı ve mekân üzerinde yaşamını sürdüren halk anlaşılır. Karye (köy/site şehir) nefer, raht, âl ve ehl kavramları da sayılır.¹⁸⁸ Hz. Yûsuf Mısır halkını, ibranileri, badiyeden gelenler ile şehir hayatı yaşayanları ortak mekân ve coğrafyada birleştirmiştir denilebilir.

Ortaya konulan kavramlar Kur'an'da sosyal grupların varlık ve çeşitliliğini gösterir. Kan bağı, inanç birliği, fikir, evlenme, nesep, faaliyet, köylü veya şehirli olma gibi aynı gruplara bağlı kimselerin oluşturduğu geçici veya daimi birçok sosyal gruplarla karşılaşırız.

Sosyal grupların oluşumunda olay ve olgularda etken çeşitleri çoktur. Bunlar din ve inanç, mekân, meslek, nüfus, zaman, iktisadi, siyasi tutum ve ideoloji, eğitim, ruhi ve fiziki etmenler altında özetlenebilir. Sayılan faktörler Kur'an'da bahsedilen gruplandırmalar da tespit edilebilmektedir.¹⁸⁹

Kur'an'da sosyal grup ifadeleri günümüz sosyolojisinin herhangi bir grubuyla birebir nitelik yönünden eşit olmadığı gibi, Kur'an'ın grup anlayışı ile de örtüşmediğinin altını çizmeliyiz.¹⁹⁰ İfade ve kavramlar Kur'ân'ın anlam alanında ve amacının iyi bilinmesiyle daha iyi anlaşılabilir.

¹⁸⁷ İsa Abidoğlu, “Kur'ân'da Toplumsal Farklılık” (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir O. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015), 106.

¹⁸⁸ Arslantürk ve Niyazi Akyüz, *Din Sosyolojisi II*, 131-135

¹⁸⁹ Arslantürk ve Niyazi Akyüz, *Din Sosyolojisi II*, 119.

¹⁹⁰ Tekin, “Kur'an Sosyolojisi Üzerine Denemeler”, 77.

3.3. Yûsuf Sûresi'nde Sosyal Grup Kavramları

Sosyal grup kavramlarının bir bölümü Kur'an'da, bir kısmı hadislerde, diğer bir bölümü Arap kültüründe karşımıza çıkmaktadır.¹⁹¹ Konu çerçevesinde Yûsuf suresinde var olan sosyal grup kavramları şunlar olabilir:

3.3.1. Âl - آل

Âl kişinin bizzat kendisini, hanedanını, ailesini, soyunu, tâbilerini, taraftarlarını, kavmini, dost ve arkadaşlarını ve akrabalarını ifade ettiği gibi onun fikri, itikadî, yönetim ve kültürel bağlılığı vb. manaları da ifade eder.¹⁹² Âli firavun ifadesi onun soyu, kavmi, tabileri ve dininden olanlar şeklinde yorumlanmıştır. Aynı şekilde آل الرسول ifadesinden Rasûlullah'ın dininden ve milletinden olan aynı asırda veya sonraki asırlarda yaşayanlar anlaşılır. Soyundan olması fark etmez. O'nun dinine tabi olmayan, soyca ailesinden olsa dahi, O'nun âl ve ehlinden değildir.¹⁹³ Âl kelimesi insan, cin ve melek gibi bilinen, konuşabilen, en şerefli ve en üstün zatlar için belirli izâfetle kullanılır. İbrâhîm ailesi ve İmrân ailesi¹⁹⁴ tamlaması delil gösterilir. Belirsiz kişi, zaman ve mekân için kullanılmaz. Örneğin آل marangozun âli, ramazan'ın âli, آل زمان كذا şu zamanın âli denmez.¹⁹⁵ Burada آل soy, anne, baba, kardeşler ve Ya'kûb hânedanı anlamındadır.¹⁹⁶ Alt soyunda babası Ya'kûb, dedeleri İshâk¹⁹⁷ ve İbrâhîm, üst soyunda torunları Elyasa peygamberdir.¹⁹⁸ Peygamberler itikatta birbirlerinden ayrılmazlar. Nitekim

¹⁹¹ Yümni Sezen, *İslâm Sosyolojisine Giriş*, B.y.y., (İstanbul: Turan Kültür Vakfı, 1994), 90.

¹⁹² Özel, "Âl", 2/305., *İsfahânî, el-Müfredât*, 106.

¹⁹³ Kurtubî, *el-Câmi 'li-aḥkâmi 'l-Kur'ân*, C. 1, 381.

¹⁹⁴ Âl-i İmrân 3/33.

¹⁹⁵ Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, 108.

¹⁹⁶ Yûsuf 12/6-7.

¹⁹⁷ Sâffât 37/112.

¹⁹⁸ el-En'âm 6/86.

“Peygamberler ataları bir, anneleri ayrı kardeşirler. Dinleri ise tektir”¹⁹⁹ hadisi bu durumu açıklar.

Ehl ve *Âl* kelimeleri anlatımda iç içe girmiş iki kelimedir. Bu sebeple birçok yerde biri diğerinin yerine kullanılır.

Kurtubî, âli Medine ve ehl-i Medine örneklerini vererek, âl ve ehl kelimelerinin ülke ve şehirler için de kullanılabileceğini, Kur'an'da mananın siyak-sibak itibari ile anlaşılacağını söyler.²⁰⁰

3.3.2. Ehl - أهل

Kur'an'da 127 yerde gelen *ehl*, lügatte kadın ile erkeğin aile kurmak için kanuna uygun birleşmesidir.²⁰¹ *Ehl* bir eşi, bir akrabayı, bir aileyi, bireylerini ve evi²⁰² bir soyu, bir ferdin yaşadığı kasaba, şehir halkı, ülke mensuplarını ifade eder. Bununla birlikte bir dinin, mesleğin veya ırkın bireylerini gösterir.²⁰³

Ehl Yûsuf Sûresi'nde yedi yerde zikredilir. أَهْلِكَ'de Azîz'in eşi Züleyha'dır.²⁰⁴ أَهْلِهَا'de Züleyha'nın akrabasıdır.²⁰⁵ أَهْلِهِمْ İsrâîloğulları, aileleri, akraba ve soyudur.²⁰⁶ أَهْلَنَا Hz. Ya'kûb ailesi ve soyu anlamındadır.²⁰⁷ وَأَتُونِي بِأَهْلِكُمْ أَجْمَعِينَ bütün soyunuz, büyük küçük hanedân-ı Ya'kûb'a bağlı olan bütün aile üyeleridir.²⁰⁸

¹⁹⁹ Buhârî, “Enbiyâ”, 60 (3443).

²⁰⁰ Kurtubî 2, *el-Câmi 'li-aḥkâmi 'l-Kur'ân*, C. 1, 382.

²⁰¹ “Türkçe”, أَهْل, <https://www.almaany.com/tr/dict/ar-tr/arap>, [09.05.2022].

²⁰² Tâhâ 20/132. وَأَمُرُّ أَهْلَكَ بِالصَّلَاةِ, “ailene namazı emret”, Âl-i İmrân 3/121. وَإِذْ غَدَوْتَ مِنْ أَهْلِكَ “sabah erken ailenden (evinden) ayrılmıştın”

²⁰³ Râgıb el-İsfahânî, Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal, *el-Müfredât*, Çev. Abdülbaki Güneş ve Mehmet Yolcu (İstanbul, Çıra Yayınları, 2012), 106.

²⁰⁴ Yûsuf 12/25.

²⁰⁵ Yûsuf 12/26.

²⁰⁶ Yûsuf 12/62.

²⁰⁷ Yûsuf 12/65, 88.

²⁰⁸ Yûsuf 12/93; Yazır, *Hak Dini Kur'an Dil*, C. 3, 690.

Hûd Sûresi 11/45 ve 46. âyetlerde Hz. Nuh'un اٰلِيّی مِنْ اٰلِيّی “Şüphesiz oğlum da ailemdendir” demesi kan bağı ile ailesinden olduğu, Allah'ın اِنَّهُ لَیْسَ مِنْ اَهْلِكَ “O asla senin ailenden değildir” buyruğu aynı iman grubundan olmayınca kan bağının yetersizliğini ifade eder.²⁰⁹ Nuh (a.s.) tüm ailesi ve kavmini sâlih amellere davet etti. Kavminden bir grup iman etti, oğlunun dâhil olduğu bir grup da münkir oldu. Sâlih amel yapmayan münkiri soyu kurtaramadı.²¹⁰ اَهْلُ الْقُرَى ifadesinde²¹¹ ise *ehl* kelimesiyle kasaba veya şehir halkı kastedilir. Şehirliler bedevilerin çoğundan daha bilgili, makul ve faziletlidir.²¹²

Ehl kavramı mutlak anlamda belirli karakteristik özelliklere sahip insan gruplarını belirtir. Kur'an'da izafet terkihiyle gelir. اَهْلُ الْبَيْتِ *Ehl-i beyt* “peygamber ailesi”,²¹³ اَهْلُ الْكِتَابِ kitap ehli,²¹⁴ اَهْلُ الْاِنْجِيلِ incil ehli,²¹⁵ اَهْلُ النَّارِ cehennem ehli,²¹⁶ اَهْلُ الْاِلْمِ ilim sahipleri²¹⁷ anlamında gelir. اِنَّ اللّٰهَ یَاْمُرُکُمْ اَنْ تُؤَدُّوا الْاَمَانَاتِ اِلٰی اَهْلِهَا Allah size, emanetleri mutlaka ehli ve erbabına vermenizi emrediyor.²¹⁸ اَهْلُ الْمَدِیْنَةِ Medine halkı,²¹⁹ اَهْلُ الْمَدِیْنَةِ şehir halkı,²²⁰ اَهْلُ یَثْرِبَ Yesrib (Medine) halkı,²²¹ اَهْلُ مَدَیْنٍ Medyen halkı,²²² اَهْلُ التَّقْوٰی takva ehli,²²³ اَهْلُ الْمَغْفَرَةِ bağışlanma ehli²²⁴ örnekleri verilir.

²⁰⁹ Karaman, vd. *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, C. 3, 174.

²¹⁰ Mevdûdî, *Tefhimu'l Kur'an*, C. 2, 397.

²¹¹ Yûsuf 12/109.

²¹² Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh el-Kurtubî 2, *el-Câmi'li-ahkâmî'l-Kur'an*, C. 1 (Dârü'l-kütübî'l-Mısriyye: Kahire, 1964), 414.

²¹³ Tâha 33/33.

²¹⁴ el-Bakara 2/105, 109.

²¹⁵ el-Mâide 5/47.

²¹⁶ Sâd 38/64.

²¹⁷ el-Enbiyâ 21/7.

²¹⁸ Nisâ 4/58.

²¹⁹ et-Tevbe 9/101.

²²⁰ el-Hicr 15/65.

²²¹ el-Ahzâb 33/13.

²²² Tâhâ 20/40; el-Kasas 28/45.

Bütün veriler toplumun çekirdeğinin aile olduğunu gösterir. En küçük sosyal birlik aile, genişleyerek büyür ve her katılım akraba, soy, aşiret, kabile ve ümmet gibi küçük-büyük sosyal grupları oluşturur. Her bir grubun inancı, kitabı, dini, ırkı, hukuku, ekonomik ve siyasi yapı gereği toplumda var olmuştur.²²⁵

3.3.3. Usbe - عُصْبَةٌ

Asabe kavramı türevleriyle birlikte Kur'an-ı Kerim'de beş yerde geçer. İki Yûsuf Sûresi'nde zikredilir.²²⁶ Asabe sözlükte; sınırlar, eklem yerleri, adamın akrabaları, etrafını çevreleyen oğulları, akrabaların babası anlamına gelir. Amca, dayı ve kardeş akrabalığın diğer yönüdür.²²⁷ Ahfeş'e göre usbe (عُصْبَةٌ) bir kişi dışındaki grup anlamına gelir.²²⁸ Elmalılı usbe kavramına birbirine bağlı, tutkun ve mutaassıp bir topluluk manası verir.²²⁹

İsfahânî Usbe kelimesine “*Birbirleriyle kenetlenmiş, birbirini destekleyen topluluk anlamı verir*” Kasas Sûresi 76. *إِنَّ مَفَاتِحَهُ لَتَنُوزُ بِالْعُصْبَةِ أُولَى الْقُوَّةِ*. “*Anahtarlarını güçlü kuvvetli **bir topluluk** zor taşırdı*” Yûsuf suresi 14. *قَالُوا لَئِنْ أَكَلَهُ الذِّئْبُ وَنَحْنُ عُصْبَةٌ إِنَّا إِذًا لَّخَاسِرُونَ* “*Onlar, biz güçlü kuvvetli **bir topluluk** iken kurt onu yerse, yazıklar olsun bize dediler*” iki ayetini delil göstererek örneklendirir.²³⁰ İbn-i Haldun bedevi kabilelerin dışarıdan gelecek düşmanlıklara karşı, kendilerini savunmalarının asabiyetle mümkün olduğunu söyler. Zira Allah insanların kalplerine, yakın akrabalarına şefkati ve yardım etme duygularını yerleştirmiştir. Özellikle dar ve zor zamanlarda akrabalar birbirlerinin yardımına koşarlar. İbn-i Haldun, Yûsuf suresinde

²²³ el-Müddessir 74/56.

²²⁴ el-Müddessir 74/56.

²²⁵ el-Hucurât 49/13.

²²⁶ Yûsuf 12/8, 14; el-Hûd 11/77; 14; Nûr 24/11; el-Kasas 28/76.

²²⁷ Ebû Nasr İsmâîl b. Hammâd el-Cevherî, *es-Sihâh Tâcü'l-luğa*, Thk. Ahmed Abdülgafûr Attâr, C. 1 (Dâru'l-İlmi-lmelâyîn: Beyrut, 1987), 182.

²²⁸ Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, C. 3, 383.

²²⁹ Yazır, *Hak Dîni Kur'ân Dili*, C. 3, 638.

²³⁰ Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, 703.

ki 14. ayeti, aynı soydan güç ve kuvvet sahibi akraba bir topluluk iken bize düşmanca bir saldırı düşünülemez. Eğer düşünülürse biz imdada koşarız yorumuyla açıklar. Nesebi ayrı olanların yardıma koşmasının azaldığını, nadiren imdada koştuğunu belirtir. Peygamberlik, hükümdarlık ve davet gibi meselelerde aynı güce ihtiyaç duyulduğuna işaret eder.²³¹

Yûsuf Sûresi sekizinci ayette Hz. Yûsuf'un üvey kardeş sayısı on kişidir. Bu nedenle grup anlamına gelir. Usbe bir ile on kişiyi, birden On beş kişiyi, on ile kırk kişi arası bireyler topluluğunu ifade eder. Usbe lafzının nefer (tek kişi) ifade etmediği belirtilir.²³² وَنَحْنُ عُصْبَةٌ “bizim sayımız daha çok” ifadesinde erkeklerden on kişi olup, aşağısı için kullanılmaz. Ayrıca Arapça da binicisiyle birlikte atlar, bir parça olurlarsa bunlara asabe denilir.²³³ İnsan topluluğu, at veya kuş sürüsü anlamı da verilmiştir.²³⁴ الْعَصْبَةُ ve الْعَصَابَةُ ise on ve yukarısı için kullanılır. Kırka kadar çıkarılır.²³⁵

²³¹ İbn Haldun, Abdurrahman b. Muhammed b. Muhammed, *Mukaddime, Kitabu'l-İber*, Çev. Halil Kendir, C. 1 (Yeni Şafak: Ankara, 2004), 169-170.

²³² Kurtubî, *el-Câmi 'li-aḥkâmi 'l-Kur'ân*, C. 9, 130.

²³³ Ebû Abdurrahmân el-Halîl b. Ahmed el-Ferâhîdî, Thk. Mehdi Mahzûmî ve İbrahim es-Semirâî, *Kitâbü 'l-ayn*, C.1 (Daru ve Mektebetu'l-Hilal: Beyrut, 1431/2010), 309-310.

²³⁴ Komisyon, *el-Mu'cemu 'l-Arabiyyu 'l-esâsî*, B.y.y. (Tunus: Arap Birliği Eğitim-Kültür ve Bilim Teşkilatı ve Larousse Vakfı, 1988), 844.

²³⁵ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, C. 3, 446.

3.3.4. Sâhib/Ashâb

Sâhib, çoğulu Ashâb'dır. Sözlükte ve Kur'an-ı Kerim'de arkadaş, dost, yaran, eş, eşlik etmek²³⁶ iyi geçim,²³⁷ Allah'a ortak koşulan "Eş",²³⁸ arkadaş, özelliği olan bireyler, yardımcı, iş yapan, üreten kimse, efendi, mal sahibi vb. anlamları içerir.²³⁹ Cumartesi adamları; Cumartesi yasağını çiğneyen Yahudileri,²⁴⁰ cennetlikleri,²⁴¹ cehennemlikleri,²⁴² A'râf; her halde faziletleri ile bariz hakkın şahitlerinin şerefli makamıdır.²⁴³ Ashâbü'l-a'râf" (a'râfta bulunanlar), bu grubun melekler, amelleri eşit olan mü'minler, şahitlik yapacak peygamberler ve şehitler gibi ulu şahsiyetler; fetret ehli, bulûğ çağına ermeden ölen müşriklerin çocukları, olduğu yorumları yapılmıştır.²⁴⁴ Medyen,²⁴⁵ Eyke ve Hicr,²⁴⁶ Kehf,²⁴⁷ halklarını ifade eder. Doğru yol sahipleri,²⁴⁸ ashâbı Mûsâ, "Mûsâ çevresindekiler, beraberindekiler, taraftarları, Mısır'dan yola çıkan İsrâiloğulları",²⁴⁹ Ashâbu sefine "Gemide bulunanlar veya

²³⁶ Nisâ 4/36; Tevbe 9/40; el-Meâric 70/12.

²³⁷ el-Ar'af 7/42, 44, 50;

²³⁸ el-Cin 72/3.

²³⁹ Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük*, 58, 953.

²⁴⁰ Nisâ 4/47; Karaman, vd. *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, C. 2, 75.

²⁴¹ el-Haşr 59/20.

²⁴² el-Mâide 5/10, 29.

²⁴³ el-A'râf 7/46; Cürcânî, Ebü'l-Hasan Alî b. Muhammed b. Alî es-Seyyid eş-Şerîf, *et-Ta'rîfât*, thk. Alimler grubu 1 bs. (Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1983), 31; Yusuf Şevki Yavuz, "A'râf", *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/259.

²⁴⁴ el-Bakara 2/82; el-A'râf 7/48.

²⁴⁵ Tevbe 9/70.

²⁴⁶ el-Hicr 15/78, 80.

²⁴⁷ el-Kehf 18/9.

²⁴⁸ Tâhâ 20/135; Yazır, *Hak Dini Kur'an Dil*, C. 4, 108.

²⁴⁹ Şuarâ 26/61; Mehmet Efendioğlu, "Sahâbe", *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/491.

gemidekiler”,²⁵⁰ Sâhibü’l-Kur’ân, “Kur’ân-ı ezberleyen”,²⁵¹ gibi anlamlara gelir. Sâhib kelimesi muzaf olarak Yûsuf Sûresi’nde iki yerde müzekker tesniye sigada “*Ey zindan arkadaşlarım*” ifadesiyle gelmiştir.²⁵²

Mutlu ve mutsuz kimseler,²⁵³ kâfir kabir ehli,²⁵⁴ fil sahipleri “Ebrehe ordusu”²⁵⁵ anlamlarına gelir. Bu anlamlardan yola çıkarak, bir düşüncede, eylemde, fikirde, inançta, ülkede, şehirde veya yerleşim yerinde, belirli hayat tarzını ve sistemi benimseyerek bir arada yaşayan topluluk denilebilir.

3.3.5. Mele²⁵⁶ - المَلَأَ

مَلَأَ Mele’ kelimesi sözlükte: Yönetici azınlık,²⁵⁷ öldürmek için bir araya gelenler, cemaat, eşraf, huy ve ahlak anlamlarına gelir.²⁵⁸ İnsanlardan bir cemaat ki istişare etmek ve konuşmak için toplanırlar.²⁵⁹ Mele’ kavramı bir görüş etrafında birleşenler. Duruşu, görüşü, bakışı ve heybetiyle kalplere saygınlık işleyen, ileri gelen topluluk anlamındadır.²⁶⁰

Kur’an-ı Kerim’de Saffât Sûresi 8. ve Sâd Sûresi 69. ayetlerinde mele-i a’lâ (المَلَأَ) yüce topluluk manası; manevi dereceleri yüksek, bilgili melekleri ifade eden deyimdir.²⁶¹

²⁵⁰ el-Ankebût 29/15.

²⁵¹ Müslim, “Salâtü’l-Musâfirîn”, 1/543-544 (789).

²⁵² Yûsuf 12/39, 41.

²⁵³ el-Vâkıa 56/8-9, 27, 41.

²⁵⁴ Mümtehhine 60/13.

²⁵⁵ el-Fîl 105/1.

²⁵⁶ Yazım şekli İslâm Ansiklopedisinden alınmıştır.

²⁵⁷ Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük*, 758.

²⁵⁸ Firûzabâdî *Besâ’iru zevi’t-temyîz fî letâ’ifi’l-kitâbi’l-‘zîz*, C. 4, 517.

²⁵⁹ el-Ferâhîdî, *Kitâbü’l-ayn*, C. 8, 346.

²⁶⁰ el-Kasas 28/20; İsfahânî, *el-Müfredât*, 1012.

²⁶¹ Karaman, vd. *Kur’an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, C. 4, 521.

Neml suresi 38. ayette Hz. Süleyman peygamber, hükümdar makamında, ileri gelenlerle meclis de istişare eder. Meclis ilim sahibi imanlı kullardan oluşur. Kullar, insanlar, cinler ve hayvanlardan oluşur. O'nun ordusu da böyledir.²⁶²

Neml suresi 29. ve 32. ayette Sebe (sabâ) melikesi 'devletin kraliçesi' müşrik ileri gelenlerine danışmaktadır. Bunlar Allah'ı inkâr eden ve ahireti yalanlayan, bu dünyanın kodamanları veya aristokrasisi olabilir. Onlar Hz. Muhammed, Hz. Şuayb, Hz. Nûh, Hz. Mûsa ve Hz. Hârûn şahsında peygamberleri inkâr ederler.²⁶³

Bu üç durumda; hiç günah işlemeyenlerin imanında, günah işleyenlerin imanında ve iman etmeyenlerde ileri gelenleri ifade eder.

Mele' kavramı Yûsuf Sûresi'nde tek yerde 43. ayette يَا أَيُّهَا الْمَلَأُ ibaresinde "Ey toplum!" Hitabıyla melik, meşhur ulema ve hükemâsından oluşan seçkin danışma meclisine sesleniyor. Bu meclis de meşhur bilginlerin ve hikmet sahiplerinin bulunması kaçınılmazdır.²⁶⁴

3.3.6. Melik

Melik Kur'an'da kâinatın mutlak hâkimi Allah'ın sıfatıdır.²⁶⁵ İnsanları yöneten kral, hükümdar veya devlet başkanı anlamına gelir. Melik Tâlût²⁶⁶ olumlu, Musa hızır kıssasında gemiyi gasp edecek 'kral'²⁶⁷ ve Saba melikesinin ifadelerinde yer alan, ülkeleri işgal eden 'hükümdarlar'²⁶⁸ olumsuz olarak kullanılır.

"Musa kavmine şöyle söyledi: 'Kavmim! Allah'ın, size lütfettiği nimetlerini hatırlayın; içinizden peygamberler çıkarmış, sizi hükümdarlar yapmış ve

²⁶² Neml 27/15-44; A.g.e., C. 4, 188-195.

²⁶³ el-Bakara 2/24; el-A'râf 7/60, 88, 90, 109, 127; Yûnus 10/75, 83, 88; Hûd 11/38; A.g.e., C. 4, 188-195.

²⁶⁴ Yazır, *Hak Dîni Kur'ân Dili*, C. 3, 646.

²⁶⁵ Tâhâ 20/114; el-Mü'minûn 23/116.

²⁶⁶ el-Bakara 2/247.

²⁶⁷ el-Kehf 18/79.

²⁶⁸ Neml 27/34.

*çağdaşlarınızdan hiç kimseye verilmeyen nimetleri size lûtfetmiştir” Bir vakit Mısır’da köle olarak yaşayan İsrâiloğullarını, Allah Musa ile Mısırdan çıkardı. O içlerinden peygamberler ve krallar seçti. Onlar uzun bir süre hür olarak kendilerine ve başkalarına yönetici oldu.*²⁶⁹

Melik kelimesinin kullanımları bize hükümdarların bireysel ve siyasi önem kazanarak öne geçtiği, yönetim sisteminin ikinci plana düştüğü sonucuna ulaştırır.²⁷⁰ Eski Mısırdaki her bireyin Hükümdar için yetenekleri oranında bazı hizmetlerde bulunması,²⁷¹ Melik’in kuzey ve güney Mısır ülkesi genelinde tanrı kabul edilmesi, net bir ayırım yapılamasa da yönetimin ikinci planda olduğunu gösterebilir.

Melik kavramı Yûsuf Sûresi’nde beş yerde gelmiştir. Bunlardan 43. 50. 54. ayette ülkenin başı kral, 72. ayette melikin su kabı, 76. ayette melikin dini veya yasası anlamlarında kullanılmıştır.

3.3.7. Kavm - القوم

Kadın ve erkeklerden bir topluluk, her bireyin grubu ve boyu, takım, ekip, ahali kavim ve kişi anlamlarına gelir.²⁷² “*Aralarında din, dil, soy, kültür ve tarih birliği bulunan insan topluluğudur*”²⁷³

Kur’an’da قَوْمٌ kelimesi kadın olmaksızın erkekler topluluğu anlamındadır. Bu sebeple ayette لَا يَسْخَرُ قَوْمٌ مِنْ قَوْمٍ “*Bir topluluk bir diğerini alaya almasın*” (Hucurat 49/11) buyrulmuştur. Burada erkek ve kadın beraber kastedilse de hakikat anlamı erkekler içindir. الرِّجَالُ قَوَّامُونَ عَلَى النِّسَاءِ بِمَا فَضَّلَ اللَّهُ بَعْضَهُمْ عَلَى بَعْضٍ “*Erkekler, kadınlar üzerinde koruyucu idarecidir. Allah birini diğerinden nitelikçe üstün yaratmıştır*” (Nisâ 4/34)²⁷⁴

²⁶⁹ Mehmet Zeki Duman, *Beyânü'l-Hak*, C. 2 (Ankara: Fecr Yayınları, 2008), 630-631.

²⁷⁰ Vecdi Akyüz, *Kur'an'da Siyasî Kavramlar*, (İstanbul: Kitabevi, 1998), 145.

²⁷¹ İnan, *Eski Mısır Tarih ve Medeniyeti*, 166-176.

²⁷² Zebîdî, Muhammed el-Murtazâ el-Hüseynî, *Tâcu'l-'Arûs*, Thk. Komisyon C. 33 (Kuveyt Rehberlik ve Haber Başkanlığı Yayınları: Kuveyt, 2001), 305-306.

²⁷³ Mehmet Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük*, 6 bs. (İstanbul: Beyan Yayınları, 1989), 610.

²⁷⁴ İsfahânî, *el-Müfredât*, 882.

Kavm kavramı Yûsuf Sûresi'nde şöyle gelir. قَوْمًا صَالِحِينَ sâlih, erdemli, iyi, düzgün kimseler, topluluk veya cemaat anlamındadır. مِلَّةَ قَوْمٍ milletin dini, Kavim, sayısal insan topluluğu anlamında gelir. Allah'ı ve ahireti inkar eden kimseler veya toplumu ifade eder. الْقَوْمِ الْكَافِرُونَ Kafirler topluluğu ki Allah'ın rahmetinden ümidini kesen kimselerdir. الْقَوْمِ الْمُجْرِمِينَ Suçlu veya günahkar bir topluluktur ve azabı hak eden kimselerdir. لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ İnanan kimselerdir. Toplumdur. Bunlar akıl sahibidir. Kıssalardan ibret alır. Önceki vahyi ve Kur'an'ı tasdik eder.²⁷⁵

Ayetlerde geçen kavim kelimesi; “Kimseler veya toplum” anlamında olup, olumlu veya olumsuz özellikli kişi ve toplumu anlatır. “Sâlih kimseler, erdemli toplum, inkârcı toplum, milletin dini, günahkâr toplum, inanan kimseler, imanlı toplum” Örneklerinde olduğu gibi ayetlerin çoğunda bu şekilde gelir.

Kur'an'da üç yüz seksen üç yerde tekil gelir.²⁷⁶ Tekil ayetlerde dinleyen, düşünen, aklını kullanan kimseler anlamında gelir.²⁷⁷ Bunların karşıt özelliklere sahip, inkârcı, zalim, zorba, akli ermeyen, azgın vb. toplumdan söz edilir.²⁷⁸ Peygamberlerin ey kavmim hitabıyla başlayan müjde, nasihat ve ikazlarını kapsar.²⁷⁹ Mûsa'nın kavmi,²⁸⁰ Nûh, Âd, Semûd ve İbrâhim kavmi, Medyen halkı şeklinde izafet edilir.²⁸¹ Toplumun Peygamberini, liderini, ileri gelenlerini ve halkını ifade eder.

Âlemlerin Rabbi, sosyal farklılaşmayı ortaya çıkaran dilleri, renkleri, gelenek ve görenekleri uluslara sosyal kimlik kazandırması için irade etmiştir. Bunlar kevnî ayetlerdir.²⁸² Bütün peygamberler, sosyal birim ve gruplardan oluşan bir kavme,

²⁷⁵ Yûsuf 12/9, 37, 87, 110, 111.

²⁷⁶ Abdülbâki, *el-Mu'cemü 'l-müfehres li-elfâzi 'l-Kur'âni 'l-Kerîm*, 739-744.

²⁷⁷ Rûm 30/23-24.

²⁷⁸ el-El-Bakara 2/250; Âl-i İmrân 3/117; el-Mâide 5/22; el-Mâide 5/58; Haşr 59/14; Zâriyât 51/53; A.g.e., 25/68.

²⁷⁹ el-En'âm 6/78; el-A'râf 7/59, 61; Nûh 71/2; A.g.e., 25/68.

²⁸⁰ el-Bakara 2/54, 60, 67;

²⁸¹ Tevbe 9/70.

²⁸² Rûm 30/22.

vahiy anlaşılsın diye, kendine has dille gönderilmiştir.²⁸³ Sosyolojik manada Kur'an kendine has dili ve akrabalığı olan toplumları kavim olarak nitelendirir.²⁸⁴ Kavim kavramı insanların dil, kültür, tarih, ekonomi ve siyasi bağlarla birbirine bağlı, belli bölgeye özgü bir toplumu göstermektedir. Öyleyse kavram bir grubun sadakatle bir lider etrafında toplanarak birleşme fikrini içerirken, ulus ve ulusçuluk anlamındaki kavramla bir alakası yoktur denilebilir.

3.3.8. Karye - قَرْيَة

Karye: köy, kasaba demektir. Müslüman coğrafyacılar göre bilinen en eski yerleşim yeri Hz. Nuh tarafından kurulan “Semânîn (seksen kişi)” adıyla bilinen ilk köy olduğu söylenebilir.²⁸⁵ Kelime قَرْيَة kökünden misafir ağırlama, suyu havuzda, bir şeyi ağızda toplama, insanların toplandığı yer, şehir ve halk anlamlarına²⁸⁶ gelmesinde ki espri insanların sosyalleşmesini içine almasıdır.

Karye “Kaza, şehir, ülke” manasında kullanılmaktadır.²⁸⁷ قَرْيَة İnsanların toplandıkları yere ve onların şahıslarına denir. Yûsuf Sûresi'nde iki yerde tümleç ve muzâf olarak gelmiştir. Birincisi الْقَرْيَة kent/şehir halkı veya halkın bizzat kendisidir. İkincisi أَهْلُ الْقَرْيَةِ memleket halkı anlamındadır.²⁸⁸

Kur'an'da Köy halkı (muhkem kalede yaşayanlar),²⁸⁹ Belde (Beytülmakdis),²⁹⁰ ilçe, şehir (Mekke) ve şehirler (Sodom, Gomore ve Sebeliler'in yaşadığı kentler),²⁹¹

²⁸³ İbrâhîm 14/4.

²⁸⁴ Sezen, *İslâm Sosyolojisine Giriş*, 116.

²⁸⁵ Osman Gümüşçü ve Mustafa Sabri Küçükbaşcı, “Köy”, *DİA* (Ankara: TDV Yayınları, 2019), EK-2/85.

²⁸⁶ İsfahânî, *el-Müfredât*, 843-844.

²⁸⁷ Karaman, vd. *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, C. 2, 466.

²⁸⁸ Yûsuf 12/82, 109; İsfahânî, *el-Müfredât*, 843.

²⁸⁹ el-Kehf 18/77; Haşr 59/11.

²⁹⁰ el-Bakara 2/259.

²⁹¹ el-En'am 6/92; el-Kehf 18/58; el-Furkân 25/40.

Başkent (Ninova),²⁹² ülke (Medyen),²⁹³ أَهْل الْقَرْيَ Şehir halkı²⁹⁴ gibi anlamlar sosyal grup ve çeşitlerini bünyesinde barındırır.

3.3.9. Ümmet - أُمَّة

Ümmet kelimesi İslami bir kavramdır. Kavmiyetçilik ayrımı yapmadan bütün Müslümanlar “Ümmeti Muhammed” tabiriyle isimlendirilir. Hz. Muhammed’e inanan, sünnetine uyan ve imam kabul edip ona tabi olan Müslümanların tümü İslâm ümmetidir.²⁹⁵ Diğer peygamberlere inanan ve getirdiği şeriata bağlanan topluluk, onların her birinin ümmetidir.

Ümmet kavramı, *Kavim* ve *millet*²⁹⁶ anlamında kullanılır. Mesela ümmet-i arab denilir. Bir dille konuşanların tamamı olabileceği gibi, bir peygamberin davetine uymayan inkarcılar topluluğu da olabilir.²⁹⁷ “Ümmet-i dâvet” uyup iman edenler “Ümmet-i icab” ve ümmet-i âhir zaman: İslâm ümmeti manalarına da gelir.²⁹⁸ Ümmet, *Herhangi bir şeyin bir araya getirdiği topluluktur*.²⁹⁹ Burada “Şey” den kastedilen inanç, dil, din, soy, ırk, yaşam şekli, ideoloji, belli bir mekân vs. olabilir. Zira ümmet kavramının tanımında sözlüklerde ittifaktan söz etmek mümkün değildir. Ümmet kelimesi Kur’an’da tekil ve cemi olarak 64 yerde geçer.³⁰⁰ Bunlar altı manada birleştirilebilir. Birincisi ortak özellikli her bir canlı türü “Hayvanlar

²⁹² Yûnus 10/98; Sâffât 37/139-148.

²⁹³ el-Bakara 2/58; Neml 27/34; Sebe 34/18.

²⁹⁴ el-A‘râf 7/96, 97, 98.

²⁹⁵ el-Bakara 2/128; Muhammed b. Mükerrrem b. Ebü’l-Fazl, Cemâlüddîn İbni Manzûr, el-Ensârî er-Rüveyfî’l Afrikî *Lisânü’l-‘Arab*. C. 12 (Dâru Sadr: Beyrut, 1993.) 26; Hilmi Ziya Ülken, *Sosyoloji Sözlüğü*, (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1969), “Ümmet”, 311.

²⁹⁶ Fâtır 35/24.

²⁹⁷ Neml 27/83.

²⁹⁸ Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük*, 1128.

²⁹⁹ İsfahânî, *el-Müfredât*, 93.

³⁰⁰ Abdülbâki, *el-Mu‘cemü’l-müfehres li-elfâzi’l-Kur’âni’l-Kerîm*, 102.

âlemi”³⁰¹ ve topluluğudur.³⁰² İkincisi İmanlı, sâlih amel yapan, topluluğun yerini tutan örnek, iyi özellikler taşıyan kişi³⁰³ imamdır. İmam bir kavmin lideri, ister sırat-ı müstakim üzere olsun isterse dalâlettekiler olsun aynıdır.³⁰⁴ İsrâ Sûresi 17/71. ayette “*Bütün insanları kendi önderleriyle birlikte çağıracağımız günü hatırla*” buyruğunda ümmetin peygamberi, kutsal kitabı, mezhep imamları ve her döneminde ki topluluk lideri anlamına gelir.³⁰⁵ Üçüncüsü inanç, yaşayış tarzı ve izlenen yoldur.³⁰⁶ Dördüncüsü insanlardan bir gruptur.³⁰⁷ Beşincisi belli bir dini inancın içindeki fırka,³⁰⁸ anlamına gelir. Altıncısı zaman, vade ve vakit³⁰⁹ manasında, “Bunca (geçen) zaman” anlamında sadece Yûsuf Sûresi’nin 45. ayetinde gelir.³¹⁰

³⁰¹ el-En’am 6/38.

³⁰² Karaman, vd. *Kur’an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, C. 3, 150; İsfahânî, *el-Müfredât*, 93.

³⁰³ Nahl 16/120; A.g.e., 94.

³⁰⁴ İbni Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*. 26.

³⁰⁵ Karaman, vd. *Kur’an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, C. 3, 502-505.

³⁰⁶ Zuhuf 43/22-23.

³⁰⁷ el-A‘râf 7/164.

³⁰⁸ Âli-İmrân 3/104, 113; el-A‘râf 7/38. İsfahânî, *el-Müfredât*, 94.

³⁰⁹ Hûd 11/8; Karaman, vd. *Kur’an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, C. 3, 150.

³¹⁰ A.g.e., C. 3, 235.

3.3.10. Millet - مِلَّة

Millet sözlükte vatan, inanç, dil, gelenek, kültür, ülkü birliği olan topluluk, halk diye tarif edilir.³¹¹

Ülken, Milleti şöyle tanımlar; Kendi birliğinden haberdar, kendine has toprağa hükümrân, siyasal sisteme sahip, kolektif bilincin özel halidir. Tanım farklılıkları değişen şartlardan neşet eder.³¹²

Topluluk, kalabalık, şariat, din, yol, yöntem, sünnet, tarikat taife anlamlarına gelir. İslam, Hristiyan ve Yahudi dini veya şeriatı anlamında kullanılır. Millet; Allah'ın kullarına peygamberleri vasıtasıyla ilettiği kurallar bütünüdür. Millet terimi sadece peygamberlere izafe edilir.³¹³ Millet-i İbrâhîm'in dinî, (inanç sistemi) yolu ve yöntemi demektir. Allah (c.c.) Hz. İbrâhîm'i üslûbuyla dost edindi. O ki ahirette sâlih bireylerdendir.³¹⁴ Millet kelimesi on beş yerde geçer. Geldiği her yerde din veya inanç anlamındadır. Yûsuf Sûresi'nde iki yerde gelir. 37. ayette Hz. Yûsuf'a niçin Rabbin bu yüce ilmi sana öğretti sorusu sorulur. O'da onların putlara ibadet edip, şirk koştukları, Allah'a iman etmeyen ve ahireti inkâr eden bir milletin dinine hiç tabi olmadım cevabını verir. 38. ayette Ataları İbrahim, İshâk ve Ya'kûb'un hak dinine (Milletine) uyduğunu söyler.³¹⁵

3.4. Yûsuf Sûresi'nde Sosyal Gruplar

Her peygamber kendi kavmine gönderilir. Ona kavmi içinden bir kısmı iman eder bir kısmı iman etmez. Peygamberlerin getirdiğine iman edip, tek Allah'a ibadet ederek

³¹¹ Doğan, Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük*, 781.

³¹² Ülken, "Millet", 205.

³¹³ Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, C. 30, 421.

³¹⁴ İbn Kesîr, Ebül-Fidâ İsmâil b. Ömer b. Kesîr el-Kureşî el-Basrî ed-Dımeşkî, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-'Azîm*. Thk. Sami b. Muhammed es-Selâme C. 1 (Kahire: Daru'l-Hadis, 1999.), 445.

³¹⁵ Yûsuf 12/37-38; Ebü's-Senâ Şihâbüddîn Mahmûd el-Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî fî tefsiri'l-Kur'âni'l-'azîm ve's-seb'i'l-mesânî*, Thk. Ali Abdalbâri Atıyye, C. 6 (Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye: Beyrut, 1995), 432-433.

boyun eğenler, tevhîd ehli grubunu oluşturur. Diğerleri eski alışkanlıklarına devam ettikleri için şirk ehli grubunu oluşturmaktadır.³¹⁶ Bu iki inanç türü de kendi içlerinde birbirinden ayrılarak birçok dini gruplar ortaya çıkarır.

3.4.1. Dini Gruplar

Din ve toplum arasındaki etkileşimde, dinin toplum üzerinde ilk etken olduğu görülür. İlk insan Hz. Âdem'den beri tarih boyunca toplumsal örgütlenme, şekil ve davranışların karakteri, dinin etkisiyle karşı karşıya kalmıştır ki bu durum insanların dayanışma şekillerini belirlediği gibi kültürünü de tayin etmiştir. İnsanlık tarihinin başlangıcından itibaren dini gruplaşmalar ilk bilinçli kümeleşmelerden biridir.³¹⁷

Dini grup ilk insan Hz. Âdem'den gelen bir olgudur. Tanrı ve insan arasındaki elçi, insanlar arasındaki ilişkilerin düzenlenmesi için normlar ortaya koymuş, belirli dönemlerde topluma yol gösterici olmuştur.³¹⁸

Medeniyet tarihi boyunca, karizmatik şahsiyetler ve onların tabileri var olup uygulanagelen dini deneyimlerde pek çok kere kökten değişikliklere gitmişler veya yeni sosyal gruplaşma tiplerini inşa etmişlerdir.³¹⁹

Sosyal grupların özelliklerini taşıyan ve bir türünü meydana getiren dini gruplar her din gibi, bizzat sosyal grup olan bir toplumda çıkar ve yayılır. Dinin müntesiplerini birbirine kenetleyici ve birleştirici bir tesiri vardır. Aynı inançta buluşan insanlar cemaat oluşturur. Topluluğun iki sosyal grup türünde hayatîyet imkânı bulunduğu söylenir. İlki dinin organik cemaat içinde varlık bulan “Tabîî (doğal-özdeş) dini gruplar” adı altında; aile, klan, mahalli birlikler: köyler ve şehirler, kabile ve millet, cinsiyet ve yaş üzerine kurulmuş cemiyetler olmak üzere beşe ayrılır. İkincisi “salt dini gruplar” milli dinler, evrensel dinler seviyesinde dini gruplar olup tarikatlar,

³¹⁶ Kutub, *Fî zılâli'l-Kur'ân*, C. 8, 304.

³¹⁷ Niyazi Akyüz ve İhsan Çapcıoğlu (Der.), *Din Sosyolojisi*, (Ankara: Grafiker, 2016), 463-480.

³¹⁸ Kamil Kaya, *Küçük Gruplara Sosyolojisi*, 4 bs. (Isparta: Fakülte Kitabevi, 2016), 176.

³¹⁹ Joachim Wach, *Din Sosyolojisi*, çev. Ünver Günay, (İstanbul: M. Ü. İ. F. Vakfı Yayınları, 1995), 90.

i'tizâlî gruplar ve mezhepleri içerir.³²⁰ Bu iki ayrım da mutlak olmayıp, halk arasında farklı inanç gruplarına sebep olmuştur.³²¹

3.4.1.1. Tabîî Dini Gruplar

Her insan doğum veya eğitim yolu ile tabîî dini grubun bir üyesi olur, aynı dine inanır ve hayatının sonuna kadar o dini gruba tanınır. Anne, baba, evlatlar, öz veya üvey kardeşler, kan bağı, hısımlık veya evlatlık yoluyla kurulan aile, arkadaşlık, komşuluk vb. organik ve dini bağlarla birbirine kenetlenmiş durumdadır. Tabîî dini gruplarda birbirlerine kenetlenmede, ahengin sağlanmasında, asıl önemli olan din bağıdır.³²²

Hz. Yûsuf (a.s.) “*Atalarım İbrâhîm, İshâk ve Ya ‘kûb’un diyanetine bağlandım*”³²³ demekle, doğum ve eğitim yolu ile tabîî dini grubun bir üyesidir. Onun daveti ile Mısır kralı ve halktan tevhîd dinini seçenler³²⁴ eğitimin davet metodu ile tâbîî dini gruba dahil olmuşlardır.

Mısır toplumunda Kâhinler zamanın her türlü bilgisini kendinde toplar ve gençliğin eğitiminden de sorumludur. Dini görevin hukuken olmasa da uygulamada babadan oğula geçerek yerleştiği bildirilir.³²⁵ Onlar her iki yolla tabîî dini grubun üyesi sayılırlar.

İyi gözlem yapan bir birey, tevhîd ehli grubu ile kâhinler grubunu birbirlerinden ayırır. Bu ikisi diğer gruplardan da ayrılabilir. Grupların her bir grup üyesinin kendine özgü rolleri, ortak yarar, hedef ve değerleri vardır. Her bir grup üyesi

³²⁰ Günay, *Din Sosyolojisi*, 261-262.

³²¹ Freyer *Din Sosyolojisi*, 39.

³²² Günay, *Din Sosyolojisi*, 261.

³²³ Yûsuf 12/38.

³²⁴ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, C. 3, 632-634.

³²⁵ İnan, *Eski Mısır Tarih ve Medeniyeti*, 230.

mensubiyet duygusu taşır.³²⁶ Grup özellikleri ile tevhid ehli, kâhinler ve diğer grupların ayrımı kolay yapılabilir.

Ya'kûp ailesi; hanımları, oğulları, kızları, torunları, bütün zürriyeti, kan bağı ve sıhrî akrabaları içine aldığı gibi, organik bağ ile cariye, hizmetçi ve köleleri de kapsar.³²⁷ Onlar iman eden mısırlılar ile komşuluk, arkadaşlık bağlarının yanında birbirlerine dini bağla kenetlenerek ahenk sağlamışlardır. Hz. Yûsuf zamanında Kenan diyarından Mısır'a göç eden İsrâiloğulları, erkek ve kadın olmak üzere yetmiş üç kişidir. Mısır'dan Musa (a.s.) ile çıkarken, altı yüz elli bin bireyden söz edilir.³²⁸ Göçle Mısır'a gelen İbranîler, yalnızca doğumla, bu sayıya ulaşamaz. Bu rakama ulaşmanın yolu tevhi'dinine üye olmaktır.³²⁹

Hz. Yûsuf'u evine getiren Mısırlı adam hanımına, *"Ona değer ver ve iyi bak! Belki bize faydası dokunur veya onu evlat ediniz"* dedi.³³⁰ İnsanlar evladının eğitimine dikkat eder. Mısır toplumunda Hz. Yûsuf da gençlerin eğitiminden sorumlu din adamlarından eğitim almış olmalıdır.³³¹

O *"Ben, Allah'a iman etmeyen ve ahireti inkâr eden bir toplumun dinini terk ettim"* dedi.³³² Yani Mısır meliki, saray erkânı ve din adamlarının dinine boyun eğmedim.³³³ Eğitimle öğrettiklerini kabul etmedim. Onların tabîî dini grubuna uymadım. Bu durumda inançta ayrı olanlar aynı gruptan sayılmazlar.

Hz. Nûh'un iman etmeyen oğlu aileden sayılmamıştır.³³⁴ Hz. Muhammed'in; *"Peygamberler, ataları bir, anneleri ayrı kardeşirler. Dinleri birdir"*³³⁵ Hadisi bu durumu teyit etmektedir.

³²⁶ Dönmezer, *Sosyoloji*, 187.

³²⁷ Yaratılış 46/5-7

³²⁸ Beyzâvî, *Envârü't-tenzîl* C. 3, 176.

³²⁹ Mevdûdî, *Tefhimu'l Kur'an*, C. 2, 493.

³³⁰ Komisyon, *Hayat Rehberi Kur'an-Konulu Tefsir*, C. 2, 240.

³³¹ İnan, *Eski Mısır Tarih ve Medeniyeti*, 230.

³³² Duman, *Beyânü'l-Hak*, C. 2, 54.

³³³ Kutub, *Fî zılâli'l-Kur'an*, 399.

³³⁴ Hûd 11/46.

Tabiî dini grubu iki etken belirlemiştir. Birincisi kutsalın karizmatik lider tarafından anlatılmasıdır. İkincisi ise geleneğin etkisidir. Gelenek ruhi yönden olduğu kadar üyeler arasında dini tecrübenin ortaya çıkardığı fiiller de dini tutumu belirler. Dini törenler, anlatılan kıssalar ve dini kavramlar tabiî dini gruba güç katar.³³⁶

Hız. Yûsuf, peygamber ve güzelliğı ile karizmatik liderdir. Peygamberlik kesbî değıl, vehbîdir. O, Mısır ülkesinde iktidardadır. Her fırsatta tebliğ yapmaktadır. Allah “*O ihlâsa erdirilmiş kullarımızdandı*” buyurur. İnsan ilişkileri yapmacık değıl tabiîdir. Temsil ettikleri soy peygamber soyudur. Hata eden evlatlar olsa da Allah’a tövbe eden, şirk koşmadan iman eden kullar her daim var olmuştur.

Kurban ibadeti bütün ilâhi dinlerde vardır.³³⁷ Hız. İbrâhîm’e dayandırılan kurban ibadeti geleneğini oğılu İshâk, oğılu Ya’Kûb ve inananlar devam ettirmiştir.³³⁸ İlk “sünnet olma” Hız. İbrâhîm ile başladığı rivayet edilir.³³⁹ O günden beri Hız. Muhammed’e kadar bütün peygamberler fitraten sünnet olmuştur.³⁴⁰ Eski Mısır toplumunda da kâhinler sünnet olma geleneğini sürdürdüler. Onlar giyinmede örnek oldukları için asırlarca peştamal taktılar yemeklerine, sağılıklarına, temizliklerine dikkat ettiler.³⁴¹

Tabiî dini grup üyeleri bazen sosyal ilişkilerden uzak olsalar veya vazgeçseler de düşünce ve fikirde grubun etkisinde kalırlar. Tabiî dini grup üyeleri beslenme, barınma, korunma için avlanma, tarımda ihtiyaç duyulan alet edevat, silah vb. ihtiyaçlarını karşılamada birbirleriyle yardımlaşırlar.³⁴²

Kardeşleri kıskançlıkları sebebiyle Hız. Yûsuf’u kuyuya atarak sosyal ilişki kurmaktan vazgeçerken babaları onu hüznle sürekli anmaktadır. Kardeşler

³³⁵ Buhârî, “Enbiya”, 60 (3443).

³³⁶ Wach, *Din Sosyolojisi*, 90-91.

³³⁷ el-Hacc 22/34

³³⁸ Ahmet Güç, “Kurban”, *DİA*, (Ankara: TDV. Yayınları, 2002), 26/434.

³³⁹ Aynî Bedreddîn Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ b. Ahmed, *Umdetü’l-kârî fî şerhi Sahîhi’l-Buhârî*, C. 22 (Dâru İhyâi’t-Turâsi’l-‘Arabî: Beyrut, T.y.), 272.

³⁴⁰ Tirmizî, “Edeb”, 41 (2756)

³⁴¹ Ali Cengiz Üstüner, *Mısır Uygarlığı, I. Bs.* (İstanbul: Dragon, 1998), 167.

³⁴² Wach, *Din Sosyolojisi*, 90-91.

Bünyâmin'i alıkoyan Mısır azizi Yûsuf'un "*Siz babanıza dönün ve deyin ki: Baba! Oğlun hırsızlık etti. Biz ancak bildiğimizden başkasına şahit olmadık. Gaybı da bilemezdik*" sözlerini babalarına aktardılar. "*İstersen araştır. Aralarında bulunduğumuz şehir halkına veya birlikte geldiğimiz kafileden sor. Biz, gerçekten doğru söylüyoruz*" dediler. Babaları onlardan yüz çevirip "*Vah Yûsuf'um, vah!*" derken aradan geçen yirmi yılda, hâlâ onun adını telaffuz etmektedir. Üç oğlunun ayrılık hasreti ile hüznü daha da artan Ya'kûb'un "*Ağlamaktan gözlerine ak düştü*" Oğulları ona "*Vallahi Yûsuf diye diye eriyip tükeneceksin*" dediler.³⁴³ Bu ifadeler, grup üyelerinden kardeşlerin, sosyal ilişkilerinden uzak olsalar veya vazgeçseler de düşünce ve fikirde onların etkisinde kaldığını gösterir.³⁴⁴

Bâdiyede kabile hayatı vardır. Aile üyeleri bir reis etrafında toplanır. Lider gücünü ailenin çokluğundan alır. Özellikle büyük oğullar ailenin korunma, barınma ve beslenme ihtiyaçlarının giderilmesinde başat rol oynar. Aileye destek olan büyük kardeşler; "*Biz kuvvetli ve işe yarar bir grubuz*" seilmeyi o iki küçükten, daha çok hak ediyoruz dediler.³⁴⁵ Bâdiyede ihtiyaçları karşılayan büyük kardeşler, Mısır şehrine gittiklerinde, beslenme ve barınma başta olmak üzere, birçok gereksinimlerini Hz. Yûsuf karşılamıştır.

Tabîî dini grup kavramları için Üsra "*aile*", *kabile*, *nefer*, *raht*, *aşiret*, *fasile*, *sıbt*, *şa'b*, *kavim*, *millet*, *taife*, *usbe/asabe*, *fie*, *sübat*, *fırka-ferik*, *sülle*, *şia*, *zümre*, *karn*, *karye*, *ahzab* ve *ma'şer* kelimeleri söylenebilir.³⁴⁶

Sosyal varlık insan en küçük grup aile birimlerinden sırası ile klanlara, kabilelere, köylere, kasabalara, kentlere ve milletlere kadar uzanmıştır.

Aile, klan, kabile grupları aynı zamanda arkadaşlık grupları içerisinde değerlendirilir.

a) Aile

Aile, kendisinden daha büyük bir sosyal örgütlenme modeli içinde yer alır. Bunun adı hısımlık kurumudur. Hısımlık insanlığın evrensel kurumlarından. Sistem sıhrî

³⁴³ Yûsuf 12/81-85; Ayıntâbî, *Tibyân Tefsiri*, C. 2, 326.

³⁴⁴ Wach, *Din Sosyolojisi*, 90-91.

³⁴⁵ Mevdûdî, *Tefhimu'l Kur'an*, C. 8, 443.

³⁴⁶ 183-187 dipnotlarda verdiğimiz kaynaklardan özetlenmiştir.

hısımlık veya kan yolu ile kurulan akraba bireylerin ilişkilerini kapsar. İnsanın tavır ve hareketlerinin belirlenmesinde, çocuğa toplumda meşru bir yer kazandırılmasında sosyal grupların kurulmasında temel müessesedir.³⁴⁷

Aile ilk sosyolojik birliktir.³⁴⁸ Sosyalleşmenin en temel kurumu aile, bilginin ve kültürün ilk aktarıldığı yerdir. Bebeklikten itibaren bireyin yaşama dair öğrendiği ilk şeyler ailede başlar. Ferdin hayatı boyunca duygusal ilişkiler kuracağı, olumlu veya olumsuz yaşayacağı yerdir.³⁴⁹

İlk insan Hz. Âdem ve Hz. Havva ile başlayan evlilik, kutsaldır.³⁵⁰ Aile insanoğlunun ilk tabî grubudur. İnsanları bir tek nefis Hz. Âdem'den yaratan ve ondan da eşini yaratan ve ikisinden birçok erkek ve kadın topluluğunu yaratıp, çoğaltan Allah'tır.³⁵¹ Hz. Âdem, eğitim ve öğretim ile Allah'a kulluk bilinci ve aile fertlerinin kişilik kazanmasına önem verdi. Neslinden gelenlerde bunu devam ettirdi.

Yûsuf Sûresi'nde karşımıza çıkan aile örnekleri kök ailedir. Kök aile aynı çatı altında yaşayan baba, anne, oğul ve soyundan oluşur.³⁵²

Ya'kûb (a.s.) ve ailesi hanımları, oğulları, kızları, torunları, bütün zürriyeti, kan bağı ve sıhrî akrabalarından oluşur. Ayrıca cariye, hizmetçi ve köleleri de kapsar. Aile ataerkil aile olup aynı zamanda geniş ailedir. İslam'dan önce Yahudi topluluklarda aile hem sosyal hem dini bir topluluktur. İbadet hayatını koruyarak gelecek nesillere aktarmak babanın görevidir. Nitekim İbrâhîm (a.s.) ile başlayan kurban ibadetini İshâk, Ya'kûb peygamberler ve onların neslinden gelenler devam ettirmişlerdir.³⁵³

İnsan kişiliğini kazanırken, ailede ne tür ihtiyaçlarını karşılar sorusu sorulur. Bunun cevabı ailenin görevlerinin anlaşılması açısından önemlidir. Toplumun çekirdek aile

³⁴⁷ Dönmezer, *Sosyoloji*, 210-211.

³⁴⁸ Wach, *Din Sosyolojisi*, 93.

³⁴⁹ Mehmet Zencirkıran, *Sosyoloji*, 9 bs. (Bursa: Dora yayınları, 2020), 92.

³⁵⁰ el-Bakara 2/35.

³⁵¹ el-A'râf 7/189; Zümer 39/6.

³⁵² Ülken, *Sosyoloji Sözlüğü*, "Kök aile", 8.

³⁵³ Yaratılış 46/5-7; Harman, "Ya'Kûb", *DİA* 43/274; Mehmet Akif Aydın, "Aile", *DİA*, (İstanbul: TDV. Yayınları, 1989), 2/196.

ve geniş aile zaviyesinden sosyal bir grup olarak işlevleri şunlar olabilir: Eğitim, din, ekonomi, nesil emniyeti, saygınlıktır. Daha az önemli olmayanlarda vardır. Bunlar topluma, zamana göre değişebilir.³⁵⁴ Hz. Muhammed'in (s.a.v.) "*Sizin en hayırlınız, ailesine karşı en hayırlı olanınızdır. Ben de aileme karşı en iyi olanınızım*"³⁵⁵ hadisi geniş aile ve çekirdek aile olsun iyilik "hayr" adı altında, yerine getirilmesi gereken bütün sorumlulukları içermektedir.

Hz. Yûsuf'un kişiliğine Ya'kûb ailesi, Azîz'in ailesi ve çevreleri etki etmiştir.

Allah (c.c.) Yûsuf'a, babası Ya'kûb'a, dedesi İshâk'a, büyük babası İbrâhîm'e ve amcası Hz. İsmâil'e vahyetti³⁵⁶ ve nübüvveti verdi. Peygamberler tebliğ ile sorumludur. Peygamberlik Ailenin biyolojik, kültürel, ahlâkî, ekonomik ve özellikle insanlık tarihinin ilk sosyal grubu Hz. Âdem ve Hz. Havva'dan itibaren güçlü bir din bağı temelinin göstergesidir.

Ya'kûb ailesi; bir arada birlikte kaynakları paylaşarak yaşamını sürdürmektedir. Sıcak, sevgi dolu, özverili, mutluluk ve acının paylaşıldığı duygusal temelli ailedir. Aile, sosyolojik olarak yüz yüze ve birincil ilişkilerin yaşandığı dil, din, yeme-içme, sosyal yaşam, görgü kuralları ve ölümden sonraki hayatın öğrenildiği ailelerdendir.³⁵⁷ Yanı sıra Kültürün öğretildiği sosyalizasyon/toplumsallaştırma özelliklidir.³⁵⁸

Allah Yûsuf b.Ya'kûb'u Mısırlılara peygamber gönderdi.³⁵⁹ Her elçiyi kendi kavminin diliyle gönderdi.³⁶⁰ Hz. Yûsuf kraldan hazinelerin idaresini isterken, "*Ben*

³⁵⁴ Samuel Koenig, *Sosyoloji Toplum Bilimine Giriş*, Çev. S. Sucu Ve O. Aykaç (İstanbul: Ütopya Kitabevi Yayınları, 2000), 135.

³⁵⁵ Tirmizî, "Menâkib", 46 (3895).

³⁵⁶ Nisâ 4/163; Yûsuf 12/6.

³⁵⁷ Yûsuf 12/4, 12, 58, 62-68; Enver Özkalp, *Sosyolojiye Giriş*, 23 bs. (İstanbul: Ekin, 2014), 85-90.

³⁵⁸ Sosyalizasyon; bireyin üyesi olduğu grup veya toplumun kültür, norm ve değerlerini öğrenip o toplumun aktif üyesi olmasıdır. / toplum hayatına hazırlanma süreci

³⁵⁹ Kurtubî 2, *el-Câmi 'li-ahkâmi'l-Kur'an*, C. 15, 312

³⁶⁰ İbrâhîm 14/4.

iyice koruyan ve bilenim” ifadelerinde, bazı dilleri iyi bilenim yorumu yapılır.³⁶¹ O Kralın rüyasını te’vil etmek için huzura girdiğinde, Allah’ım O’nun hayrını istiyorum, şerrinden de senin izzetine sığınıyorum diyerek dua etmiştir. Bunu duyan kral, hangi dil olduğunu sorunca, atalarımın dili “İbrânice” cevabını vermiştir.³⁶² Hz. İbrâhîm, oğulları, onların çocukları Süryanice ve İbrânice konuşmuşlardır. İbrânicenin Süryani dilinin bir kolu olduğu rivayet edilir.³⁶³ “*Beni hazinelerin başına getir*” buyruğunda “Hazein” kelimesinin toprak mahsulleri, madenler, askeriye yanında eğitiminde dâhil olduğu söylenir.³⁶⁴ Çocukluğunun son döneminden sonra ölünceye kadar yaşadığı Mısır’ın dilini, kültürünü öğrenirken, yönetici olarak dillerin öğrenilmesine katkı sunmuş olmalıdır.

Ya’kûb ailesinin, peygamber Hz. Ya’kûb’un baba rolü hâkimiyeti etrafında toplanmış ataerkil, çocuklarının yanında torunların olduğu işaretlerini taşıyan, aynı zamanda tarım ve hayvancılık ekonomisine dayalı yaşam sürdüren geniş aile tipini temsil ettiği söylenebilir.³⁶⁵

Aile grubu bütün semavi dinlerde olduğu gibi İsrâiloğulları içinde önemini korumuştur. Aile üyeleri Hz. Ya’kûb ve Hz. Yûsuf’un kutsal temele dayalı, hissedilen mukaddes güç, kuvvetli din bağıyla birliklerini korumuştur.

Azîz’in ailesi çocuk sahibi olamaz. Kurtubî, İbni İshâk’a dayandırarak Kıtîr hem iktidarsız hem kısır bilgisini verir.³⁶⁶ Üye sayısı sınırlı bu çekirdek aile, evrensel temeli ve önemi olan dört işlevden ekonomik dayanışma ve kısmen sosyalleşmeyi sağlamaktadır. Mahrem ilişkinin düzenli tatmini ve nesil emniyetini tam yerine getirememektedir.³⁶⁷ Bu nedenle Mısırlı üst düzey Yönetici Hz. Yûsuf’u evlat

³⁶¹ Kurtubî 1, *el-Câmi ‘li-ahkâmi’l-Kur’ân*, C. 9, 318.

³⁶² Zemahşerî, *el-Keşşâf*, C. 3, 630.

³⁶³ Fâsi, Takıyyüddîn Muhammed b. Ahmed b. Alî, *Şifâ’ü’l-garâm bi-ahbâri’l-Beledi’l-harâm*, C. 2 (Darü’l-Kütübi’l-İlmiyye: B.y.y., 2000), 16.

³⁶⁴ Mahmut Toptaş, *Kur’an-ı Kerîm ve Şifa Tefsiri*, C.4 (Cantaş: İstanbul, 1993), 162.

³⁶⁵ Ünver Günay, *Din Sosyolojisi*, 8 bs. (İstanbul: İnsan Yayınları, 2008), 263.

³⁶⁶ Kurtubî 1, *el-Câmi ‘li-ahkâmi’l-Kur’ân*, C. 9, 244.

³⁶⁷ Özkalp, *Sosyolojiye Giriş*, 126-127.

edinme niyetini hanımına belirtir. Evin hanımı ise olgunluk çağına gelen evlatlık hakkında başka plan kurar.³⁶⁸

Gömleği arkadan yırtan Züleyha, hayâ perdesini de kaldırmıştır. İstedğini elde etmek için türlü oyunlar kuran, hırslı, yalan ve iftiradan çekinmeyen, hakkında ki dedikodulara aldırış etmeyen, ihtiraslı, tehditkâr, korkusuz bir karakterdir. Hz. Yûsuf'u misafirlerin önünde tehdit ederken, arzusunu elde etmek içinde öldürülmesini istemez, hapisle cezalandırılmasını ister.³⁶⁹ Melik'in kız kardeşinin kızı³⁷⁰ ve Azîz'in eşi Züleyha'nın sosyal statüsü gereği emri yerine getirilir. Örtbas edilerek zahiri kurtarma adına verilen hapis cezası, onların şahsında, vezirlik rütbesinden kaynaklanan gurur, kibir, riya gibi çevresinde ki bütün sosyal yapı özelliklerini gösterir.³⁷¹

Yöneticiler ve yönetimleri ikiye ayrılır. Birincisi, yöneticiler ve yönetimlerinin baskı, boyun eğdirme ve korkuya dayalı idaresidir. Bu hal zulme uğramış insanların cesaretlerinin kırılmasına ve tembelliğe yol açar. Güçsüz bir toplum ortaya çıkarır. İkincisi âdil ve yumuşak davrananlar ki bu durumda insanların cüret ve cesareti tabiatlarının bir parçası olur.³⁷² Hz. Yûsuf döneminin adil ve yumuşak, önceki dönemin baskı, korku ve boyun eğdirmeye dayalı bir yönetim olduğu söylenebilir.

Mısır'da Azîz'lik görevi, kralın en yakınında ve kraldan sonra en önemli yöneticilerden olmaktır. Karşı çıkılma ve itaatsizliğin mümkün görünmediği, güçlü erk anlamında kullanılmıştır.

³⁶⁸ Yûsuf 12/21-23.

³⁶⁹ Yûsuf 12/23-32; Mevdûdî, *Tefhimu'l Kur'an*, C. 8, 381.

³⁷⁰ İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl, *Tefsîrû'l-Kur'âni'l-'azîm*, C. 2, 1 bs. (Dâru'l Hadis: kahire, 1988), 457.

³⁷¹ Kutub, *Fî zilâli'l-Kur'an*, C. 8, 325-326.

³⁷² İbn Haldun, *Mukaddime*, C. 1, 167-168.

Saray kadınlarının maksatlarının bizzat kral tarafından sorgulanması ve gerçeğin itirafı, aynı zamanda İsrâil'in oğulları Mısır'a geldiklerinde kardeşleri Hz. Yûsuf'a Azîz hitabı buna delildir.³⁷³

Her birey aileden gelir ve bir aile kurar evrensel ilkesince, her fert anne, baba, dede, nine, amca, teyze vb. olur. Ailenin her bir üyesi aynı yaşta olmadığı gibi, aynı görevleri de yapmaz. Her birey sırası geldikçe, peşi sıra görevini yerine getirir.³⁷⁴

Aile ile erkek ve kadın ilişkisi meşrulaştırılarak toplumsal onay sağlanır. Çocuk sahibi olma, nesebin tespiti ve neslin devamının sağlanması temel işlevlerindendir. Çocuğun topluma kazandırılmasında, değerlerin ve kültürün taşınmasında, uygulanmasında ve devam ettirilmesinde belirleyicidir. Üyeleri arasında duygusal paylaşım ile iyi günde kötü günde güven verir. Sosyal statü sağlamada etkindir. Aile, biz veya aidiyet duygusunun çok yoğun yaşandığı sosyal gruptur.³⁷⁵

İnsanlık tarihinin başlangıcından itibaren aile ve din bütün toplumlarda var olan doğal dini grupların karakteristik bir örneğidir. Aile dinî, hukukî, ahlâkî ve kültürel bağlarla birbirine bağlıdır. Aile kurumu dini önemine binaen başta İslâm dini olmak üzere bütün semavi ve evrensel dinlerde kendini korumuştur.³⁷⁶ Peygamber³⁷⁷ ve rehber bir baba olan Hz. Ya'kûb ve ailesi,³⁷⁸ Hz. İbrâhîm soyundan geleneklerine bağlı, boy³⁷⁹ halinde yaşamlarını sürdürmüştür.

b) Klan

Gerçek veya itibari kan bağı akrabalığına dayanan Aile grubundan daha büyük organik bir gruptur. Organik olması gerçek veya itibari kan bağı akrabalığına dayanır. Akrabalık bağı, ortak bir ata efsanesini veya inancını kabul ettirmektedir. Aileler klanları, klanlar ise kabileye oluşturur. Klan Totemizm denilen bitki, hayvan

³⁷³ Yûsuf 12/50-51, 78; Harman, "Azîz-i Mısır", *DİA* 4/344.

³⁷⁴ Emile Durkheim, *Sosyoloji Dersleri*, çev. Hüsnü Abbas (İstanbul: İletişim, 2006), 49.

³⁷⁵ Zencirkıran, *Sosyoloji*, 165.

³⁷⁶ Günay, *Din Sosyolojisi*, 262.

³⁷⁷ Meryem 19/49.

³⁷⁸ Yûsuf 12/6.

³⁷⁹ Yûsuf 12/93.

veya eşyaya kutsallık atfedilerek, aynı cevherden geldiklerine inanan doğal bir dini gruptur. Totemizm bir din çeşidinin taşıyıcısıdır. Onlar yıllık dini törenlerinde bir araya gelen, dini birliklerdir. Klan üyelerinin, ayin ve merasimlerde tapınmak üzere toplanarak, diriler ve ölülerin manevi birlik oluşturması tabii dini grup olarak dikkati çeker.³⁸⁰

Klan durumunda yaşamlarını sürdüren insan grupları bir yere yerleşir. Gruplar adlarını çakal, köpek, yılan, şahin gibi hayvanlardan alır. Aynı zamanda hayvanlar totem olup siyasi ve idari sembol kabul edilir. Yerleşim alanı site devletine “Nom” düşününce kabile ilâhları mahalli mabutlar olmuş, sembolü olan totem tapınılan ilâh olmuştur. Gök ve yer ilâhları olarak iki grupta toplanabilir ancak biri diğerini tamamladığı için beraber açıklanmaları icab eder. Gök, güneş, yıldızlar, ay ilâhların başlıcaları sayılırken, yer ve Nil ilâhları da en önemlileri arasındadır. Mısırlılar gök ilâhını çok büyük bir inek şeklinde düşündükleri için ona “Hathor” adını verdiler. Yeryüzünün onun ayakları altında durduğu kabul edilir ve karnında her biri ayrı yıldız tanrılar taşıdığına inanılırdı. Bunların yanı sıra mukaddes saydıkları hayvan ve putlar nazari olarak insan vücuduna girerek kendilerini temsil eden ilâhlar olmuşlardır. Mesela; Busiris Nom’unda bir söğüt ağacı ile temsil edilen bitki ve ölümler ilâhı Oziris öldürüldükten sonra bir söğüt tarafından korunduğuna inanılmıştır. Oziris’in hâkimiyet alanı siyasi genişleme ile Menfis’e taşınmış ve mahalli ölü ilâhı olan Anubis’in yerine geçmiştir. Oziris, Abidos’da köpek şekline girerek ölümleri himaye etmiş daha sonra Mısır’ın tamamında tek ölümler ilâhı olmuştur.³⁸¹

Azîz’in eşine; “*Günahının bağlanmasını iste, çünkü sen günah işleyenlerdensin*” ifadelerinde Mısırlılar pagan olsalar da Allah’ın âlemi yarattığını, zina fiilinin günah olduğunu bilmektedir.³⁸²

Hız. Yûsuf peygamber gönderildiği çok tanrılı Mısır ahalisine³⁸³ kendinin muvahhid olduğunu rüya tabiri sorulduğunda şu sözlerle anlatır; “*Ben, Allah’a inanmayan ve ahireti kabul etmeyen bir milletin dinini bıraktım.*” Azîz’i Mısır ve hanedanın dinine

³⁸⁰ Günay, *Din Sosyolojisi*, 267., örnekler için 171. ve 172. Dipnotlara bakınız.

³⁸¹ İnan, *Eski Mısır Tarih ve Medeniyeti*, 218-227.

³⁸² Yûsuf 12/29; Karaman, vd. *Kur’an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, C. 3, 227.

³⁸³ *Peygamberler Tarihi Ansiklopedisi*, 3. İhlas Matbaacılık, ts.

iltifat etmedim ve ben “Atalarım İbrâhîm, İshâk ve Ya‘kûb’un dinine uydum. Bizim Allah’a herhangi bir şeyi ortak koşmamız söz konusu olamaz.” O hapiste şöyle hitap etti: “Arkadaşlarım! Ayrı ayrı ilahlar mı daha iyidir yoksa mutlak hâkim tek Allah mı düşünün!”³⁸⁴ Vücudu insan, başı çakal, köpek, yılan, şahin vb. heykel ve resimlerini yaptığımız, her Nom’un ayrı ayrı ilahları mı?³⁸⁵ yoksa tek Allah mı? düşünün. “Siz Allah’ı terkedip sadece sizin ve atalarınızın isim verdiği bir takım sahte ilahlara tapıyorsunuz”³⁸⁶

Her Nom’un sembolü hayvan başları zamanla, insan vücudu ile birleştirilmiş, heykel ve resimler yapılmıştır. İşte bu fikir yapısı işlerken canlı hayvanlara tapınma ortaya çıkmıştır. Hayvana tapınmanın en meşhuru Menfis sitesinde Apis öküzü olarak karşımıza çıkar ve rahipler tarafından özel olarak bakıldığı nakledilir.³⁸⁷ el-Bakara sûresi 51-54. Ayetleri, bu kültürden etkilenen İsrailoğullarının yavru buzağıya tapıldığını anlatır.

“Allah onlar hakkında hiçbir burhan indirmemiştir. Hüküm sadece Allah’a aittir. O, kendisinden başka hiçbir şeye tapınmamanızı emretmiştir. İşte hak din budur. Fakat insanların çoğu bilmezler” Darmadağınık, büyüklü küçüklü babalarınızın isimlendirdiği birçok rabler mi? Yahut tek Allah inancı mı en hayırlı? Siz aciz ve zayıf, isimlerini kendinizin uydurduğu düzmece ilahlara mı tapıyorsunuz? Soruları ile Allah’a davet ediyor.³⁸⁸

c) Mahalli Birlikler: Köyler ve Şehirler

Kan bağı ve Komşuluğun etkisiyle oluşan doğal dini gruplardır.³⁸⁹

Bünyâmin Mısırdaki zahiren hırsızlık yaptığında kardeşleri durumu babalarına anlattı. Ayrıca “Bulunduğumuz şehir “Site” halkına ve aralarında bulunduğumuz kervana

³⁸⁴ Yûsuf 12/37-39

³⁸⁵ İnan, *Eski Mısır Tarih ve Medeniyeti*, 224

³⁸⁶ Yûsuf sûresi 12/40;

³⁸⁷ İnan, *Eski Mısır Tarih ve Medeniyeti*, 224;

³⁸⁸ Kurtubî 1, *el-Câmi ‘li-ahkâmi ‘l-Kur’ân*, C. 9, 290-291.

³⁸⁹ Günay, *Din Sosyolojisi*, 269.

*da sor. Kuşkusuz biz doğru söylüyoruz” yolculuk yaptığımız komşularımıza ve Mısır’daki şehre, Hz. Yûsuf’un yaşadığı yere sor.*³⁹⁰

Aristo, pek çok ev ve aileden meydana gelen köy cemaatini sosyal bir birlik olarak kabul eder. Köy cemaatinde komşu aile grupları toprağı işlerken, dayanışmayla yemek ve ibadet birliğini geliştirebilirler.³⁹¹ Yerine getirdikleri dinî ayinler, törenler ve dinî bayramlar grup bağlarını güçlendirmektedir. Zamanla köy cemaati genişleyerek site veya şehir halini almıştır. Ekonomi ve din bağının güçlü olmasıyla ilk şehir örneklerinin bir mabet çevresinde tapınak şehirler olması değerlidir. Birçok etkenle gelişmeler, site devletleri doğurmuş, buradan imparatorlukların yolu açılmıştır.³⁹²

Hz. Ya’kûb ve ailesi Mısır’a yetmiş kişi hicret etmişler,³⁹³ Mahalli birlik olarak komşuları ile birlikte olmuş, zamanla köy, kasaba ve site şehir halini almışlardır. Mûsa (a.s.) ile Mısır’dan altı yüz elli bin üzerinde insan ayrılmıştır.³⁹⁴ Bu rakam ortalama günümüz şehir nüfusu üzerindedir.

h) Kabile ve Millet

Kabile komşuluk, akrabalık, kan bağı³⁹⁵ ve görev bilinciyle birbirine bağlıdır. Kan bağı en önemlisidir Belli bir yere yerleşmiş sosyal grubu ifade eder. Grup üyeleri aile çizgisinde ortaya çıkan uyumu paylaşır, siyasal özerklik duygusunu birlikte yaşarlar.³⁹⁶

Hz. İbrâhîm peygamber olarak gönderildi. Kavmini en hayırlı olana Allah’a kulluğa davet etti.³⁹⁷ “*Kendini bilmez beyinsizlerden başka kim İbrahim’in dinini*

³⁹⁰ Yûsuf 12/82; Kurtubî 1, *el-Câmi ‘li-ahkâmî ‘l-Kur’ân*, C. 9, 370.

³⁹¹ Akyüz, *Kur’an’da Siyasî Kavramlar*, 470.

³⁹² Günay, *Din Sosyolojisi*, 270.

³⁹³ Yaratılış 1/1.

³⁹⁴ 159. Dipnot’a bak

³⁹⁵ Akyüz ve İhsan Çapcıoğlu, *Din Sosyolojisi*, 470.

³⁹⁶ Gordon Marshall, *Sosyoloji Sözlüğü*, Çev. Osman Akınhay ve Derya Kömürcü, (Ankara: Bilim ve Sanat, 1999), 372.

³⁹⁷ Ankebut 29/16;

*reddedebilir. Elbette Biz onu dünyada seçip peygamber yaptık. Ahirette de mutlaka iyiler arasında olacaktır”*³⁹⁸ İnsanlar Hanîf dine uydular. Hz. İbrâhîm ve Hz. Ya‘kûb evlatlarına Allah’ın seçtiği dine uymalarını, Müslüman olmalarını vasiyet etti. Allah, Hz. Yûsuf’u da ataları gibi³⁹⁹ insanlara doğruyu gösteren önder kıldı.⁴⁰⁰ Onlar erdemli ve ıslaha yönelik iş yapan kişiler oldu.⁴⁰¹ Hz. Yûsuf, akrabalık ve kan bağıını korudu. O, badiyede kabile olarak yaşayan ailesini Mısır ülkesine getirdi. İbrânî ve Mısır halkına liderlik yapan Yûsuf, İsrâiloğullarını millete dönüştürdü.

Hz. Ya‘Kûb, dedesi Hz. İbrâhîm gibi kıtlık döneminde Mısır’a ulaşmıştır.⁴⁰² Hz. İbrâhîm, Mısır’dan zengin ayrılarak, Filistin bölgesine dönmüştür.⁴⁰³ Hz. Ya‘kûb, Mısır’a yerleşerek yirmi dört yıl ömür sürmüştür.⁴⁰⁴ Aile bireyleri arasındaki uyuma, paylaşım, siyasi özerklik duygusunun mutluluğuna şahit olmuştur.⁴⁰⁵

Hz. Yûsuf liderliğinde Yakuboğulları, kan bağı, akrabalık ve komşuluk ilişkileri içinde, baba Hz. Ya‘kûb’un etrafında birleşmiştir. Hz. İbrâhîm (a.s.) döneminden itibaren yaşanan zamana göre nesep ilişkisi kurulmuştur. Esbât, kültür ve geleneğini yaşatarak kabile hayatını bir müddet sürdürmüş ve sonra millet olmuştur.⁴⁰⁶ Seçilmiş millet İsrâil halkının bilinç kazanması millî tanrı inancına bağlıdır denilebilir.

³⁹⁸ el-Bakara 2/130; Kandemir, vd. *Ayet ve Hadislerle Açıklamalı Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, C. 1, 72.

³⁹⁹ Yûsuf 12/6.

⁴⁰⁰ Yûsuf 12/109. Nahl 16/120.

⁴⁰¹ el-Enbiya 21/72.

⁴⁰² Yaratılış 12/10.

⁴⁰³ Yaratılış 13/18.

⁴⁰⁴ Yaratılış 50/3.

⁴⁰⁵ Yûsuf 12/100.

⁴⁰⁶ Yûsuf 12/38; Kaya, *Küçük Gruplar Sosyolojisi*, 215.

3.4.1.2. Sırf Dini Gruplar

Grup üyelerini birbirine bağlayan, belirgin temel bağ sadece dindir. Din bağı esasına dayalı bu tür gruplara sırf “Dinden doğan/salt/mahza” dini grup adı verilir. Dinin tabiî gruplarından tamamen farklıdır.⁴⁰⁷

Kaynağını sadece dinden alan sırf dini grupların, sahip oldukları değerleri koruma, yayma, yeni üyeler kazanma, inanç kaynaklı davranış kurallarına uyum sağlama, kontrol ve değiştirme hedefi vardır.⁴⁰⁸

Mısır putperest toplumunun dini hiyerarşisinde kral, baş kâhin, kâhinler, din görevlileri sırf dini grupları oluşturur. Kâhinler, seçkin din görevlileri olup, kendi içlerinde özel görevleri icra eden yazıcılar, şarkıcılar ve müzisyenler grubuna ayrılır.⁴⁰⁹

Antik Mısır’da kehanette bulunan kâhinler, dini grubun görevlileridir. Kehanette bulunmanın en önemli yolu rüyalardır. İlâhî güçler, iradelerini rüya ile ve sorulara da kâhinler aracılığıyla kendilerine bildirir. Kral ve halk rüyaların yorumuna önem verir, hatta önemli kararlar aldıkları bilinmektedir.⁴¹⁰

Kral, üst üste gördüğü rüyadan etkilendi. Mele’ ve Kâhinlerden görüş ve tavsiyelerini istedi. Onlar “*Bunlar karma karışık düşlerdir. Biz böyle düşlerin yorumunu bilmiyoruz.*” dedi. O zihnine üşüşen yedi semiz inek ne ifade eder? Semiz inekleri, zayıf inekler neden yedi, yeşil ve kuru başak ne demek? sorularına cevap bulunmasını emretti.⁴¹¹ Kralın sâkîsinin aklına Hz. Yûsuf düşüverdi. İzin alarak zindana gitti. Hz. Yûsuf’a rüyanın yorumunu sordu. O kralın rüyasını te’vil etti. Kral onu hapisten çıkarttı ve yanına baş vezir tayin etti. Hz. Yûsuf Kralı tek Allah’a iman

⁴⁰⁷ Günay, *Din Sosyolojisi*, 262.

⁴⁰⁸ Adem Efe, *Dini Gruplar Sosyolojisi*, 1. Bs. (İstanbul: Dönem Yayıncılık, 2013), 38-39.

⁴⁰⁹ Erich Hornung, *Mısır Bilimine Giriş*, Çev. Zehra Aksu Yılmaz (İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2004), 108-109.

⁴¹⁰ Mehmet Salih Şimşir, “Antik Mısır Dininde Kâhinlik, Sihir ve Büyü” (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, M.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Dinler Tarihi Bilim Dalı, 2018), 123.

⁴¹¹ Yûsuf 12/43-44.

etmeye davet etti. Mücâhid b. Cebr'in rivayetine göre bu kral Müslüman olduğu gibi Züleyha'da Müslüman oldu.⁴¹²

Başlangıçta birçok iman edenin yanında çekirdek sayılabilecek sınırlı sayıda insanla birlikte küçük bir grup oluşur. Hz. Yûsuf, Mısır'da bir din kurucusu ve dini tebliğ eden peygamberdir. Hz. İsa'nın on iki kişiden ibaret irşat ve tebliğde kendisine yardım eden havarisi ve Hz. Muhammed'in (s.a.v.) kendisine iman eden ilk kırk kişilik sahabesi örneklerinde olduğu gibi, ilk inananlar sırf dini gruplaşmaları oluşturmuştur denilebilir.⁴¹³

Kral iman ettikten sonra birçok insanın Müslüman olması,⁴¹⁴ önce toplumsal, siyasi ve kültürel yapının çok hızlı farklılaşmasına, peşinden toplumsal üniteler; aile, klan ve kabilenin sayıca artması, sırf dini grubun ortaya çıkışında etkili olmuştur. İbadetlerde şirk ritüelleri temizlenme yoluna gidilmiş ve ayrışma kaçınılmaz olmuştur.⁴¹⁵

Hz. Yûsuf: “*Ben, Allah’a inanmayan ve ahireti inkâr eden bir milletin dinini bıraktım*”⁴¹⁶ dedi. O’nun Mısır pagan inancını, kral ve halkın oluşturduğu putperest dini grupları terk ettiğine işaret eder. İlk tebliğ ettiği iki kişi, Mısır toplumunun birçok ferdi gibi Allah’a inanmayan ve ahireti inkâr eden bireylerdir.⁴¹⁷

Hz. Yûsuf Mısırlılarca bilinen dedeleri İbrâhîm, İshâk ve Ya’kûb’un isimlerini vererek, Allah’a şirk koşmayan atalarının dinine uyduğunu belirtir.⁴¹⁸ Mısırlıların putları bırakmalarını ister.

Mısırlılar kıtlık senelerinde ellerindeki bütün sermayeyi yiyecek almak için tüketmiştir. İnsanların birçokları yiyecek bulmak için köle olmuştur. Kral ve halkı Yûsuf’a vallahi biz böyle gün görmedik demişler. Kral Yûsuf’a Allah’ın bana

⁴¹² Zemahşerî, *el-Keşşâf*, C. 3, 632.

⁴¹³ Kaya, *Küçük Gruplar Sosyolojisi*, 179.

⁴¹⁴ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, C. 3, 634.

⁴¹⁵ Akyüz ve İhsan Çapcıoğlu, *Din Sosyolojisi*, 471.

⁴¹⁶ Yûsuf 12/37.

⁴¹⁷ Kutub, *Fî zılâli’l-Kur’ân*, C. 8, 399-400.

⁴¹⁸ Yûsuf 12/38.

verdikleri hakkında senin görüşün nedir? diye sormuş, Hz. Yûsuf, görüş senin görüşündür cevabını vermiştir. Kral, Allah ve sen şahit ol diyerek son neferine kadar köleleri özgür bırakmış, kendilerine mülkte vermiştir.⁴¹⁹ Olay ancak manevi veya dini bağın organik bağdan daha güçlü olmasıyla olur. Bu da sırf dini grupların özelliklerindendir.

Bir diğeri tevhîd ve din kardeşliğidir. Akrabalık bağları ikinci plandadır. Allah şöyle buyurdu: “*Ey Nuh, kesinlikle, o senin aileden değildir... Çünkü o, sâlih olmayan bir iş...*”⁴²⁰ Öyleyse tevhîd dini üzere olmayanlar muvahhit aileden sayılmazlar. Kralın Hz. Yûsuf’u kendisinden sonra ikinci adam olarak ataması, diğer prens ve vezirlerin üzerinde konumlandırması, bütün yetkiyi ona devretmesi liyakatin yanında üyesi oldukları dinin etkisidir. Bu münasebet “*Mü'minler ancak kardeşler*” mucibince din kardeşliği esasına dayanır.⁴²¹ Grup manen bütünlük arz eder. Üyeler kendilerini keyfiyet itibarıyla diğerlerinden farklı görerek yeni cemaate kapılırlar. Ortak dini tören ve ibadetlerde bulunarak kenetlenir ve dışarıya karşı yeni tavır oluştururlar.⁴²²

Hz. Yûsuf, namaz ve oruç ibadetlerini yapar, rüyaları te’vil eder, arkadaşlarına hürmet, hastaları ziyaret, kederli olanı teselli eder ve mahkûmlara sabır tavsiye ederdi.⁴²³

Putperest Mısır toplumu, hanedanın güneş tapınaklarında, kült imgesi, gökyüzünde daimî görülen tanrıya, sunakta kurbanlar sunardı. Bu kült faaliyetlerinden tanrının oğlu olarak kral da payını alırdı.⁴²⁴ Mısırlılar tanrı firavunların, ata tanrılarının ruhlarına, dolaylı da olsa kurban takdim etmektedir. Kurban mukaddes olanla yakınlık kurmaya vasıtaadır.⁴²⁵ Mısırlıların kurban sunumu tevhîd inancına aykırıdır.

⁴¹⁹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, C. 3, 634.

⁴²⁰ Hûd 11/46.

⁴²¹ el-Hucurat 49/10.

⁴²² Günay, *Din Sosyolojisi*, 271.

⁴²³ Ömer Nasuhi Bilmen, *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Meâli Âlisi ve Tefsiri*, C. 3 (Kahraman Cilt Yayıncılık: İstanbul, 1993), 1562.

⁴²⁴ Hornung, *Mısır Tarihi*, 37.

⁴²⁵ Hilmi Ziya Ülken, *Din sosyolojisi*, (İstanbul: İ. Ü. E. F. Y., 1943), 30.

Hız. Yûsuf, atası Hz. İbrâhîm'in sünnetine uygun biçimde kurbanı yeniden ihya ettiğini söyleyebiliriz. Dini duyarlılıkla yapılan ibadet sadece Allah'a ulaşır, şirkle yapılan ulaşmaz.⁴²⁶

Sırf dini gruplar önce den var olan dini gruplar ile ayniyet ve irtibatı olmayan topluluklardır. Manevi kardeşlik, hak yolunu tutma, ruhî diriliş gibi bazı tabirler kullanırlar.⁴²⁷

3.4.2. İlişki Biçimine Göre Sosyal Gruplar

3.4.2.1. Birincil Gruplar

İlişkilerin yüz yüze, biz duygusunun hâkimiyetinde, karşılıklı sevgi, yardımlaşma, kaynaşma ile insan neslinin bakılıp korunduğu bir gruptur. Grup üye sayısı; sınırlı, ilişkileri sürekli, bireylerin birbirlerine güvendiği ve deneyimlerini paylaştıkları birlikteliktir. Roller ve sorumluluk belirgindir. Başarı için duygusal yatırım ve bağ gereklidir. Görevler çıkarsız, içten, karşılık beklemeden yapılır.⁴²⁸

Hız. Ya'kûb ailesinde evladın babasına "Babacığım", babanın, evladına "Yavrucuğum",⁴²⁹ babanın diğer evlatlarına "Oğullarım",⁴³⁰ onların sekiz yerde "Babamız",⁴³¹ Bünyâmin için "Biz kardeşimizi koruruz",⁴³² ifadeleri karşılıklı yardımlaşma, sevgi- saygı ve aidiyat temelli aile olduğunu gösterir.⁴³³

Sayısı net bilinemeyen aile; uzun süreli, samimi, siyasi, ekonomik herhangi bir çıkarın amaçlanmadığı, birbirini yakından tanıyan, ilişkilerin sürekli sürdürüldüğü

⁴²⁶ Hac, 22/37

⁴²⁷ Freyer, *Din Sosyolojisi*, 47- 53.

⁴²⁸ Özkalp, *Sosyolojiye Giriş*, 269-270.

⁴²⁹ Yûsuf 12/4-5.

⁴³⁰ Yûsuf 12/67.

⁴³¹ Yûsuf 12/8, 11, 17, 63, 65, 81, 97.

⁴³² Yûsuf 12/63, 65.

⁴³³ Günay, *Din Sosyolojisi*, 256.

bir gruptur.⁴³⁴ Şeytan, kardeşler arasında kıskançlık ve haset duygularını siyasi ve ekonomik değil, paylaşılamayan, az veya çok sevgi merkezli harekete geçirir. Kardeşi kardeşe öldürtme noktasına vardırır. İçlerinden büyük abilerinden birinin vicdanı sızlar, kalbi ürperir. Koruma ve kardeşliğin getirdiği sevgiyle evden uzaklaştırılarak kuyuya atılmasını teklif eder ve teklif kabul görür. Hz. Yûsuf kuyuya atılır.⁴³⁵

Aile üyeleri iyi ilişkilere sahip olmadığı zaman da ilişkilerini devam ettirirler. Aile bireyleri birbirleri ile düşüncelerini paylaşırlar.⁴³⁶

Hz. Ya'kûb'un oğulları, babalarına küçük kardeşleri Bünyâmin'in hırsızlık suçundan Mısır'da alıkonulduğunu haber verince; siz nasıl olur da benim asil karakterli oğlumun kralın kabını çaldığına inandınız. Onun ağabeyi hakkında da bana yalan söylemişsiniz.⁴³⁷ *"Babaları hayır! dedi. 'Belli ki siz kötü bir iş yaptınız. Bana sabır gerek. Belki Allah, onların hepsini bana getirir'"* diyerek vakar ve sükûnetle evlatlarından yüz çevirir. Oğlu için de *"Vah! Yûsuf'a vah!"* yazık oldu der. Evlatlarının; *"Yusuf diye diye vallahi eriyip tükenecek veya ölüp gideceksin!"* sözlerine karşılık; *"Ben derdimi, kederimi sadece Allah'a arz ederim. Ben Allah'ın bildirdiği vahiy ile sizin bilmediklerinizi biliyorum"* cevabını verir.⁴³⁸ İşte bütün bunlar ailenin samimi, duygusal, güçlü aile bağlarını ve iş birliğini ortaya çıkarır.⁴³⁹

Bu aşamadan sonra babaları Hz. Ya'kûb, oğullarına *"Gidin Yûsuf'u ve kardeşini umutla arayın! Allah'ın rahmetinden ümidinizi kesmeyin!"*⁴⁴⁰ diyerek, Hz. Yûsuf'un

⁴³⁴ Kaya, *Küçük Gruplar Sosyolojisi*, 150-151.

⁴³⁵ Yûsuf 12/8-10.

⁴³⁶ Zencirkıran, *Sosyoloji*, 114.

⁴³⁷ Yûsuf 12/18; Mevdûdî, *Tefhimü'l-Kur'an*, C. 2, 489.

⁴³⁸ Yûsuf 12/83-86. Kandemir, vd. *Ayet ve Hadislerle Açıklamalı Kur'ân-ı Kerîm Meâli*, C. 1, 826.

⁴³⁹ Kaya, *Küçük Gruplar Sosyolojisi*, 151.

⁴⁴⁰ Yûsuf 12/87. Duman, *Beyânü'l-Hak*, C. 2, 64.

yaşadığından emin olduğunu hissettirir. Ailenin bu diyalogunda biz bilinciyle sıkı bir dayanışma, sadakat, sabır ve gayret olduğu görülür.⁴⁴¹

Birincil grup aile bireyleri arasındaki ilişkileri din ve geleneğin yönlendirdiği anlaşılır. İki unsur üyelerin denetimi ve toplumsal kontrolün sağlanmasında güçlü ve etkin rol oynar.⁴⁴²

Babalarının ısrarı üzerine Mısır ülkesine üçüncü defa ulaşan kardeşler Hz. Yûsuf'un karşısına çıkıp *"Ey vezir! Bize ve ailemize darlık ve sıkıntı dokundu. Değersiz bir sermaye ile geldik. Zâhîremizi tam ölç, fazlasını sadaka say. Allah, sadaka verenleri şüphesiz mükâfatlandırır, dediler"*⁴⁴³ Üzüntü ve mahcubiyet ifade eden ricaları ve çok kıymet ifade etmeyen sermayeleri, Hz. Yûsuf'un merhametini artırır. Kardeşler, O'nun hareketlerine bakarak kendisinin dini ilâhîye bağlı olduğuna kanaat getirir.

Alınacak dersler alınmıştır. Hz. Yûsuf, vezirlik statüsünü kenara bırakır. Allah'ın ve kendisinin bildiği esas kimliğini kardeşlerine: *"Siz cahillik döneminizde Yûsuf ve kardeşine neler yaptığınızı hatırlıyor musunuz?"* sorusu ile belirtir. *"Onlar, 'Sen?... Yûsuf!... Gerçekten Yûsuf musun?' dediler"* Yûsuf hakikatleri onlara incitmeden söylemiştir. Kardeşleri bütün duyu organlarıyla onun Yûsuf olduğunu hissetmektedir. O *"Evet ben Yûsufum, bu da kardeşimdir. Allah bize ihsan etti. Zira her kim Allah'a karşı gelmekten korunur ve sabrederse, kuşkusuz Allah iyilerin mükâfatını asla zayi etmez dedi"* Allah'a inanan aile üyeleri arasında güven verici ilişkinin kurulması ve sürdürülebilir olması için ima ile onları tövbeye davet etmiştir. *"Onlar da tellahi, gerçekten Allah seni bizlere tercih etmiş; Bizse kesinlikle hata etmişiz dediler"* Yaşananlar bize ilişkilerin en saf biçiminin ailede olduğunu gösterir. Aile üyelerinin hiçbir çıkar gözetmeksizin her türlü fedakârlığı yapabileceğine işaret eder. Aile bireylerinin hata ve yanlışları bağışlanabilir. Yûsuf: *"Bugün size kınama/sitem yoktur; Allah sizi bağışlar. Zira O, merhametlilerin en merhametlisidir"* sözlerini içten, samimi, hiçbir karşılık beklemeden söylemiştir. Ailenin bir üyesi olarak sorumluluk bilinci ile kurallara bağlı olmaksızın

⁴⁴¹ Kurtubî 1, el-Câmi 'li-ahkâmi 'l-Kur'ân, C. 9, 380.

⁴⁴² Kaya, Küçük Gruplar Sosyolojisi, 151.

⁴⁴³ Yûsuf 12/88; Kutub, Fî zılâli 'l-Kur'ân, C. 8, 474.

konusmuştur. Birincil ilişkilerde başarı için gerekli duygusal yatırım ve bağların varlığına işaret edilmektedir.⁴⁴⁴

Hız. Yûsuf'un diğere bir aile yönü de Mısır Azîzi'nin aile ortamında kazandığı tecrübelerdir. İki aile de birey olarak sosyal doğası, ideallerinin temeli ve sosyal benliği oluşmuştur. Deneyimin ikide hiç de azımsanmayacak bir süredir. Her iki aile de insan nesli bakılmış, korunmuş, bazen kardeşlerin hasedi veya Züleyha'nın tuzağıyla ayrılık olsa da sonuçta kabul ve itiraflarla güven verici ilişkiler kurulmuştur.⁴⁴⁵

3.4.2.2. İkincil Gruplar

Hız. Yûsuf, Filistin'in Kenan bozkırından⁴⁴⁶ Mısır devletinin şehrine⁴⁴⁷ köle statüsünde zorunlu göç ettirilir. Onu satın alan vezir statüsündeki Mısırlı tarafından fayda sağlar umudu veya hukuken evlatlık edinme ihtimali ile evine yerleştirilir. Mısır Azizi, ülkenin hazinelerinin "Zirai mahsul depoları" başında⁴⁴⁸ yüz yüze ilişkilerin sürdürülmesinin yanında resmi işleri de yürüten bir idarecidir.⁴⁴⁹ Hız. Yûsuf nüfusun yoğun olduğu, bölgenin genişlediği, kentli yaşamın sürdüğü bir yere gelmiştir. Tabii ki ilişki ve çıkarlar çeşitlenmiş, doğasında şahsi olmayan başka ilişki türlerinin gerekli olduğu ikincil gruba "Büyük cemiyet" e katılmıştır.⁴⁵⁰

Mısır hiyerarşik sisteminde, karşılıklı sorumluluklar ve hakları belirleyen yasalar vardır.⁴⁵¹ Yasa gereği kadınlar, haklarında açılmış davalar ve şahitlik için kocasının veya babasının izni alınarak mahkemeye çıkarılırdı.⁴⁵²

⁴⁴⁴ Duman, *Beyânü'l-Hak*, C. 2, 65; Özkalp, *Sosyolojiye Giriş*, 269.

⁴⁴⁵ Özkalp, *Sosyolojiye Giriş*, 270.

⁴⁴⁶ Yûsuf 12/100.

⁴⁴⁷ Yûsuf 12/82.

⁴⁴⁸ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, C.3, 558.

⁴⁴⁹ Özkalp, *Sosyolojiye Giriş*, 270.

⁴⁵⁰ Koenig, *Sosyoloji Toplum Bilimine Giriş*, 219.

⁴⁵¹ Özkalp, *Sosyolojiye Giriş*, 270.

Kadının eşi şahidi dinledi ve olayı tetkik etti. “Aziz, Yusuf’un gömleğinin arkadan yırtıldığını görünce karısına: ‘Kuşkusuz bu, siz kadınların tuzaklarındandır; hiç şüphe yok ki sizin tuzaklarınız çok büyüktür!’ Yusuf, sen bu olayı unut! Kadın, sen de günahından ötürü mağfiret dile! Hiç şüphesiz sen suçlusun! dedi”⁴⁵³ Kişisel ilişkilerinden çok siyasi kariyeri ve ekonomik çıkarlarına önem verdiği için⁴⁵⁴ davanın mahkemede görülmesine izin vermemiş olabilir.

Şehrin bir grup kadınları arasında yayılan dedikoduyu işiten Aziz’in hanımı, ziyafet vermiştir. Bütün kadınları davet etmiştir. Yemek masasında arkalarına yaslanmış yiyip içerlerken Hz. Yûsuf’u karşılarında görünce olağanüstü cemali karşısında ellerini kesmişlerdir.⁴⁵⁵ Züleyha, sınırlı süreli gerçekleşen davette kadınların kendisini mazur görmeleri hedefi yanında, isteğine devam edeceğini belirterek kendini korumaya çalışmıştır. Davet edilen kadınlar, kişisel dostluk ve sevgiyi bir kenara bırakarak Hz. Yûsuf’a ulaşma amacına düşmüşlerdir. Hz. Yûsuf, hapishaneyi tercih edince onların amacının ortadan kalkmasıyla sosyal ilişki de sona ermiştir.

Hz. Yûsuf’un peygamberliğine inananlar ortak etkileşim sonrası birincil grup oluşturmuşlardır.⁴⁵⁶

İkincil gruplar, çoğunlukla karşılıklı menfaatler etrafında birleşen resmi örgütler olduğundan kurallar çerçevesinde karşılıklı sorumluluk ve haklar yerine getirilir.⁴⁵⁷ Devlet memurlarından her birey, dini ve siyasi otoriteyi kendinde toplayan krala yetenekleri oranında bazı hizmetlerde bulunmalıdır. Kral, memleketin ve halkın işleri ile bizzat ilgilenir, adalet dağıtır, memurları tayin eder, ödül veya ceza verirdi. Kral, sarayında aile ve büyük memurları ile otururdu. Kralın biri kuzeyin diğeri güneyin

⁴⁵² “Eski Mısırda Hukuk ve Yönetim”,

http://www.tarihpedia.com/misir_genel_hukukveyonet/ [04.12.2022]

⁴⁵³ Duman, *Beyânü’l-Hak*, C. 2, 51.

⁴⁵⁴ Kaya, *Küçük Gruplar Sosyolojisi*, 154.

⁴⁵⁵ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, C. 3, 582.

⁴⁵⁶ Yûsuf 12/30-33; Zencirkıran, *Sosyoloji*, 116.

⁴⁵⁷ Özkalp, *Sosyolojiye Giriş*, 270.

olmak üzere iki yardımcısı vardır. Bazen bu iki unvan tek kişide de toplanabilirdi.⁴⁵⁸ Görüldüğü üzere, işler resmi görevli uzman memur veya üst düzey bürokrat sınıfın elindedir. Ülke bütünlüğünün korunması, halkın ihtiyaçlarının giderilmesi, ekonomik kalkınma temel hedeftir. Onları bir arada tutan ortak amacı gerçekleştirme de iş birliğidir.⁴⁵⁹ Menfaatler etrafında birleşen resmi örgütler olduğundan, kurallar çerçevesinde hak ve sorumluluklar yerine getirilir.⁴⁶⁰

Kral, muhtemelen masum Hz. Yûsuf'un zindana atılma sebebini biliyordu. Devletin ileri gelenlerinin itibarını korumayı, köle yaftalı, yanında ailesi ve muhiti olmayan birinin hapse atılmasına tercih etmiştir.⁴⁶¹ Mahkemede görülen adli işlemlerde dava için davacı gerekirdi. Hâkim hukuk anlaşmazlığının çözümünde davalıyı getirmelerini emrederdi.⁴⁶² Hz. Yûsuf, Züleyha'nın ısrarı ve yemek masasındaki kadın grubunun hallerini görünce hapsi tercih etmiş, davacı olmamış ve dava düşmüş olabilir.⁴⁶³

Mısır ülkesinde örgütlü çalışan kral ve yöneticiler üyelerinin yanlışlarını hukuk çerçevesinde,⁴⁶⁴ objektif kurallarla⁴⁶⁵ çözüme kavuştururdu. Suç unsuru, çok iğrenç ve kötü ise kral tek başına karar alabilirdi. Son karar için veziriyle tahkikat yapardı. Bazı hallerde özel yetkili komisyon kurulurdu.⁴⁶⁶ Hz. Yûsuf ile hapse giren kralın sâkîsi ve fırıncısı, kralı zehirleyerek öldürmeye teşebbüs suçlaması ile mahkeme kararını beklemektedir. Karardan önce rüya gören bu iki genç mahkûm, Hz. Yûsuf'a

⁴⁵⁸ İnan, *Eski Mısır Tarih ve Medeniyeti*, 167-168.

⁴⁵⁹ Koenig, *Sosyoloji Toplum Bilimine Giriş*, 219.

⁴⁶⁰ Özkalp, *Sosyolojiye Giriş*, 270.

⁴⁶¹ Karaman, vd. *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, C. 3, 240.

⁴⁶² "Eski Mısırdaki Hukuk ve Yönetim",
http://www.tarihpedia.com/misir_genel_hukukveyonet/ [05.12.2022].

⁴⁶³ Yûsuf 12/33.

⁴⁶⁴ Özkalp, *Sosyolojiye Giriş*, 270.

⁴⁶⁵ Günay, *Din Sosyolojisi*, 260.

⁴⁶⁶ "Eski Mısırdaki Hukuk ve Yönetim",
http://www.tarihpedia.com/misir_genel_hukukveyonet/ [05.12.2022].

tabir etmesi için rüyalarını anlatırlar. Hz. Yûsuf, sâkînin üç gün içinde çıkıp eski görevine geri döneceğini ve fırıncının ise üç gün sonra çıkarılıp asılacağını haber verir, öyle de sonuçlanır.⁴⁶⁷ Suikast girişimi ciddi suç olduğu için incelemede idam kararı verilir.⁴⁶⁸ Dava, hukuka bağlı sonuçlanmıştır.

Yöneticiler, hedef sapmalarını düzelterek üyeleri mümkün olan en iyi ve en uygun şekilde istihdam ederler. Yeterli bilgi, beceri ve başarı gösterenler ödüllendirilir veya makamı yükseltilirken bunlara sahip olmayanlar tenzili rütbe veya görevden el çektirilir.⁴⁶⁹ Bu uygulama sâkînin görevine iade edilmesine, Hz. Yûsuf'un ise kuzey ve güneyi kendinde birleştiren vezir olarak atanmasında görülür.

Hz. Yûsuf'un açıklamalarını dikkatle dinleyen Kral, rüyası hakkında yapılan tabire büyük önem verir. Gelecek yıllarda ortaya çıkacak bolluk ve kıtlığın sadece Mısır toplumunun değil, Kuzey Arabistan dâhil birçok yerde etkisini göstereceğini bir devlet adamı olarak anlamıştır. Kral, bunu öngören bilge Hz. Yûsuf'a görevi devreder. Hz. Yûsuf, alanında uzman resmi devlet görevlilerini görevlendirir. Tarım ve diğer sektörlerle birlikte bütün kurumlar da seferberlik ilan eder. Hep birlikte tarıma önem vererek, üretimi artırır. Onlar, çıkarılan yasalar, yönetmelikler ile konulan kural ve ölçülere uyar. İsrâf etmeden arta kalan ürünleri doğru depolama yöntemiyle saklayarak amaçlarına ulaşmak için çalışır.⁴⁷⁰ Hz. Yûsuf'un kardeşlerinin Kenan diyarından Mısır'a erzak satın almak için gelmeleri, Mısır toplumunun başardıklarını belgeler.⁴⁷¹

Hz. Yûsuf iktidarı, Mısır ülkesine gelenlerin ihtiyaçlarını görmüş ve yardım etmiştir. Halka açık ve halk ile yönetim arasına duvar örmemiştir. Misafirperver davranmıştır. Kardeşlerine “*Ben misafîr ağırlayanların en iyisiyim*”⁴⁷² söylemi delildir. Birincil grup aile üyelerine hukuki olarak ölçü ve tartıda adaletli davranır. Kardeşlerine

⁴⁶⁷ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, C. 3, 604-606.

⁴⁶⁸ “Eski Mısırdaki Hukuk ve Yönetim”,
http://www.tarihpedia.com/misir_genel_hukukveyonet/, [05.12.2022].

⁴⁶⁹ Özkalp, *Sosyolojiye Giriş*, 271.

⁴⁷⁰ Karaman, vd. *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, C. 3, 241.

⁴⁷¹ Yûsuf 12/58.

⁴⁷² Yûsuf 12/59.

istediklerini verir ve sermayelerini de yüklerinin içine koydurur. Zira onları tanıdığı için yalan söylemediklerini bilir. Bununla birlikte devlet idarecisi olarak bir daha gelirken Bünyâmin'i getirmelerini tembihler. Getirmezlerse yanlış beyan verdikleri için kendilerine tahlıl vermeyeceğini bildirir. Tahlıl her bir kişi için bir deve yükü idi. Uygulama adaletin ve sosyal kontrolün sağlanması içindir. Yûsuf toplum düzeninin korunması adına, bulunduğu makamın hakkını vermiştir.

3.4.3. Temel İşlevlerine Göre Sosyal Gruplar

İnsanların toplumsal ve kültürel ihtiyaçlarını karşılamak için grup hayatındaki yaşamlarında yerine getirmek mecburiyetinde oldukları, evrensel kabul edilen görevleri vardır. Her yer ve zamanda aile; din, eğitim ve ekonomik ihtiyaçları karşılar. Bunlar aile ve toplumun devamlılığı açısından da vazgeçilmezdir. Her birinin sosyal temel işlevi vardır.⁴⁷³

3.4.3.1. Aile Grubu

Aile neslin devamlılığının korunduğu, insanı insan yapan değerlerin kazanıldığı, “Din, dil, ahlak, kültür” sosyal yerleştirmenin yapıldığı, cinsel davranışların düzenlendiği, duygusal destek sağlandığı, bakım ve korumanın verildiği vb. âlemşümül görevleri olan bir kurumdur.⁴⁷⁴

Yûsuf Sûresi’ndeki kıssada Ya’kûb ailesindeki peygamber baba, babacığının hitabındaki hürmet ve sevgiyle oğlunun anlattığı rüyanın te’vilini yapar. Bakımını yaptığı din, dil, ahlak bilgilerini öğrettiği evlatlarının, şeytanın iğvasıyla suç işleyebilecekleri endişesiyle “*Ey sevgili yavrum Yûsuf! Gördüğün rüyayı kardeşlerine anlatma. Sana tuzak kurarlar. Zira şeytan, insan için apaçık düşmandır*” sözleriyle evladını uyarırken evlatlarını birbirine karşı korumaktadır. Geleceğin peygamberine, geleceğin bilgisini bildirirken yüksek makamlara, peygamberlik şerefine, çeşitli kerametlere, birtakım hâdiseleri feyzi ilâhî ile

⁴⁷³ Kaya, *Küçük Gruplar Sosyolojisi*, 157.

⁴⁷⁴ Özkalp, *Sosyolojiye Giriş*, 131.

anlamaya, rüya tabirlerini kendisi gibi haber vereceğine ve Ya'kûb soyunun O'nun sayesinde izzeti ikrama nail olacağına dair inancını haber verir.⁴⁷⁵

Mısır Azizi, karısına: O'na iyi davran, ihsanda bulun, sevgini göster ki sevgi görelim, aramızda yaşamaktan mutlu olsun. Belki işlerin nasıl idare edileceğini öğrenir, ileride işlerimizi çekip çevirir, biz de evlat yerine koyarız. *“İşte böylece biz Yûsuf'u o yere (Mısır'a) yerleştirdik ve ona olayların yorumunu öğretelim diye böyle yaptık”*⁴⁷⁶

“Olgunluk çağına erişince, O'na hikmet ve ilim verdik. İşte biz, iyi davrananları böyle mükâfatlandırırız” Allah (c.c.), gençken diyanete, ahlâka ve rızayı ilahîye uygun davranan muhsin kullarını hikmet, hükmetme kabiliyeti, nübüvvet, rüyaların te'vili ve dinî bilgi ile mücehhez kıldı.⁴⁷⁷

Azîzin karısı, O'ndan murat almak isteyince O, *“Hâşâ Allah'a sığınırım! Zira 'kocan' benim efendimdir, bana iyilik edip evini açtı. Gerçek şu ki zalimler iflâh olmaz”*⁴⁷⁸ cevabında ailesinden aldığı eğitim etkendir. Kendisine Mısırlı ailenin iyi baktığını söylemesi, her iki ailenin sebepler dairesinde âlemşümül vazifelerini yerine getirdiklerini gösterir.

3.4.3.2. Ekonomik Gruplar

Ekonomik gruplar, toplum fertlerinin fiziksel ve biyolojik varlığını idame ettirmesi için zorunlu maddi mal ve hizmetlerin üretilip dağıtıldığı gruplardır. Dolayısıyla bireylerin oluşturduğu bir yapı ve sosyal grubun dışında düşünülemez.⁴⁷⁹

Mısır'da merkezi idare sarayda bulunur.⁴⁸⁰ Görevleri arasında halkın gıda ihtiyacını karşılayacak kraliyet ambarlarını yeterli ölçüde silolamak olduğu belirtilir.⁴⁸¹

⁴⁷⁵ Yûsuf 12/5; Bilmen, *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Meâli Âlisi ve Tefsiri*, C. 3, 1539.

⁴⁷⁶ Yûsuf 12/21; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, C. 3, 560.

⁴⁷⁷ Yûsuf 12/22; Bilmen, *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Meâli Âlisi ve Tefsiri*, C. 3, 1551.

⁴⁷⁸ Komisyon, *Hayat Rehberi Kur'an Konulu Tefsir*, C. 2, 240.

⁴⁷⁹ Kaya, *Küçük Gruplar Sosyolojisi*, 163.

⁴⁸⁰ Özer, *Mısır Tarihi*, 99.

⁴⁸¹ Vercoutter, *Eski Mısır*, 21.

Merkezi idare ve halk ekonomik faaliyetler gerçekleştirilirken, insanlar arasında karşılıklı ilişki zorunluluk gösterir. Aile başta olmak üzere tüm iş ve meslek birlikleri birbirleriyle sosyal ilişkilere girer. Köylü, köle, çoban, tüccar, sucu, yönetici, işçi grupları; beslenme, giyinme, barınma, sulama, taşıma, üretim ve istihdam ihtiyaçları için aralarında iletişime geçerler. Öz olarak ekonomik faaliyetlerde birçok insanın katılımı söz konusudur.⁴⁸² Hz. Yûsuf'un: "*Beni ülkenin hazinelerinin başına tayin et*"⁴⁸³ teklifi, Mısır ve civarındaki ülke halklarının kıtlıktan yok olmalarını, açlıktan dağılacak toplumları korumak için liyakatine müdrik talep edilmiştir. Bolluk ve kıtlık yıllarında ziraat üretiminin devamı, mahsulün toplanıp silolanması, dengeli tüketim, akıl, bilgi ve güçlü idareye bağlıdır.⁴⁸⁴ Köylere ilk yerleşenler arazi şekline göre toprağı kıymetlendirmişler ve suyun düzenini sağlayarak mahsul almışlardır. Halk köylü ve şehirli olarak ayrılmamıştır. Bir grup şehir işlerini, diğer bir kesim toprak işlerini görmüştür. Endüstri alanında dokumacılık ve marangozluktan bahsedilebilir.⁴⁸⁵ Günümüz modern devlet örgütlenmesi ve onun bir kurumu olarak ekonomi düşünülmemelidir. O günün şartlarında günümüz modern devlet örgütlenmesi ve onun bir kurumu olarak ekonomi ülkesel olarak değil, ev geçimliği şeklinde örgütlenmiştir. Çağdaş ekonomi olarak düşünülmemelidir. (bkz. Tadrîbü'l-menzil)

Bu durum için "Tadrîbü'l-menzil/el-hikmetü'l-menziyye" koca, ebeveyn, çocuklar, köleler vb. oluşan,⁴⁸⁶ bir teşkilatlanmadan söz edilir.

Yûsuf Sûresi'nin girişinde hayatlarını idame ettirmek için birbirlerine destek olan Hz. Ya'kûb ve ailesini buluruz. Kenan ilindeki gömlek, dokumacılığı işaret eder. Mısırlılar, kenevir parçalarından düzgün dokunmuş kumaşlar üretmişlerdir.⁴⁸⁷

⁴⁸² Kaya, *Küçük Gruplar Sosyolojisi*, 163.

⁴⁸³ Duman, *Beyânü'l-Hak*, C. 2, 58.

⁴⁸⁴ Kutub, *Fî zilâli'l-Kur'ân*, C. 2, 430.

⁴⁸⁵ İnan, *Eski Mısır Tarih ve Medeniyeti*, 51.

⁴⁸⁶ Ahmet Muhtâr Abdülhamid Ömer, *Mu'cemü'l-Lugati'l-Arabiyye el-Muasıra*, C.1, (Kahire: Alemü'l-Kütüb, 2004) 540.

⁴⁸⁷ Yûsuf 12/18; İnan, *Eski Mısır Tarih ve Medeniyeti*, 51.

Allah, “*Sizi Bâdiyeden getirdi*”. Çöl yaşamında geçim, hayvanlardan sağlanmıştır. Besi için otlak yerlerin olduğu sahrada gezilmiş ve tasarrufta bulunulmuştur.⁴⁸⁸ Böylece aile çobanlık yaparak birbirlerini desteklemiştir. Hz. Muhammed bu konuda, Allah’ın gönderdiği bütün peygamberlerin koyun çobanlığı yaptığını haber verir. Ashab da “*Ey Allah’ın Rasûlü, siz de mi?*” dediler. O’da “*Evet, ben de Mekke’de Karârit bölgesinde koyun güttüm*” dedi.⁴⁸⁹

Vezirin hanımı, şehrin kadınlarını davet etti. “*Her birinin eline ‘etleri ve meyveleri kesip yemeleri için’ bıçak verdi*” Mısır toplumunda çakmak taşından; bıçak, ince bıçak, testere, saban, kaşığı ve ok ucu yapılarak özenle işlendiği görülmüştür. Bakır ve demir madeninden ziynet eşyası, iğne, toplu iğne ve vazo yapılmıştır. Bu eşyaların yapımı çömlekçilik, bıçakçılık, demircilik meslek gruplarının varlığına işaret etmiştir. Yeni imparatorluk döneminden önce demir az da olsa kullanılmıştır.⁴⁹⁰ Öyleyse Hz. Yûsuf dönemi olması yüksektir.

Kervandaki sucular, Hz. Yûsuf’u alıp bir ticaret malı olarak sakladılar. O’nu ucuz bir fiyata, birkaç dirheme sattılar. Köle ticaretinin kaynağını savaş esirleri, doğal afetler sebebiyle başka yere göçenler, sürülenler, yoksullar ve güçsüz bireyler oluşturur. O dönemde Köle tüccarlığı ekonomik meslek gruplarından biridir.⁴⁹¹ Rivayete göre Hz. Yûsuf, babasına hazineleri gezdirmiş; para, altın, takı, elbise vd. göstermiştir.⁴⁹² Ticaretin değiş tokuşun yanı sıra sikke (dirhem) paralarla yapıldığını gösterir.⁴⁹³

Hapse Hz. Yûsuf’la beraber giren iki kişiden biri: “*Rüyamda şaraplık üzüm sıkığımı gördüm*” dedi. Mısırlılar bağ yetiştiriciliğini önemsemişler ve bağ bozumunda üzümleri sepetlerle taşıyarak bir çeşit cendere (pres) içine koyarak şırasını

⁴⁸⁸ Bilmen, *Kur’an-ı Kerim’in Türkçe Meâli Âlisi ve Tefsiri*, C. 3, 1610.

⁴⁸⁹ İbn-i Mâce, “Ticâret”, 5 (2149).

⁴⁹⁰ Özer, *Mısır Tarihi*, 21-22.

⁴⁹¹ Yûsuf 12/19-20.

⁴⁹² Zemahşerî, *el-Keşşâf*, C. 3, 698.

⁴⁹³ Gündüz, *Mezopotamya ve Eski Mısır*, 316.

almışlardır. Elde edilen üzüm suyunu küplerde muhafaza etmişlerdir. Bu işlemi beş kişilik bir grubun gerçekleştirdiği nakledilir.⁴⁹⁴

Mısır'a vezirlik göreviyle muktedir olan Hz. Yûsuf, kralın sâkîsi aracılığı ile ilettiği “*Yedi yıl âdetiniz üzere ekin. Biçtiklerinizi başağında bırakın*” emri ile tarıma dayalı ekonomide, geleneğe bağlı işleyen sisteme devam edilmesi istenmiştir. Bolluk yıllarında besin kaynaklarının bolca ekimi ile yatırım desteklenmiştir. Tüketimde tasarruf tedbirleri devreye konulmuştur. Tohumluklar dışında kalanların başak halinde depolanarak uzun süre muhafaza etmenin çözüm yolları uygulanmaya başlamıştır.⁴⁹⁵

Mısır bilimcileri yaptığı araştırmalarda Sakkara'da Firavun Djoser'le (Zoser) ilgili büyük bir gömü bulunduğunu, içinde tünellerle birbirine bağlı tahıl depolarının keşfedildiğini, çoğu araştırmacının da bu hususta hemfikir olduğunu bildirmektedir. Hz. Yûsuf, buğday, arpa, çavdar, yulaf, mısır grubu, başak yapılı ürünleri hasat ederek, başağında yedi sene depolamıştır. Hz. Yûsuf “*Sonra bunun ardından yedi kurak yıl gelecek, saklayacağınız az bir miktar hariç bu yıllar için biriktirdiklerinizi yiyip bitirecek*” sözleri gerçek olmuştur. Kuraklık yıllarında depoları açarak, yedi yıl boyunca Şam bölgesi ve Kenan ili dâhil bölge ülkelerine satışa sunmuştur. Tohumluk haricinde, az bir miktarda kalmıştır. Hz. Yûsuf, başak halinde sıralı olan tohumu çimlenme ve bozulma olmadan, dane rutubeti, ortam sıcaklığı, nem ve haşerattan koruyarak canlılığını yaklaşık 15 yıl muhafaza etmiştir.⁴⁹⁶

Ürünlerin zamanında ekimini, sulamasını, ekinlerin biçimini ve ürünlerin toplanmasını köylüler yapardı. Ürünleri toplama zamanı geldiğinde devletin ilgili memur grubu tarlalardaki ürünü ölçer ve ödenecek vergiyi tespit ederdi. Bir süre sonra vergi memuru grubu, ürünü koruyacak güvenlik güçleriyle birlikte vergileri toplardı. Aynı zamanda davardan, meyve bahçelerinden, sıra bostanlarından, üzüm bağlarından vd. vergi alındığı rivayet edilmiştir.⁴⁹⁷

⁴⁹⁴ Yûsuf 12/36; İnan, *Eski Mısır Tarih ve Medeniyeti*, 197.

⁴⁹⁵ Yûsuf 12/47; Karaman, vd. *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, C. 3, 237.

⁴⁹⁶ Yûsuf 12/48; Hasan Kılıç, “Tahılların Başağında Depolanması” *II. Uluslararası Bilimler Işığında Yarattılış Kongresi 8-9 Kasım 2018*, (Erzurum: Atatürk üniversitesi, 2018): 1-14.

⁴⁹⁷ Gündüz, *Mezopotamya ve Eski Mısır*, 80-81.

Hız. Yûsuf kardeşlerine: “Görmüyor musunuz? Ölçeği tam dolduruyorum” dedi. “Haksızlığa ve ihmale meydan vermiyorum. Ne eksik ne fazla, tam ölçüyorum. Her kişiye yetsin istiyorum ve sözümde duruyorum.” demiştir.⁴⁹⁸ Yûsuf (a.s.) insanlara adaletli davranmak için kendisinden yüksek miktarda erzak almak isteyenlere bir deve/eşek yükünden fazlasını satmamıştır.⁴⁹⁹ Her hak edene hakkını vermiştir.

İç ticaret bireyler arasında serbest yapılırken, dış ticaret devletin hakkı kabul edilmiştir. Görüldüğü üzere ekonomik hayat, idari ve fıkri müesseselerden ayrı mütalaa edilemeyen bir bütündür.⁵⁰⁰

İktisadi faaliyetler; aile, din, örf, adet ve geleneklerin iç içe geçmiş, birbirinden ayrılması imkânsız, toplumsal ve psikolojik öğelerle örülü iktisadi bir anlayıştır. Ekonomik hayatın özünde insan gerçeği olduğu için her ülkenin kültürel özelliklerine göre şekillenmiş, somut ekonomik yapı gruplarının varlığı kaçınılmazdır.⁵⁰¹

3.4.3.3. Eğitim Grubu

Eğitim az ya da çok standart edilmişse sosyolojinin alanına girer. Sosyolog, eğitimin doğası ve işleyişini analiz etmeye ve toplumda ki diğer tüm faaliyetlerle ilişkisini tasrih etmeye çalışır.⁵⁰²

Toplumun kültürünü gelecek nesillere aktarmak temel işlevidir. Birincisi resmî, ikincisi gayri resmî olarak iki yolla olur. Gayri resmî yol: Aile, kabile ve klan benzeri basit toplum gruplarıdır. Resmî yol: Okul, enstitü ve akademi kurumlarının olduğu karmaşık toplum tanımında yer alabilen gruplardır. Eğitim, özünde fertlerin gerçekleştirdiği faaliyettir. “Bütün toplumlara uygun evrensel bir eğitim yoktur” iddiasında bulunan Durkheim’e göre, her asrın ve toplumun kendine has bir eğitim türü vardır.⁵⁰³

⁴⁹⁸ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dil*, C. 3, 664-665.

⁴⁹⁹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, C. 3, 634.

⁵⁰⁰ İnan, *Eski Mısır Tarih ve Medeniyeti*, 215.

⁵⁰¹ Kaya, *Küçük Gruplar Sosyolojisi*, 164.

⁵⁰² Koenig, *Sosyoloji Toplum Bilimine Giriş*, 156.

⁵⁰³ Kaya, *Küçük Gruplar Sosyolojisi*, 160-161.

Hız. Ya'kûb ailesi: resmîyeti olmayan, kabîle benzeri basit bir gruptur. Eğitimi, aile bireyleri gerçekleştirir. Baba, hem bir peygamber hem de aile reisidir. Etrafında on iki oğul, eşler, cariye, hizmetçi, köleler ve inananlar vardır. Ailesine dinî inancını ve kültürünü aktarır.

Hız. İbrâhîm'e verilen suhuf'un⁵⁰⁴ muhtevası hakkında ki Ebû Zer el-Gıfârî'nin sorusuna, Hız. Peygamber (s.a.v.): dinî ve ahlakî mesellerden oluştuğu cevabını vermiştir.⁵⁰⁵ Allah (c.c.) şöyle buyurur; *"Elbette Hız. Yakub, kendisine öğrettiklerimiz nedeniyle, bu mevzuda bilgi sahibiydi; ancak insanların çoğu bu gerçeği bilmez"*⁵⁰⁶ Yani insanların çoğu dinî hususlarda onun bildiğini bilmezler.⁵⁰⁷

Baba Ya'kûb, dayısı Laban'ın yanına gitmeden önce, 14 yıl boyunca sam ve eber'in okulunda eğitim görmüştür. Öğrendiklerini ailesine öğretmiştir.⁵⁰⁸ Babası Hız. Yûsuf'a kardeşlerine rüyayı anlatma dedi ve ekledi; *"Rüyada gördüğün gibi Rabbin seni seçecek, rüya tabirini öğretecek, daha önce atan İbrâhîm'e ve İshâk'a ihsanını tamamladığı gibi sana ve Ya'kûb evlatlarına da ihsanını tamamlayacaktır"*⁵⁰⁹ sözlerini söyler.

Hız. Ya'kûb'un elinde dedesi Hız. İbrâhîm'in sahifeleri var mıydı? belirsizdir. Dinî bilgi, meseller ve kıssaların tekrarlı anlatımlarıyla canlılığını koruduğu aşîkârdır.

Hız. Yûsuf Mısır'a geldiğinde 8 yaşlarında olma ihtimali yüksektir.⁵¹⁰ Annesi kardeşi Bünyâmin'in doğumunda vefat etmiştir.⁵¹¹ Yûsuf "0-8" yaş çocukluk döneminin bir kısmını annesi ve babası ile beraber yaşamış olmalıdır. "0-2" ile "2-6" yaşlarına sağlıklı büyümenin, gerekli özenin gösterildiği, yürüme, oyun ve en önemlisi iki yaşından itibaren kötü tavır ve tutumların önüne geçildiği dönem denilir. Çocukla

⁵⁰⁴ el-A'lâ 87/19.

⁵⁰⁵ Taberî, *Tarih-i Taberî*, C. 1, 229-230.

⁵⁰⁶ Kandemir, vd. *Ayet ve Hadislerle Açıklamalı Kur'an-ı Kerîm Meâli*, C. 1, 820.

⁵⁰⁷ Kurtubî 1, *el-Câmi 'li-ahkâmi'l-Kur'an*, C. 9, 345.

⁵⁰⁸ Harman, "Yûsuf", *DİA* 44/1.

⁵⁰⁹ Kandemir, vd. *Ayet ve Hadislerle Açıklamalı Kur'an-ı Kerîm Meâli*, C. 1, 798.

⁵¹⁰ Duman, *Beyânü'l-Hak*, C. 2, 51.

⁵¹¹ Yaratılış 35/16-19.

ilgilenme biyolojik, ruhi ve ahlaki gelişmenin temel noktasıdır.⁵¹² Hz. Yûsuf'un ahlakından çocukluk eğitiminin ailesi tarafından ihmal edilmediği anlaşılır.

Sosyal eğitim grubu, bir çocuğun içinde doğup büyüdüğü ve davranış kurallarını öğrenerek sosyalleştiği, sosyal mirasın nesilden nesile aktarıldığı süreci ifade eder denilebilir. Eğitim ve öğretim anne-baba, akraba ve oyun arkadaşlarınca sağlandığı topluluktur. Burada eğitim: gözlem, doğrudan temasla pratik, teknik ve becerilerin olduğu kadar, grubun alışkanlık ve törelerinin de öğrenildiği yerdir.⁵¹³

Aile ocağı çocuklar için temel gelişimin ilkokuludur. İnsan karakterinin özünü aile yuvasında alır.⁵¹⁴ Hz. Yûsuf, peygamber evinde, mesel ve kıssalar eşliğinde dini bilgi öğrendi. Ahlaki terbiye aldı. Kendisine de peygamberlik verildi. Zindan arkadaşınca doğru sözlülüğü ve saray kadınlarınca iffet ve dürüstlüğü tasdik edildi.

Yaşadığı toplumun sosyal yapısını iyi bilirdi. Olay ve olgulara karşı uyanıktı. Dini davranışlarından da ödün vermez, bilgilendirirken doğruyu söyler ve gizlemezdi.⁵¹⁵

Allah (c.c.) “*Olgunluk çağına gelince Biz, ona olayların özünü kavrayıp adaletle hükmetme kuvveti ve bilgisi verdik. İşte Biz İyilik eden ve işini güzel yapanlara böyle ödül veririz*”⁵¹⁶ buyurdu.

Her zaman olduğu oldu gibi Hz. Yûsuf asrının eğitimi de öncelikle ailedir. Peygamberliğin tebliğ ve davet görevi fırsatı bulanan her ortamdır.

Mısır toplum yapısında resmî yolla eğitim almış olabilir. Zira satın alan mısırlı hanımına “*Ona iyi bak! Ola ki bize faydası dokunur ya da onu evlat ediniz*” dedi. Yani evimizde yer ve makamını iyi tut, onu razı et ki gönlü bizimle yaşamaktan huzur bulsun, hoşnut olsun. İşleri öğrenir, çekip çevirir, tecrübe sahibi olur, güvenilirliği ve yeterliği ile bize faydalı olur ve evlat ediniz. İşte Allah O’na Mısır

⁵¹² Abdurrahman Dodurgalı, *İbn Sina Felsefesinde Eğitim*, (İstanbul: M.Ü.İ.F.Y., 1995), 155-156.

⁵¹³ Koenig, *Sosyoloji Toplum Bilimine Giriş*, 156.

⁵¹⁴ Kemalettin Erdil, *Aile Okulu*, 7 bs. (Ankara: TDV, 2012), 19.

⁵¹⁵ Kutub, *Fî zılâli 'l-Kur'ân*, C. 8, 327-330.

⁵¹⁶ Kandemir, vd. *Ayet ve Hadislerle Açıklamalı Kur'ân-ı Kerîm Meâli*, C. 1, 802.

diyarında iyi bir mevki sağladı ve kendisine rüya te'vilini öğretti.⁵¹⁷ Allah ferasetli Azîz'e Yûsuf'u sevdirdi. Onun farklı kişiliğini fark eden Azîz eşine; ona güzel yedir, güzel elbiseler giydir, kıymet ver ve üstün tut dedi. Köleyi evlatlık edinme, yapılan hürmet ve ikram o günkü toplumla çelişir.⁵¹⁸ Bu durumda Hz. Yûsuf köle muamelesi görmemiştir denilebilir.

Mısır toplumunda okullar mabetlerin yanında olup kâhinler tarafından idare edilirdi. Büyük Kâhin krallığın öğretim ve eğitim şefidir. Din görevlisi öğretmenler hükûmet hizmetlerinde iş yapacak memur ve kâtip yetiştirmekle görevlidir. Onlar mabet okullarında öğrencilerine okumayı, yazmayı ve hayatta gerekli olan çeşitli bilgileri öğretmiştir. İnşa ve ölçü sistemlerini iyi kullanmışlardır. Harabelerde taş, çanak ve çömlek ve papirüs üzerine yazılmış müsveddeler bulunmuştur. Öğrenciler Hükümet dairelerine bağlı yüksekokullarda idari ve siyasi bilgileri öğrenme imkânı bulmuşlardır.⁵¹⁹ Anlatılanlar ışığında Hz. Yûsuf'un Mısır'da eğitim görmüş olma ihtimali yüksektir.

3.4.4. Örgütlenme Biçimine Göre Gruplar

3.4.4.1. Teşkilatsız Gruplar

a) Kalabalık

Ortak fikirde hareket eden ve aynı heyecanı taşıyan sosyal gruplardır. Teşkilatlı olmadan bir araya gelmeleri birbirlerinden haberdar olmalarıyla ve aynı heyecanı paylaşımlarıyla olur. Kalabalık grupların büyüklüğü, bulunduğu alanla sınırlıdır ve sürekli değildir.⁵²⁰

Hz. Yûsuf, Kral ve ileri gelenler; Hz. Ya'kûb ve saygın kişileri karşılamaya çıktılar. Onlarla birlikte iki yüz atlı, dört bin kişilik askeri birlik ve büyük bir kalabalık da

⁵¹⁷ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, C. 3, 556-560.

⁵¹⁸ Kurtubî 1, *el-Câmi' li-aḥkâmi'l-Ḳur'ân*, C. 9, 242-244.

⁵¹⁹ İnan, *Eski Mısır Tarih ve Medeniyeti*, 255-258.

⁵²⁰ Kaya, *küçük gruplar Sosyolojisi*, 185.

toplanmıştır.⁵²¹ Müzik ve mutluluk her tarafa yayılmış, insanlar karşılama törenini izlemek üzere evlerin damlarına çıkmıştır.⁵²²

b) Halk

Üyeleri sürekli aynı ortamı paylaşan, teşkilatı olmayan, çoğunlukla bir araya gelmeyen, karşılıklı iletişim ve etkileşimi olan öncelikle ferdin kendini düşündüğü, bir heyecan yoğunluğu yaşamayan, hisseden ve düşünen bir sosyal gruptur. Halk; insanlar arasında farklılıklar olsa da örf, âdet, dil, fikir ve kültür benzerliği olan topluluktur. Aynı ülkede oturan, ortak menfaatlerde buluşan, aydın ve resmi görevlilerin dışında kalan büyük bir sosyal gruptur. Farklı düşünce ve farklı statüleri barındıran insanlardan oluşur.⁵²³

Hz. Yûsuf'un ailesi, Kenan'dan göç etti. Hz. Yûsuf, ailesine “*Allah'ın izniyle Mısır'a güvenle girin*” dedi. Burada İsrâiloğulları ve Mısırlı olmak üzere iki halk aşikârdır. Din, dil, kültür paylaşıldığı için birbirlerinden etkilenmişlerdir. Mısırlıların bir kısmı tevhiîd dinine girmiş, kendi halkının kültürünü bırakmıştır. Her iki grupta da din değiştirmeyenler din, dil ve kültürde devam etmişlerdir. Kendi içlerinde birbirine benzerken, iki grup arasında ayrılan ve benzeşen yönlerde olmuştur.⁵²⁴

3.4.4.2. Teşkilatlı Gruplar

Teşkilatlı gruplar az veya çok nüfuslu, farklı rollere sahip ikinci dereceden grup veya kollarıdır. Bunlar arasındaki karşılıklı etki ve ilişkilerin müesseseseleşmesi ile ortaya çıkar. Daimi değişim yaşayan tipik bir yapıya sahiptir. Grupların kollarında etki gücü ya da başka özellikleri cihetiyle hiyerarşik bir sistem mevzubahistir.⁵²⁵

⁵²¹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, C. 3, 696.

⁵²² Mevdûdî, *Tefhimü'l-Kur'an*, C. 2, 494.

⁵²³ Kaya, *küçük Gruplar Sosyolojisi*, 186-187.

⁵²⁴ Mevdûdî, *Tefhimü'l-Kur'an*, C. 2, 493.

⁵²⁵ Kaya, *küçük Gruplar Sosyolojisi*, 188.

a) Resmi Gruplar

Hız. Yûsuf'u Kenan ilindeki kuyudan çıkarıp köle olarak Mısır'a getiren kervancılar, "O'nu birkaç dirheme sattılar" ayetinde para, resmi devletlerin ticari sembolüdür. "O'nu satın alan Mısırlı" kralın veziridir. Kral ve çevresi "Şehirde birtakım kadınlar" ve erkekler sarayda yaşar. Bazıları site şehirde halkla beraber yaşarlar. Suçlular hapse atılır. Hapishane, düzenli yaşam alanlarında suçlular için kurulur.⁵²⁶

O dönem Mısır yöneticilerine melik denilirdi. Melik, "Onu bana getirin, onu kendime müsteşar edineyim" dedi.⁵²⁷ Melik mülkün sahibi; hükümdar, kral, padişah veya bir hükümdara bağlı yarı müstakil bey manalarına gelir.⁵²⁸

Mısır topraklarının Melik'i; adaleti dağıtan ve hukuk kurallarını koyan,⁵²⁹ devletin başında ve idarenin merkezindedir.⁵³⁰ Üst düzey sivil, asker ve din görevlilerini atar, güvendiği veliaht prens veya nadiren de olsa aile dışından birini yetkilendirir.⁵³¹

Hükümdarın kuzey ve güneyde temsilcileri olmuştur. Bazen de bir kişide toplanmıştır. Mısırlı insanlar tarım ve hayvancılıkta köylü, işçi ve köleler ile teşkilatlı çalışmıştır.⁵³² Onlar ürünlerin verimini sağlamak ve verimsizliği önlemek için dünyada ilk sulama sistemini kurmuştur. Nil nehrinin taşkınları ve suyun çekilme dönemlerini hesap etmişlerdir. Su ulaşmayan bazı bölgelere kanallar yapmışlardır. Bu işleri daimi yürüten resmi memur grubu oluşturulmuştur. Grubun bir diğer görevi de su depolamak için rezervuar ve büyüklü küçüklü barajlar inşa etmektir.⁵³³

⁵²⁶ Yûsuf 12/20, 21, 30, 36, 39.

⁵²⁷ Yûsuf 12/54.

⁵²⁸ Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük*, 759.

⁵²⁹ Gündüz, *Mezopotamya ve Eski Mısır*, 71.

⁵³⁰ İnan, *Eski Mısır Tarih ve Medeniyeti*, 166-176.

⁵³¹ Valbelle Dominique, *Eski Mısır'da Yaşam*, 13-16. Gündüz, *Mezopotamya ve Eski Mısır*, 72.

⁵³² Gündüz, *Mezopotamya ve Eski Mısır*, 69.

⁵³³ "Eski Mısır'da Tarım ve Hayvancılık", http://www.tarihpedia.com/misir_genel_tarim/, [22.12.2022].

Mısır’da kral, ordunun başkomutanıdır. Ülkede düzenli ordudan bahsetmek zor olmakla birlikte profesyonel bir komutan ve saray koruma kadrosunun düzenli birliği bilinmektedir.⁵³⁴ Saray erkânı etrafında kralın hassa askerleri grubu, saray muhafazası için memurdur.⁵³⁵

Kral ve vezir başta olmak üzere, hiyerarşik yapı içinde hizmet türüne göre, birçok saray çalışanı resmi görev alıyordu. Kurumlarda hazine müfettişi, tahıl ambarları müfettişi, ordu müfettişi vb. unvanlarda resmi yöneticilerin olduğu bilinmektedir.⁵³⁶

b) Gayri Resmi Gruplar

Sosyal grupların en doğalı ailedir. Resmi bir grup değildir. Aile bireyleri Mısır’a ulaştıklarında, Hz. Yûsuf yaşamlarını sürdürmeleri için onlara uygun ortamı hazırlamıştır. O, ailesini bağrına bastı ve “Allah’ın iradesi ile güven içinde Mısır’a girin” dedi. Anne babasını tahtın üzerine çıkardı. Hepsi onun huzurunda saygıyla eğildiler”⁵³⁷ Bir yorumda Hz. Yûsuf’a karşı sevgi ve hürmet selamlaması olarak yere kapandılar.⁵³⁸ O’na saygıyla eğilmeleri yazılı emire göre değil, geleneğe göredir.

Züleyha, şehrin gıybet yapan kadınlarını davet etti. Misafirlerine yaslanmaları için yastık ve minder hazırlattı. “Her birinin eline ‘etleri ve meyveleri kesip yemeleri için’ bıçak verdi”⁵³⁹ Davetliler ve bıçakçılar resmi bir grup olmamıştır.

3.4.5. Otoriter ve Demokratik Gruplar

Statü: Bireyin sosyal yapıda işgal ettiği konum anlamında kullanılır.⁵⁴⁰ Hz. Ya’kûb’un baba, Hz. Yûsuf’un oğul, kardeşlerin kardeş, devletin başının kral, kralın görevlendirdiği ikinci adam vezir ve mele’ örneklerinin işgal ettiği statüleri vardır.

⁵³⁴ Douglas & Teeter Emily, *Mısır ve Mısırlılar*, 93.

⁵³⁵ Yusuf Ziya Özer, *Mısır Tarihi*, (Türk Tarih Kurumu Basımevi: Ankara, 1987), 98.

⁵³⁶ A.g.e., 88-89.

⁵³⁷ Yûsuf 12/99-100.

⁵³⁸ Karaman, vd. *Kur’an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, C. 3, 258.

⁵³⁹ Ayıntâbî, *Tibyân Tefsiri*. C. 2, 307

⁵⁴⁰ Marshall, *Sosyoloji Sözlüğü*, 697.

Toplumda her bireyin çeşitli statü pozisyonları vardır. Bunlardan bazıları doğrudan verilmiş cinsiyet, ten rengi gibi, bazıları ise ulaşılan meslek, vezirlik, bakanlık gibidir. Her bireyin ana statüsü vardır. Ana statü toplumsal konumun her alanında veya genelinde diğer bütün statüleri etkileyecek ya da insanlara hükmedecek olan statüdür. Ana statü, bireyin kimliği dâhil olmak üzere, yaşamın tüm boyutlarına etki eder. Toplumsal etiketi yansıtan statü, bireysel bir tercih olmadığına göre, verili toplumsal etkileşimler ağında, kişinin kendi ana statüsünü murakabe ihtimalinin çok az olduğu söylenebilir.⁵⁴¹ Eski Mısır'da tanrı krallara verilmiş ana statü bireysel tercihi değildir. Kendini murakabe ihtimali yok denecek kadar da azdır.

Ulaşılan statü, bir ferdin başkalarıyla açık resmi rekabette veya pazar rekabetinde sağladığı bireysel başarıları sonucu ulaştığı konumu ifade eder. Kral, alenen rüyasının yorumlanmasını istemiştir. Hz. Yûsuf da rekabete dayalı ortamda bilgisiyle vezirlik makamına ulaşmıştır. Ulaşılan makam ile atfedilen makam karşı karşıya geldiğinde Hz. Yûsuf'un İsrâiloğullarından bir peygamber olması atfedilen makamdır ve ana statü gerçeği vardır. Vezirlik makamı, ulaşılan statüdür. Bu iki makamın ayrımı mutlaklık taşımaz, bulgusal bir ayrım ortaya çıkarır.⁵⁴²

Toplum bir insan yığılması değil, toplanmanın içinde düzenli yer almaz.⁵⁴³ Mutlak ilâhî irade, sebepler yaratarak Hz. Yûsuf'u aile ocağından mahrum bırakıp, babanın hüznü, kardeşlerin tuzağı, şeytanın düşmanlığı, evlat edinmeyi düşünen ev sahibinin hanımının şehvete dayalı arzusu, hapis hayatı ile çeşitli konumlarda rol aldırarak sonunda devletin zirvesine vezir statüsüne getirmiştir.

Hz. Yûsuf'u her dönem farklı sosyal statüde görürüz. Babasının sevgili oğlu, kardeşlerin kıskanarak tuzak kurduğu, kervancıların kölesi, Aziz ailesinin köle veya evlatlık olduğu netleşmeyen, zeki ve iffetli bir ferdidir. O kendisine ilim ve hikmet verilen Allah'ın muhsin kuludur.⁵⁴⁴ Hapishanede muhsin bir arkadaş⁵⁴⁵ olması farklı pozisyonlarda işgal ettiği farklı durumu ortaya koyar.

⁵⁴¹ A.g.e., 22-22.

⁵⁴² A.g.e., 772.

⁵⁴³ Ülken, *Sosyoloji Sözlüğü*, 267.

⁵⁴⁴ Yûsuf 12/21-26.

⁵⁴⁵ Yûsuf 12/36.

Hız. Yûsuf ve Hız. Ya'kûb; evin reisi, kral, vezir, kardeş vb. roldedir. Yûsuf'un emrinde çalışan gençler, Mele', Mısırlılar, İbraniler, hizmetçiler, kral ve halk arasındaki ana rolleri ve statüleri peygamberliktir.

Kadınlar, Hız. Yûsuf'a Allah peygamberlik verinceye kadar arzu ve şehvetle ilgi duymuşlar, ancak peygamberlikle birlikte peygamberlik heybeti, güzelliğinin önüne geçmiştir. Evlilik yolu ile meşru birliktelik sağlanmış, günah işleme yolu kapanmıştır.⁵⁴⁶

3.4.6. Referans Grupları

Ferdin tutumlarını ve kendini değerlendirerek model aldığı gruplardır.⁵⁴⁷ Hız. Yûsuf dönemi öncesi ve sonrasında Mısırlılar çocuk sahibi olamadıklarında evlat edinebiliyorlardı. O dönemdeki inanışa göre tanrılarının kalabalık ailelerden hoşnut olduğuna inanılıyordu. Aileler, kalabalık olmakla övünç duyuyorlardı. Ailelerde 10-15 çocuk olduğu söylenir. Doğum sevinçle karşılanırdı. Kadın, erkek evlat vermekten sorumlu tutulurdu. Bugün de olduğu gibi evlat sahibi olamamak boşanma sebebi sayıldığı anlatılır.⁵⁴⁸ Yûsuf Sûresi'nin 21. ayetinde Mısır Azîzi'nin eşine “*Onu evlat ediniz*” ifadesi yer alır. Mısır Azîzi ve eşi, boşanma, Mısır toplumunun aileye bakışı, bulunduğu konum, temsil ettiği makam, çok eşliliğin varlığı vb. düşüncelerin soru ve cevaplarını düşünmüş olmalıdır. Ferasetli üç insandan biri⁵⁴⁹ sayılan Mısır Azizi, en iyi çözümün evlatlık edinmek olduğunun kararını verirken Mısır toplumunu referans alarak vermiş olabilir. Mısır Azîzinin iktidarsız ve kısır olduğu bilgisi⁵⁵⁰ bu durumu desteklemektedir.

Mısırlılar, Hız. Yûsuf ve sonraki dönemde evlat edinmeye devam ettiler. Firavunun hanımı, Hız. Musa'yı bulup aldı. Eşine “*Bana da, sana da göz aydınlığı (bir çocuk)!*”

⁵⁴⁶ Kurtubî 1, *el-Câmi' li-aḥkâmi'l-Ḳur'ân*, C. 9, 252-253.

⁵⁴⁷ Özkalp, *Din Sosyolojisi*, 272.

⁵⁴⁸ “Antik Mısır'da evlat edinme”, <https://turk-archive.aawsat.com/antik-misirda-evlat-edinme/>, [28.11.2022].

⁵⁴⁹ 115. Dipnot'a bakınız.

⁵⁵⁰ Kurtubî 1, *el-Câmi' li-aḥkâmi'l-Ḳur'ân*, C. 9, 244.

Sakin onu öldürmeyin. Belki bize faydası dokunur, ya da onu evlat ediniz”⁵⁵¹ dedi. Her iki aileye de evlatlık edinenler referans grubu oluşturmuştur denilebilir.

3.4.7. Grup Üyeliğinin Niteliğine Göre

Sosyologlar, insanların dost ve düşmanca tavırlarını “biz” ve “onlar” kavramlarıyla bütünleştirerek iç ve dış grup ayrımı yapmaktadır.

3.4.7.1. İç Gruplar

Fertlerin kendilerini oraya ait hissettiği, bağlılık duyduğu, dostane tavır sergiledikleri, duygusal yakınlık besledikleri, güvende hissettikleri ve dıştan gelen düşmanlıklara karşı sığınıp korundukları gruplardır. Diğer gruplardan ayıran özelliği ise biz duygusuna sahip olmasıdır.⁵⁵² Üyeler iş birliği yapar, yardımlaşır, birbirlerinin haklarına saygı gösterir, kardeşlik duygusunu taşır ve grup için kendilerini feda etmeye hazırdır. Aralarında iç barışa, uyuma ve birliğe ihtiyaç duyarlar. Fert, birçok gruba üye olabilir. Aile, ırk, kabile, ulus, oyun grubu veya toplum örgütlerinden biri veya çeşitli kuruluşlar fert için iç gruptur.⁵⁵³

Hız. Yûsuf’un daveti ile Mısır’a gelen İsrâiloğulları ve tevhîd dinini seçen Mısırlılar iş birliği yaptılar. Birbirleri ile yardımlaşarak ve duygusal bağ kurarak kardeş oldular. Yeni dine inanan Mısırlıların yanında eski dinini terk etmeyen müşrikler de vardı. Hız. Yûsuf’a inanan Mısırlılar, İsrâiloğulları gibi yaşamaya başladılar. Müşrik Mısırlılar, ırkçılık yaptılar. Baskılar arttı ve zulüm başladı.⁵⁵⁴ Her iki grubun üyeleri arasında var olan biz ve onlar bilinci belirginleşti. Her iki grup kendi içinde fedakârlık yaptı. İç barışa ve birliğe sadakat göstererek iç grubu oluşturdular.

⁵⁵¹ Kasas 28/8-9.

⁵⁵² Özkalp, *Sosyolojiye Giriş*, 272; Zencirkıran, *Sosyoloji*, 116.

⁵⁵³ Koenig, *Sosyoloji Toplum Bilimine Giriş*, 214-215.

⁵⁵⁴ Mevdûdî, *Tefhimü’l-Kur’an*, C. 2, 493.

3.4.7.2. Dış Gruplar

Bireyin üyesi olmadığı, önemsiz gördüğü, güvenmediği, iyi duygular beslemediği, tehdit, rakip veya düşman olarak tanımladığı gruplardır. Bu grubun varlığı iç grupları motive eder, dayanışma ve iş birliğini güçlendirir.⁵⁵⁵

Hz. Yûsuf ve ona inananlar aynı dini grubu oluşturdular. İman etmeyen Mısır putperestleri, kendi dinlerini terk edenleri başta önemsemedi, iyi duygular da beslemedi. Giderek iman ehli Mısırlılar yabancılaştı. Pagan mısırlılar inananları düşman olarak gördüler. Puta tapan müşrikler ile inananların kendi içlerinde dayanışma ve iş birliği güçlendi. Dış grubun varlığı, her iki grubun düşmanlıklarını karşılıklı motive etti.

3.4.8. Süresine Göre Sosyal Gruplar

3.4.8.1. Geçici Gruplar

Belli bir iş veya etkinlik yapmak için kısa süreli bir araya gelen bireylerin oluşturduğu gruplardır. İş ve etkinlik bitince dağıldıkları için kısa ömürlüdür.⁵⁵⁶

Kardeşleri ona tuzak hazırladı. *“Baba, sana ne oldu? Yûsuf’u bize neden emanet etmiyorsun? Oysa biz onun iyiliğini isterken ve severken neden endişeleniyorsun? Bizimle gelsin bolca yiyelim, yarışalım, güreşelim, biz güçlü bir grubuz ve O’nu koruruz”* dediler. Babalarının izni ile gittikleri kırdaki O’nu kuyuya attılar. Kardeşler eve döndüklerinde *“Baba, biz yarıştık. Yûsuf’u eşyalarımızın yanına bırakmıştık. O’nu kurt yedi”* dediler.⁵⁵⁷ Böylece oyun amaçlı bir araya gelen grup, işleri bitince eve döndüler.

Medyen’den Mısır’a doğru giden bir kervan, sucularını kuyuya gönderdi. Kovasını kuyuya salan adam: *“Müjde! Bu genç bir köle dedi ve onu sermaye olarak*

⁵⁵⁵ Özkalp, *Sosyolojiye Giriş*, 272; Zencirkıran, *Sosyoloji*, 117.

⁵⁵⁶ Kaya, *Küçük Gruplar Sosyolojisi*, 198.

⁵⁵⁷ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, C. 3, 542-546.

sakladılar” Daha sonra Mısır’ın hazinelerinden sorumlu kişiye birkaç dirheme sattılar.⁵⁵⁸ Ticari faaliyetini bitiren kervandakiler ayrıldılar.

“Şehirdeki birtakım kadınlar: ‘Vezirin karısı, delikanlısına kur yapıyormuş! Onun sevgisiyle yanıp tutuşuyormuş! Biz, onun açıkça sapıtmış olduğunu görüyoruz dediler” Vezirin karısı, onların gizli dedikodularını duydu. Onlara arkalarına yaslanacakları yemek salonu hazırlattı, davetçi göndererek yemeğe çağırdı.⁵⁵⁹ Kadın aşkına müptela olduğu genci, misafirlerinin huzuruna çekinmeden çıkardı. “İşte beni kınadığınız o delikanlı, eğer o emrettiğimi yapmazsa, mutlaka zindana atılacak ve mutlaka küçük düşürülenlerden olacak dedi” Davete katılanlar Yûsuf’u görünce, güzelliğinden etkilenecek olayı olağan buldular. Davet için bir araya gelen ve Yûsuf’a arzu duyan geçici grup işleri bitince dağıldılar. Hz. Yûsuf: “Rabbim, zindan, bunların bana tekliflerinden daha sevimlidir. Kurdukları düzenden beni uzaklaştırmazsan onlara eğilim gösterir, böylece cahillerden olurum” dedi. Onun duası kabul edildi ve hapse girdi.⁵⁶⁰ Yûsuf ile beraber hapse iki kişi girdi. Üç kişilik küçük köle grubundan fırıncı asıldı, sâkî görevine döndü. Geçici süreli grup dağıldı.

3.4.8.2. Sürekli Gruplar

Bu grupların ömrü, gruba katılan bireylerden daha uzun olan sosyal gruplardır. Aile, köy, şehir, millet, krallık, resmi kurum ve kuruluşlar böyledir. Resmi ve örgütlü gruplar izafi olarak daha uzun ömürlüdür. Grup üyeleri sağlam esas ve normlara bağlandığı için bu tür gruplardan ayrılmak oldukça zordur. Çıkar grupları, çalışma, dernekler, yardım kuruluşları, baskı grupları, kültürel nitelikli gruplar örnek sayılabilir.⁵⁶¹

Ya’kûb ailesi, ataları Hz. İbrâhîm ve Hz. İshâk’tan itibaren esbât ve İsrâil (Benî İsrâil) milleti olarak devam eder.

⁵⁵⁸ Bilmen, *Kur’an-ı Kerim’in Türkçe Meâli Âlisi ve Tefsiri*, C. 3, 1548.

⁵⁵⁹ Hamdi döndüren, *İnsanlığa Son Çağrı Kur’ân-ı Kerîm (Yüce Meâli ve Açıklaması)*, 1 bs. (İstanbul: Yeni Şafak, 2003), 383-384.

⁵⁶⁰ Mevdûdî, *Tefhimü’l-Kur’an*, C. 2, 456.

⁵⁶¹ Kaya, *Küçük Gruplar Sosyolojisi*, 199.

Mısır tarihinin eski, orta ve yeni krallık olarak genel ayrımı ve kendi içinde değişen krallara göre sülale silsilesinin sayılması sürekli gruplara örnektir.⁵⁶²

Her çeşit sanayi işçileri, hür veya kölelerden meydana gelmiştir. Her meslek grubu ayrı bir sınıf oluşturmuş ve babadan oğula intikal etmiştir. Özgür Mısırlılar, belirli bir sanat için bir kalfanın emri altında bir araya gelerek, her biri gündelikle çalışmıştır. Deniz nakil araçları imalatçılar grubu, sal, kayık ve gemi üretmiştir. Ustalar kendilerini sürekli geliştirmişlerdir. Kalfa, ürettiklerini toptan satmıştır.⁵⁶³ Devlet, kabile, köle, esnaf, vb. gruplar sürekli gruplardan sayılır.

3.4.9. Katılma Biçimlerine Göre Sosyal Gruplar

3.4.9.1. İrade İle Girilen Gruplar

Bireylerin kendi istek ve arzusuyla dilediği zaman katılabileceği veya ayrılabilceği gruplardır. Kişinin arzusuyla oluşan grup üyeliğine kazanılmış üyelik, denir. Köy, şehir, oyun, arkadaşlık ve akran grupları bunlardandır. Bu tür gruplarda bireylerin çok rahat ve özgür hareket kabiliyeti vardır.⁵⁶⁴ Sûre içinde Mısır ülkesinin şehrine gelen giden kervan grupları ve Hz. Yûsuf'un Mısır'da dilediği yerde oturması,⁵⁶⁵ Hz. Yûsuf ve kardeşleri düşmana hazır olmak için yarış ve güreş tutarak oynaması⁵⁶⁶ buna örnek verilebilir.

3.4.9.2. İrade Dışı Girilen Gruplar

İnsanların doğuştan zorunlu katıldığı gruptur. Başta aile, ırk ve millet gelir. Hz. Yûsuf ve kardeşleri Hz. Ya'kûb ailesine doğuştan katılarak kan bağı kurulmuştur. Peygamber olan Hz. Yûsuf da diğer insanlar gibi doğum ve kan bağı ile katıldığı

⁵⁶² İnan, *Eski Mısır Tarihi*, 70.

⁵⁶³ A.g.e., 208-212.

⁵⁶⁴ Kaya *Küçük Gruplar Sosyolojisi*, 200.

⁵⁶⁵ Yûsuf 12/10, 56, 86.

⁵⁶⁶ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, C. 3, 542.

kökenini ölünceye kadar değiştiremez.⁵⁶⁷ O ve kardeşleri Hz. İbrâhîm, Hz. İshâk, Hz.Ya'kûb soyundan gelip, esbât⁵⁶⁸ olarak devam etmişlerdir. Hz. Yûsuf, iradesi dışında bir eşya gibi satılarak önce kervancılara sonra Mısırlı aileye katılmıştır.⁵⁶⁹

Bir dine veya dinin mezhebine girmek bireyin serbest iradesine bağlıdır.⁵⁷⁰ Bireyin peygamber olması Allah vergisidir. Kendi iradesi ile verilmediği gibi istediği zaman da görevi bırakamaz. *“Atalarım İbrâhîm’in, İshâk’ın ve Ya’kûb’un dinine uydum”* diyen Yûsuf’a, Allah *“Biz senden önce de şehir halkından seçerek sadece kendilerine vahyettiğimiz erkeklerden başkasını peygamber göndermedik”* buyurdu ve O’nu peygamber seçti.⁵⁷¹

3.4.10. Biyolojik Gruplar

İnsanların üye oldukları gruplardan biridir. Fiziksel bağlarla birbirine bağlı topluluklardır. Aile üyelerinin görevleri, doğal bağlardan ortaya çıkar. Mesela; aile aynı kandan, aynı ana babadan geldikleri için biyolojik grup kabul edilir. Irk grubu da bu tip gruplardandır. İnsan iradesine bağlı olmayan ve reddetmenin mümkün olmadığı gruptur.⁵⁷²

Hz. Yûsuf ve Bünyâmin’in anne ve babası birdir. Diğer kardeşleri ise babaları bir anneleri ayrıdır. Bütün kardeşler ve esbât İsrâîl milletine tabidir. Doğumla gelen, kan bağıyla kurulan aile ve millet biyolojik gruptur.

⁵⁶⁷ Kaya *Küçük Gruplar Sosyolojisi*, 200.

⁵⁶⁸ Yûsuf 12/6; el-A’raf 7/160

⁵⁶⁹ Kutub, *Fî zilâli’l-Kur’ân*, 315.

⁵⁷⁰ el-Bakara 2/256; freyer, *Din Sosyolojisi*, 64.

⁵⁷¹ Yûsuf 12/38, 109.

⁵⁷² Kaya, *Küçük Gruplar Sosyolojisi*, 201.

3.4.10.1. Cinsiyet Grupları

İnsanı, erkek ve dişi olmak üzere iki grup olarak ikisini birbirine eş kılan ve veryüzüne yayan Allah'tır. İki cinsi kabiliyetlerinde birbirine üstün kılan, mü'min erkek ve kadını birbirlerine iyiliği emretme, kötülükten sakındırmaya veli kılandır.⁵⁷³

Cinsiyet, erkek ve kadın arasındaki fiziksel ve sosyal ayırım için kullanılır. Sosyal cinsiyet; erkek ve kadının kişisel nitelik farklarının anlaşılması için davranış ve roldeki tepki durumudur. İki cinsin farklı davranışını biyolojik araştırmaya bağlayan araştırmacılar, erkek cinsinin saldırganlığını, erkeklik hormonu testostereona bağlamıştır. Kadın cinsinin annelik güdüsünü prolaktin hormonun yüksekliğine bağlayanlar, doğuştan gelen özelliklerin iki cinsi farklı davranmaya yönelttiğini savunur. Biyolojik farklılıkların yansıması "Doğacı argüman" yaklaşımıdır. Erkekler, güçlü oldukları için toplumu organize eder. Kadınlar çocuk doğurdıkları için pasiftir. Kadınları bağımlı kılan annelik içgüdüleri onları pasifleştirir. İkinci grup "Gelişmeci argüman" araştırmacıları, erkek ve kadın cinsinin farklı davranışını, kültürün belirlediğini ve sosyal olarak inşa edildiğini, sonradan toplumdan öğrenildiğini savunur.

Oakley'e ait üçüncü bir görüş; cinsiyete dayalı iş bölümü evrensel ve biyolojik olarak önceden belirlenmediğini söyler ve kanıtlarını şöyle sıralar:

- a) Her zaman erkekler kadınlardan üstün değildir.
- b) Bir toplumun farklı dönemlerinde toplum ve kültür, kadın ve erkeklerin tutum ve rolleri değişebilir.
- c) Erkek ve kadın ayrılığının sosyal olarak inşa edildiğini ortaya çıkaran sosyalleşme süreci araştırmaları vardır. Örneğin erkek çocuklara mavi ve siyah gibi otorite ve sertliği çağrıştıran renkte elbiseler seçilirken, kız çocuklarına sevimliliği ve merhameti çağrıştıran pembe renkler tercih edilir.
- d) Çalışma hayatında cinsiyete göre işler belirlenmiştir.

Sosyolojide kadınların statülerinin genelde düşük olduğu kuramından hareketle, dinlerin kadınları aşağıladığı, ikincil konuma düşürdüğü ve baskıladığı anlatılır. Bu yanlış yorum, algılama veya tek taraflı bir kanaat olup olumsuz sonuçlara

⁵⁷³ Nisâ 4/1, 32; Tevbe 9/72; Necm 53/45; el-Kıyâme 75/39.

götürmüştür.⁵⁷⁴ Bu durum Hz. Âdem'den beri gelen tevhîd dini ve İslâm inancıyla örtüşmez. Erkek veya kadın fitrat ve yeteneklerine göre sorumludur. İmtihan edilmek için gönderilen iki cinsin sorumluluk bilinci, farkındalığı ve hassasiyeti fazilet üstünlüğüdür.⁵⁷⁵

Yûsuf Suresi'nin giriş bölümünde baba, oğul, kervancı, sucu ve Mısırlı kişi erkek grubundandır. Mısırlı Azîz'in evinden itibaren de kadın grubu görülür.

Şehirde bir grup kadın dedi ki: *“Azizin hanımı, delikanlısı için yanıp tutuşuyormuş, görüyoruz ki o açık bir yanlış yapmaktadır”* Kadınlar grubunun, sucunun, firıncının, seyisin, hapishane müdürünün ve mabeyincinin hanımları oldukları söylenir.⁵⁷⁶ Yaşanılan hadise şehrin kadınları arasında dolaşıma girer. Mısırlı'nın hanımı, şehrin belirli kadınlarını yemeğe davet eder. Hz. Yûsuf'u ilk defa yemekte gören kadınlar da ona hayran olur. Onlar hayal kurarken ev sahibi hanımefendinin sesi duyulur; *“İşte, beni kınadığınız delikanlı budur! Ben onun nefsinden kam almak istemiştım, Fakat o bundan kendisini korudu. Eğer o benim emredeceğim şeyi yapmazsa, kesinlikle zindana atılacak ve süründürülecektir” dedi.*⁵⁷⁷

Mısırlı yöneticinin evinde yaşanan hadisede, evin hanımının akrabası olan şahidin adil konuşması sonucu, ortaya çıkan karar da evin hanımının cezalandırılması ve boşanmanın olmayarak *“Sen de günahına tövbe et”* ifadeleriyle hakikat ortaya çıkarılmıştır. Kral konuşmasında kadınlara sordu: *“Yûsuf'dan kam almak istediğinizde durumunuz ne idi?”* Kadınlar *biz onun kötülüğünü bilmiyoruz* cevabını verdi. Azîz'in karısı da; *“Şimdi hakikat ortaya çıktı. Ondan arzum ben almak istedim. Yûsuf kesinlikle doğru bir insandır”* dedi.⁵⁷⁸ Gerçek bir kere daha ortaya çıktı. O asrın sisteminde, erkek ve kadın cinsinin farklı statüleri ve rollerinde kadınların dominantlık varlığı aşikârdır. Kral, genelde erkeklerden olurken kadınlarında kraliçelik yaptığı vakidir. Sarayda erkek ve kadın hizmetçiler vardır. Tapınaklarda erkek ve kadın din görevlilerinin varlığı da bilinmektedir. Tarlada

⁵⁷⁴ Akyüz ve İhsan Çapcıoğlu (Der.), *Din Sosyolojisi*, 607-622.

⁵⁷⁵ el-Hucurat 49/13.

⁵⁷⁶ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, C. 3, 580.

⁵⁷⁷ Yûsuf 12/32; Duman, *Beyânü'l-Hak*, C. 2, 53.

⁵⁷⁸ Yûsuf 12/51.

erkeklerin ve kadınların birlikte çalıştığı da görülür. Cinsiyet ayrımı yapılarak kadının ayrıma tabi tutulduğu izlenimi görülmez denilebilir.

3.4.10.2. Yaş Grupları

Biyolojik bir nitelik gösterir. Yaşları birbirine yakın, aynı zaman diliminde doğan bireylerin oluşturduğu kuşak denilebilir. Kuşaklar; genç, orta ve yaşlı olmak üzere üç kısma ayrılır. Gençlik dönemi, çocukluk ve ergenlik olmak üzere ikiye ayrılır. “*Sucu kovasını kuyuya saldıığında ‘Müjde! Müjde, işte bir erkek çocuk!’ dedi*”⁵⁷⁹

Gulâm; Bıyığı yeni terleyen oğlan,⁵⁸⁰ çocuklukla ergenlik arasındaki erkek çocuk anlaşılır. Yûsuf kuyuya atıldığında 7 veya 8 yaşlarında oğlan çocuğu olma ihtimali yüksektir. ⁵⁸¹ Zekerîyyâ (a.s.) oğlu Yahyâ (a.s.), kendisine müjdelendiğinde: “*Rabbim: Ben artık iyice yaşlandım, hanım da kısır, nasıl **oğlum** olabilir? dedi*” Başka bir ayette de “***Oğlana** gelince; onun annesi babası inanmış kişilerdi*”⁵⁸² şeklinde gelir. İki ayette henüz bulûğ çağına ermemiş çocuk anlaşılır. Bulûğ: Bireyin çocukluk dönemini bitirip, ergenlik çağına ulaşmasıdır. Genelde asgari yaş sınırı erkeklerde 12 kızlarda ise 9 olarak belirlenmiştir. Ergen kişi edâ ehliyetine ulaşır.⁵⁸³ Âlimlerin geneli her iki cinsin ergenlik yaşını 15 yaş kabul etmiştir.⁵⁸⁴ Ergenlikten asıl maksat bireyin çocukluktan çıkıp yetişkin insan sayıldığı, aklî ve ruhî olgunluktur. Biyolojik gelişimle paralellik arz etse de tespiti zordur.⁵⁸⁵ Öyleyse Hz. Yûsuf, Mısır Azîz’inin evine yerleştiğinde henüz bulûğa ermediği anlaşılırken yaşının da ne olduğu tahminden öteye geçmez. Bize sadece yaş gruplarıyla ilgili ipuçlarını verir.

⁵⁷⁹ Yûsuf 12/19; Kaya, *Küçük Gruplar Sosyolojisi*, 204.

⁵⁸⁰ İsfahânî, *el-Müfredât*, 763.

⁵⁸¹ Duman, *Beyânü’l-Hak*, C. 2, 51.

⁵⁸² Âl-i İmrân 3/40; el-Kehf 18/80.

⁵⁸³ Fikret Karaman, vd. *Dini Kavramlar Sözlüğü*, (Ankara: DİB Yayınları, 2006), 74.

⁵⁸⁴ Yûsuf 12/22; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, C. 3, 790.

⁵⁸⁵ Ali Bardakoğlu, “Bulûğ”, *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6/413.

“Rüşd “*olgunluk*” yaşına erişince Yûsuf’a hikmet ve ilim verdik” Hz. Yûsuf, Mısır’a geldiğinde rüşdüne “Fikrî olgunluk” ermiştir. Rüşd: Kişinin malı hakkında din, akıl, mantık ve ekonomi prensiplerine uygun tasarrufta bulunabileceği yaştır. Rüşd yaşı, bulûğdan sonraki herhangi bir yaş olabilir, İmam-Azam fıkıhta üst yaş sınırını 25 kabul eder. Bazı ülkeler 17-21 arasında farklı yaşları tercih eder.⁵⁸⁶ Rüşd, güç ve kuvvetin tamamlandığı kemal noktasıdır.⁵⁸⁷

İbn-i kesir Aklî ve ahlaki olgunluk yaşı hakkında 33 veya 30 yaş üzerinde, 20, 40, 25, 30, 18 ve imam Malik’in ihtilam olduğu yaş dediği bilgilerini verir.⁵⁸⁸

Şehrin kadınları, “Azîz’in karısı, delikanlısından murat almak istemiş” dediler. Ayette geçen “Fete” günümüzde 12-24 veya 15-25 yaş sınırlarına yorumlanabilir.⁵⁸⁹ “Onunla beraber zindana iki delikanlı daha girdi”⁵⁹⁰ Hz. Yûsuf, krala hizmet eden baş sâkî ve fırıncı muhtemelen aynı yaş aralığındadır.

Hz. Yûsuf’un 17 yaşında hapse girdiği, 30 yaşında vezir olduğu ve 120 yaşında vefat ettiği aktarılır.⁵⁹¹ Hz. Yûsuf babasından sonra 23 yıl daha yaşadığı belirtilir.⁵⁹²

Hz. Yûsuf’un “Siz *cahiller iken*” ifadesi de kardeşlerin onu kuyuya attıklarında henüz peygamber olmadığını ve kardeşi Bünyâmin ve bazı üvey kardeşlerinin küçük olduğuna delildir. Bu nitelikte olan kişiler cehaletle nitelenir. Hz. Ya’kûb, Mısır’da ölmeden önce on iki oğlu ile aynı yerde bir süre beraber yaşar.⁵⁹³ on iki çocuk arasında doğumla gelen yaş farkı doğaldır.

Sûrede; baba, oğul, kardeş, melik, vezir, hanım, genç, şehir, şehrin kadınları kısaca hayat ve toplum katmanlarından bahsedilir. Büyük veya küçük toplumda bütün yaş

⁵⁸⁶ Karaman, vd. *Dini Kavramlar Sözlüğü*, 564.

⁵⁸⁷ Kurtubî 1, *el-Câmi‘ li-ahkâmi‘l-Kur‘ân*, C. 9, 247.

⁵⁸⁸ İbn Kesîr, Ebü’l-Fidâ’ İmâdüddîn İsmâil, *Tefsîrü‘l-Kur‘âni‘l-‘azîm*, C. 2, 1 bs. (Dâru’l Hadis: kahire, 1988), 455.

⁵⁸⁹ Kaya, *Küçük Gruplar Sosyolojisi*, 205.

⁵⁹⁰ Yûsuf 12/36;

⁵⁹¹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, C. 3, 558.

⁵⁹² Karaman, vd. *Kur‘an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, C. 3, 259.

⁵⁹³ Kurtubî 1, *el-Câmi‘ li-ahkâmi‘l-Kur‘ân*, C. 9, 386, 400.

gruplarının görülmesi olağandır. Sûrede, bulûğ ve rüşt yaşından bahsedilirken diğer yaş grupları zımnen ortaya konulur.

3.4.11. Grup Bireylerinin Sayısına Göre

3.4.11.1. Küçük Grup

Küçük grup: Sosyal hayatta toplumun içinde yer alan büyük gruplar içinde oluşan birçok alt gruptur. Devletler yıkılırken küçük grup varlığını her toplumda sürdürmüştür. *“Küçük grup ortak bir amaç etrafında toplanarak yüz yüze etkileşim içinde bulunan, gruptaki diğer üyelerden haberdar olan, mensubiyet duygusu içerisinde aralarında statü ve rol dağılımı çerçevesinde karşılıklı olarak birbirine bağlıdır. Ortak inanç, değer ve normlara sahip, genellikle daha büyük toplumsal yapının bir parçası durumunda olan insan topluluğudur”* Grupta ilişkiler yüz yüze, zaruri bir münasebet içerir.⁵⁹⁴ Üye sayısı sınırlı, aralarında daha yoğun etkileşimin yaşandığı, özelliklerini üyeler arasında daha yakın ilişkinin tayin ettiği grup denilebilir.

Küçük grupların birincil veya ikincil grup olmasını üyeler arasındaki ilişki belirler. Birkaç arkadaşın bir araya gelmesi birincil grup iken, pazarda alışveriş için az sayıda kişinin oluşturduğu bireyler ikincil gruptur. Sosyal bilimlerde iki kişiden meydana gelen en küçük gruba “Dyad” bir kişi daha katılırsa üçlü grup “Triad” adı verilir. Grup üyeleri arttıkça kendi aralarındaki istişare ya da tartışmalara katılması ve söz alması zorlaşır. Bu sebeple grup içinde lider seçimine gidilerek üyeler arasında iletişimin doğru kurulması istenir.⁵⁹⁵ Bu tespit, Hz. Muhammed’in *“Üç kişi yolculuğa çıktıklarında içlerinden birini reis seçsinler”*⁵⁹⁶ hadisini doğrulamaktadır.

Yûsuf sûresinde en küçük grup, oğul Hz. Yûsuf ve baba Hz. Ya’kûb’un oluşturduğu “Dyad” gruptur. Yûsuf’un rüyasını babasına anlatmasının amacı rüyanın etkisinde kalarak te’vilini merak etmesidir. Babasının *“Yavrum! Rüyanı kardeşlerine söyleme.*

⁵⁹⁴ Kaya, *Küçük Gruplara Sosyolojisi*, 43-45.

⁵⁹⁵ Özkalp, *Sosyolojiye Giriş*, 274.

⁵⁹⁶ Ebû Dâvûd, “Cihad” 15 (2608).

Yoksa sana tuzak kururlar”⁵⁹⁷ ifadeleri, O’nun rüyasını anladığını gösterir. Ya’kûb endişesini dile getirir. Bir beşer olarak oğlunu tehlikelerden korumak ister. Baba ve oğlun, aile içindeki rolleri farklıdır, her üyenin ki de böyledir.

Vezir durumunda olan Hz. Yûsuf’un, kardeşi Bünyâmin’i yanında alıkoyması en küçük grup “Dyad” örneği olabilir. Her iki durumda üyeler birbirinin haklarını korumada dikkatlidirler. Hz. Yûsuf, Bünyâmin’in hırsızlık cezasına karşılık alıkoymuştur. O hükmünü kardeşlerinin *“Cezası, ölçek kimin yükünde bulunursa, ceza onun alıkonulmasıdır. Biz zalimleri böyle cezalandırırız”* ifadelerini esas alarak vermiştir. Üyeler birbirinden haberdar, inançta ataları Hz. İbrâhîm milletine mensup, aynı inanç etrafında değer ve normları kabul etmişlerdir.⁵⁹⁸

Üç üyeli “Triad” gruba Hz. Yûsuf, Mısır Azizi ile eşi Züleyha örneği verilebilir. Mısır Azîzi, köle olarak aldığı Hz. Yûsuf’u evine getirir. Eşine *“Buna güzel bak ve makamını yüce tut, umarım faydası olur veya evlat ediniz”* der. Allah, Aziz’in kalbine O’na karşı şefkat ve merhameti verir. Olayların gelişimi sonucunda Hz. Yûsuf, Mısır topraklarında buyruğu dinlenen bir yönetici olur.

Hz. Yûsuf, yaşanan hadiseleri Mısırlı yönetici grubunda yaşayarak kavramıştır. Sonra da devlet yapısını muhafaza eden vezir “Hükümdarın gözü, kulağı” olmuştur.⁵⁹⁹

3.4.11.2. Büyük Grup

Bireyler arasındaki iş bölümü, rol ve statü farkı ile ilişki sayısı çoğalmıştır. İlişkiler yüzeysel olduğu için fertler birbirini tanımayabilirler. Üye sayısı arttıkça bireylerin önemi azalmakta ve ilişkileri düzene koyacak kurallara ihtiyaç duyulmaktadır.⁶⁰⁰ Hz. Yûsuf döneminde merkezi otorite güçlüdür.⁶⁰¹

⁵⁹⁷ Yûsuf 12/5. Özkalp, *Sosyolojiye Giriş*, 274.

⁵⁹⁸ Yûsuf 12/75, 38; Özkalp, *Sosyolojiye Giriş*, 275.

⁵⁹⁹ Yûsuf 12/54; Douglas & Teeter Emily, *Mısır ve Mısırlılar*, 88-89.

⁶⁰⁰ Kaya, *Küçük Gruplar Sosyolojisi*, 49-50.

⁶⁰¹ Yusuf 12/101.

Mısır, coğrafyası gereği yerleşimin büyük gruplar halinde meydana geldiği bir ülkedir. Merkezi otorite güçlü olduğunda, krala bağlı nomlar vardır. O zayıfladığında kendilerini küçük krallara dönüştüren, eyalet yöneticileri görülür. Mısır devletinde ve Nom'larda Kral, ailesi, hizmetçileri, mele' grubu, devlet görevlileri,⁶⁰² köylüler, işçiler, köleler, tüccarlar, kâtipler gibi gruplar bir arada yaşarlar. Kral dini ve siyasi yönetimin başı ve idarenin merkezindedir. Sarayda profesyonel bir komutan ve koruma kadrosu vardır.⁶⁰³ Devletin yönetim işleri çoğalınca makamlarda büyük gruplara dönüşür. Makamları temsil eden vezir ve yardımcıları devreye girer.⁶⁰⁴ Hiyerarşik yapıya birçok devlet kurumu yardımcı olur. Hazine, tahıl ambarı ve ordu müfettişleri vardır.⁶⁰⁵ Büyük grupların ancak din ile (yasa/örf) idare edildiği surede ifade edilir.⁶⁰⁶

Yasaların olduğu yerde bireylerin yerinin doldurulması daha kolaydır. Büyük gruplar içinde yer alan bireyler şahsiliğini yitirmiş modül olarak algılanır.⁶⁰⁷ Kral, Yûsuf'u kuzey ve güneyin çok güvendiği veliaht prenslerine ve vezirlere tercih ederek tam yetkili görevlendirmiştir.⁶⁰⁸ Eski Mısırdaki yaşayan bireyler, yeri yasalara uygun doldurulabilen, yetenekleri oranında krala hizmet eden bir modül konumundadır.

3.4.12. Etnik Gruplar / Irk ayrımı

Etnik veya etniklik farklı kriterlere göre tanımlanabilen esnek bir kavramdır. Etniklik: Benimsenen soy, dil, din ve Sahip olunan kültürel değerlerin bütün

⁶⁰² Volcouter, *Eski Mısır*, 20-22.

⁶⁰³ İnan, *Eski Mısır Tarih ve Medeniyeti*, 48-56; 166-68.

⁶⁰⁴ Hornung, *Mısır Tarihi*, 28.

⁶⁰⁵ Douglas & Teeter Emily, *Mısır ve Mısırlılar*, 87.

⁶⁰⁶ Yûsuf 12/39, 76.

⁶⁰⁷ Melih Çoban, "Sosyal/Toplumsal Gruplar (Sosyoloji)"

https://ansiklopedi.tubitak.gov.tr/ansiklopedi/sosyal_toplumsal_gruplar_sosyoloji

[13.06.2023]

⁶⁰⁸ Altay, *Mezopotamya e Eski Mısır*, 71.

unsurlarını içinde barındıran, öteki gruplardan farklı sayılan gruplar, etnik grup adıyla nitelenir.⁶⁰⁹

Mısır'ın yerli halkına Kıptî denilir.⁶¹⁰ Mısır toplumu hiçbir zaman katıksız, arı bir ırktan oluşmamıştır. Freskolarda; zenciler kara, Mısırlılar kızıl kahverengi, Asyalılar ile Sâmirîler sarı tenli gösterilmiştir. Libyalılar, Batılılar veya Kuzeyliler; sarışın, mavi gözlü ve sarı sakallı resmedilmiştir.⁶¹¹ Mısır toplumsal yapısında gözle görülür fizyolojik farklar, genellikle kölelik, ayrımcılık ve sömürü tiplerinin var olduğu toplumsal çevrede olur.⁶¹² Hz. Yûsuf'un köle olarak satılması ve borçluların köleleştirilmesi bu duruma delildir.

Mısır toplumunda etnik grup sayısı çoktur. Toplumun farklı grupları farklı konumları ve farklı ön yargı aşamaları olması kaçınılmaz olur.⁶¹³ Hz. Yûsuf'un hiksoslar dönemi olduğu söylenir. Bu ara dönemde Mısırlılar yönetici göçebe halkı sevmez ve hor bakar. Hyksos kelimesinin mısır dilinde “Domuzlar” veya “Domuz Çobanları” manasında kullanıldığı söylenir. Firavun sülalesinden gelen Mısır'lılar hem Hyksos krallarını hem de onlarla birlik olan İsrâiloğullarını Mısır'dan kovduğu aktarılır.⁶¹⁴

Etnik grupların toplumsal yapıda yerinin belirlenmesinde kültürel farklar da önemlidir. Din, dil ve diğer kültürel hususiyetler azınlık grupların haklarında ayrım yapıyorsa bunların bölücü etkisi görülür. Kültürel farklar bazen uzlaşılabilen dini inançta ortaya çıkabilir.⁶¹⁵ İsrâiloğullarının Mısırdan çıkarılmalarının ve işkencenin en büyük sebebi dini inançlarıdır. Gerçek tevhid akidesinin yayılması, Firavunların putperest sisteminin yıkılmasına sebep olmaktadır.⁶¹⁶

⁶⁰⁹ Kaya, *Küçük Gruplar Sosyolojisi*, 216.

⁶¹⁰ Mısır'ın en eski halkı Kıpt soyundan gelenler.

⁶¹¹ Gündüz, *Mezopotamya ve Eski Mısır*, 70-71.

⁶¹² Kaya, *Küçük Gruplar Sosyolojisi*, 218.

⁶¹³ A.g.e., 217.

⁶¹⁴ Kutub, *Fî zılâli 'l-Kur'ân*, C. 8, 338, 341.

⁶¹⁵ Kaya, *Küçük Gruplar Sosyolojisi*, 218.

⁶¹⁶ Kutub, *Fî zılâli 'l-Kur'ân*, C. 8, 341.

Toplumsal yapıda etnik grubun yerinin belirlenmesinde büyüklüğü etkindir. Mısır toplumu, kuzey, güney, Sina yarımadası ve çöllerden gelen nüfusla karışmıştır.⁶¹⁷ Nüfus göçlerle yoğunlaşınca yeni şehirler kurulmuştur. Mısır nüfusunun Yunan ve Roma belgelerinde 7.000.000. olduğu genelde kabul edilir. Bu sayı en yüksek düşünülse ve nüfus azlığında Mısırlıların Asyalılarla ortaklık kurmaya zorlansa da her durumda Mısırlı oranı İsrâiloğullarından az değildir.⁶¹⁸ Mısır'dan Musa (a.s.) ile çıkarken 650.000 üzeri rakamın verilmesi⁶¹⁹ baskın etnik grubun Mısırlılar, azınlık grubun ise İsrâiloğulları olduğunu belirtir.

Etnik grup çatışmalarını birkaç unsur ile açıklamak doğru bilgiye ulaştırmaz. Dil, milliyetçilik duygusu, ekonomik ve siyasal gelişmeler gibi başka etkenlerde dikkate alınarak açıklamak daha doğru olur.⁶²⁰

⁶¹⁷ Vercoutter, *Eski Mısır*, 25.

⁶¹⁸ Vercoutter, *Eski Mısır*, 26.

⁶¹⁹ Beyzâvî, *Envârü 't-tenzîl* C. 3, 176.

⁶²⁰ Kaya, *Küçük Gruplar Sosyolojisi*, 218.

SONUÇ

Kur'an-ı Kerim kıssaları, insanlara sosyal yaşamda rehber olması için anlatılır. Yûsuf sûresinde bir peygamberin hayatı nakledilirken, Onun etrafında çok yönlü yaşama yer verilir. Peygamberlerin, kralın, mele', aile, devlet, din vb. eski Mısır site devleti ve badiye sosyal yapısında "Yûsuf Sûresi'nde Sosyal Gruplar" araştırıldı.

Bu çalışmada nitel araştırma yöntemi takip edildi. Sûre, baştan sona taranarak doküman ve içerik analizi yapıldı. Ulaşılan bilgi ve yorumlar değerlendirildi.

Sûrede sosyal yapı; idari teşkilat, iktisadi, dini ve sosyal hayat olarak sûre ekseninde ortaya kondu. Olgı, olay, grup, şibih grup tanımları ve özellikleri sûreden örneklerle açıklandı. Sûrede sosyal grup ifade eden kavramlar; ehl, âl, kavm, ümmet, millet, sâhib, karye, usbe, mele' ve melik tespit edildi.

Yûsuf Sûresi'nde, sosyal gruplar irdelendi. Sosyal grup ve çeşitlerinden şu sonuçlar ortaya çıkarıldı. Dini gruplardan tabîi ve sırf dini gruplara; ilişki biçimine göre sosyal grupların birincil ve ikincil gruplarına; temel işlevlerine göre sosyal grupların, aile grubu, eğitim grubu ve ekonomik gruplara; örgütlenme biçimine göre sosyal grupların teşkilatsız ve teşkilatlı gruplarına; otoriter ve demokratik gruplara ve referans gruplarına ulaşıldı. Yine grup üyeliğinin niteliğine göre, iç ve dış gruplar; süresine göre sosyal grupların geçici ve sürekli gruplar; katılım biçimine göre, irade ile girilen ve irade dışı girilen gruplar; biyolojik grupların cinsiyet ve yaş grupları; grup bireylerinin sayısına göre, küçük ve büyük gruplar ve etnik gruplar tespit edildi.

Kıssanın bedevi ve hadârî toplumda gerçekleştiği anlaşıldı. Her iki toplumda en önemli etkenin din bağı olduğu gerçeği ortaya konuldu.

Sosyal grupların; aile, klan, mahalli birlikler, kabile, millet, hısımlık, komşuluk, arkadaşlık ve din bağı esasında kümelendiği görüldü. Sorumluluk birey merkezli olup, tüm topluma yüklenirken, her bireyin sosyal gruplarda birden çok rol ve statüde görev aldığı sonucuna ulaşıldı. Karşılaşılan her olayda insanın olumlu veya olumsuz tutumuna şahit olundu.

İnsan ilişkileri; yüz yüze, sevgi-nefret, çıkar gözetilen-gözetilmeyen, insani, toplumsal, kültürel ihtiyaçların karşılanmasında, aynı veya ayrı fikirde insanların varlığı doğal olduğu kadar gruplaşmanın varlığı da tabiidir. Sayısı sınırlı-sınırsız,

sürelî-süresiz iletişimin kurulduğu, resmi-gayriresmî, örgütlü-örgütsüz sosyal grupların varlığı görülebilmektedir.

Sûrede ayet, hadis ve kavramların delaleti, âlimlerin görüşlerinde tespit edilen sosyal gruplar, zaman ve mekân ayırımında değişiklik gösterse de her zaman vardır.

Hz. Yûsuf'un ailesi, Mısır'a Allah'ın iradesi ile girdi. Babasını ve annesini tahtın üstüne oturttu. Hepsi onlara secdeye kapanınca rüyasını hatırladı. Böylece dağılmış, zorluk çeken aile selametle bir araya geldi.

Çalışmanın özgünlüğü tefsir bilim dalına, sosyoloji alanında bir nebze farkındalık katabilir. Şüphesiz onların kıssalarında aklını kullananlar için alınacak ibretler vardır. İnanan bir toplumda bilgi yol göstericidir.

KAYNAKÇA

- Abdülbâki, Muhammed Fuâd. *el-Mu'cemü'l-müfehres li-elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 3 bs. Kahire: Dâru'l-hadis, 1991.
- Abidoğlu, İsa. “Kur'an'da Toplumsal Farklılık”. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Eskişehir O. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015.
- Ahmed b. Hanbel. *el-Müsned*. Thk. Ahmed Muhammed Şakir, 20 Cilt, 1 bs., Beyrut: Dâru'l-Hadîs: Kahire, 1995.
- Ahmet Muhtâr, Abdülhamid Ömer. *Mu'cemü'l-Lugati'l-Arabîyye el-Muasıra*. 4 Cilt. Alemü'l-Kütüb: Kahire, 2004.
- Akyüz, Niyazi. “Dini Gruplar Sosyolojisi”. *Din Sosyolojisi*. Der. Niyazi Akyüz ve İhsan Çapcıoğlu. Ankara: Grafiker, 2016, S. 463-480.
- Akyüz, Vecdi. *Kur'an'da Siyasi Kavramlar*. İstanbul: Kitabevi, 1998.
- Âlûsî, Ebü's-Senâ Şihâbüddîn Mahmûd b. Abdillâh b. Mahmûd el-Hüseynî. *Rûhu'l-me'ânî fî tefsiri'l-Kur'âni'l-azîm ve's-seb'i'l-mesânî*, Thk. Ali Abdu'l-bârî Atıyye, 6 Cilt. Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye: Beyrut, 1995.
- Arslantürk, Zeki ve Niyazi Akyüz. *Din Sosyolojisi II*. 1. bs. İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2015.
- Atalay, Orhan. “Kur'an'da Sosyal Grup İfade eden Kavramlar”. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. C. 0. S. 16 (2001): 197-231.
- Aydın, Mehmet Akif. “Aile”. *DİA*. (İstanbul: TDV. Yayınları, 1989), 2/196.
- Ayıntâbî, Mehmet Efendi. *Tibyân Tefsiri*, 2 Cilt. Huzur Yayınları: İstanbul, 2015.
- Aynî, Bedreddîn Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ b. Ahmed. *Umdetü'l-kârî fî şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, 25 Cilt. Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî: Beyrut, T.y.
- Bardakoğlu, Ali. “Bulûğ”. *DİA*. (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6/413-414
- Beyzâvî, Nâsırüddîn Ebû Saîd Abdullah b. Ömer. *Envârü't-tenzîl*, Thk. Muhammed Abdurrahman Maraşlı, 3 Cilt. Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî: Beyrut, 1997.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Meâli Âlisi ve Tefsiri*, 3 Cilt. Kahraman Cilt Yayıncılık: İstanbul, 1993.
- Boynukalın, Mehmet. “Tebliğ”. *DİA*. (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/218.

- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail b. İbrahim. *el-Câmi' u's-sahîh*. Thk. Komisyon. 1. Baskı, 9 Cilt, Dâru Tavki'n-Necât: Beyrut, 1422/2001.
- Ceram, C.W. *Tanrılar Mezarları ve Bilginler*. çev. Hayrullah Öz. 11 bs. İstanbul: Remzi Kitabevi, 2015.
- Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî. *Ahkâmu'l-Kur'ân*, 4 Cilt. Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî: Beyrut, 1992.
- Cevherî, Ebû Nasr İsmâîl b. Hammâd. *es-Sihâh Tâcü'l-luğa*, Thk. Ahmed Abdülgafûr Attâr. 6 Cilt. Dâru'l-ilmi-lmelâyîn: Beyrut, 1987.
- Cürcânî, Ebü'l-Hasan Alî b. Muhammed b. Alî es-Seyyid eş-Şerîf. *et-Ta'rîfât*, Thk. Alimler grubu. 1 bs. Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1983.
- Çağrııcı, Mustafa. "Sıdk". *DİA*. (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 37/99.
- DİA. "Kıptîler". *DİA*. (Ankara: TDV Yayınları, 2022), 25/423.
- Doğan, Mehmet. *Büyük Türkçe Sözlük*, 6 bs. İstanbul: Beyan Yayınları, 1989.
- Dominique, Valbelle. *Eski Mısır'da Yaşam*, çev. Cem Muhtaroglu. İstanbul: İletişim Yayınları, 1992).
- Douglas, Brewer J & Teeter Emily. *Mısır ve Mısırlılar*, çev. Nihal Uzan. Ankara: Arkadaş Yayınevi, 2011.
- Dönmezer, Sulhi. *Sosyoloji*, 10 bs. İstanbul: Beta, 1990.
- Duman, Mehmet Zeki. *Beyânü'l-Hak*, 3 Cilt. Ankara: Fecr Yayınları, 2008.
- Durkheim, Emile. *Sosyoloji Dersleri*, çev. Hüsnü Abbas. İstanbul: İletişim, 2006.
- Durmuş, Zülfikar. "Kur'an-ı Kerim'de Sosyal Gruplar". *Din bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*. S. 3 (2003): 17-46.
- Ebû Dâvûd, Süleyman b. El-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî. *es-Sünen*, Thk. Şuayb Arnavût ve Muhammed Kâmil Karabilâlî. 7 Cilt. Darü'r-Risaletü'l-Alemiyye: B.y.y., 2009.
- Ebû Mansûr, Abdulmelik b. Muhammed b. İsmâîl es-Se'âlibî. *Fıkhü'l-Luğa ve Sirru'l-Arabiyye*, Thk. Abdurrezzâk Mehdi. İhyâit-Turâsi'l-'Arabî: B.y.y., 2002.
- Ebû Tâlib Abdülmenâf b. Abdilmuttalib b. Hâşim, *Divanu Ebî Tâlib Ammi'n-Nebi (sallallahu aleyhi ve sellem)*, Thk. Muhammed Altunci. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'Arabî, 1994.

- Efe, Adem. *Dini Gruplar Sosyolojisi*, 1. Bs. İstanbul: Dönem Yayıncılık, 2013.
- Efendioğlu, Mehmet. “Sahâbe”. *DİA*. (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/491.
- Erdil, Kemalettin. *Aile Okulu*, 7 bs. Ankara: TDV, 2012.
- Fâsi, Takıyyüddîn Muhammed b. Ahmed b. Alî. *Şifâ'ü'l-garâm bi-ahbâri'l-Beledi'l-harâ*, 2 Cilt. Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye: B.y.y., 2000.
- Ferâhîdî, Ebû Abdîrrahmân el-Halîl b. Ahmed b. Amr b. Temîm. Thk. Mehdi Mahzûmî ve İbrahim es-Semirâî. 1 Cilt. Daru ve Mektebetu'l-Hilal: Beyrut, 2010.
- Firûzabâdî, Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb b. Muhammed. *Besâ'iru zevi't-temyîz fî letâ'ifi'l-kitâbi'l-zîz*, Thk. Muhammed Ali en-Necâr, 6 Cilt. İhyâü't-türâsi'l-İslâmî: Kahire, 1992.
- Gümüştü, Osman ve Mustafa Sabri Küçükaşçı. “Köy”. *DİA*. (Ankara: TDV Yayınları, 2019), EK-2/85.
- Günay, Ünver. *Din Sosyolojisi*, 8 bs. İstanbul: İnsan Yayınları, 2008.
- Gündüz, Altay. *Mezopotamya ve Eski Mısır*, İstanbul: Büke Yayınları, 2002.
- Gürer, Neşe. “Kur'an'da Peygamberlerin Karakter Özellikleri” Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019.
- Harman, Ömer Faruk. “Azîz-i Mısır”. *DİA*. (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 4/344.
- Ömer Faruk. “Ya'kûb”. *DİA*. (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43/274.
- Ömer Faruk. ”Yûsuf”. *DİA*. (İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi, 2013), 44/1-5.
- Hornung, Erich. *Mısır Bilimine Giriş*, Çev. Zehra Aksu Yılmaz. İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2004.
- Hornung, Erik. *Ana Hatlarıyla Mısır Tarihi*, çev. Zehra Aksu Yılmaz. İstanbul: Kabalcı kitabevi, 2004.
- İbn Âşûr, Muhammed Tâhir b. Muhammed b. Muhammed et-Tâhir et-Tûnisî. *et-Tahrîr ve 't-Tenvir*, 13 Cilt. Dâru Tûnusi: Tunus, 1984.

- İbn Haldun, Abdurrahman b. Muhammed b. Muhammed. *Mukaddime Kitabı'l-İber*, Çev. Halil Kendir. 2 Cilt. Yeni Şafak: Ankara, 2004.
- İbn Kesîr, Ebûl-Fidâ İsmâîl b. Ömer b. Kesîr el-Kureşî el-Basrî ed-Dımeşkî. *Tefsiru'l-Kur'ani'l-'Azîm*, Thk. Sami b. Muhammed es-Selâme. 4 Cilt. Daru'l-Hadis: Kahire, 1999.
- İbn Sîrîn, Ebû Bekr Muhammed b. Sîrîn el-Basrî. *Müntehabü'l-kelâm fî tefsîri'l-ahlâm*, 1 Cilt. Mustafa el-Babî-l Halebi ve Evlatları matbaası: Kahire, 1940.
- İbni Mâce, Ebû abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî. *es-Sünen*, Thk. Şuayb el-Arnaût, Adil Mürşit. 5 Cilt. Dâru'r-Risâle'l-Alemîyye: Beyrut, 2009.
- İnan, Afet. *Eski Mısır Tarih ve Medeniyeti*, 3 bs. Ankara: TTK Yayınevi, 1992.
- Kandemir, Yaşar vd. *Ayet ve Hadislerle Açıklamalı Kur'an-ı Kerîm Meâli*, 2 Cilt. İfav Yayınları: İstanbul, 2010.
- Karaman, Fikret, İsmail Karagöz, İbrahim Paçacı, Mehmet Canbulat, Ahmet Gelişgen ve İbrahim Ural. *Dini Kavramlar Sözlüğü*. Ankara: DİB Yayınları, 2006.
- Karaman, Hayrettin, Mustafa Çağrı, İbrahim Kafi Dönmez ve Sadrettin Gümüş. *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 5 Cilt. DİB Yayınları: Ankara, 2014.
- Kılıç, Hasan. "Tahılların Başağında Depolanması". *II. Uluslararası Bilimler Işığında Yaratılış Kongresi*, 8-9 Kasım 2018. Erzurum: Atatürk üniversitesi, 2018: 1-14.
- Koenig, Samuel. *Sosyoloji Toplum Bilimine Giriş*, Çev. S. Sucu ve O. Aykaç. İstanbul: Ütopya Kitabevi Yayınları, 2000.
- Komisyon, *Hayat Rehberi Kur'an-Konulu Tefsir*, 4 Cilt. DİB Yayınları: Ankara, 2021.
- Köksal, M. Asım. *Peygamberler Tarihi*, 1 Cilt. TDV. Yayınları: Ankara, 2005.
- Köse, Saffet. "Rüşd". *DİA*. (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 635/298-300.
- Kurt, Abdurrahman. *Din Sosyolojisi*, İstanbul: Sentez Yayınları, 2012.
- Kurtkan, Âmiran. *Sosyoloji*, İstanbul: M.E.B.Y. 1976.

- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh. *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'an*, Thk. Ahmed el-Berdûnî ve İbrahim etfiş, 20 Cilt. Dâru'l-kütübi'l-Mısriyye: Kahire, 1964.
- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh. *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'an*, çev. M. Beşir Eryarsoy. 9 Cilt. Buruç Yayınları: İstanbul, 1999.
- Kutsal Kitap*. İstanbul: Kitabı Mukaddes ile Yeni yaşam yayınları, 1. Basım, 2001.
- Kutub, Seyyid. *Fî zılâli'l-Kur'an*, çev. İ.Hakkı Şengüler, Bekir Karlığa ve M.Emin Saraç. 8 Cilt. Birleşik Yayıncılık: İstanbul, t.y.
- Marshall, Gordon. *Sosyoloji Sözlüğü*. çev. Osman Akınhay ve Derya Kömürcü. Ankara: Bilim ve Sanat, 1999.
- Mevdûdî, Ebu' Al'â. *Tefhmu'l Kur'an Kur'an'ı Anlamı ve Tefsiri*, çev. Yûsuf Karaca, Nazife Şişman, İsmail Bosnalı, Ali Ünal, Hamdi Aktaş Muhammed Han Keyan'ı. 7 Cilt. İnsan: İstanbul, 1996.
- Mukâtil, b. Süleymân b. Beşîr el-Ezdî. *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, Thk. Abdullah Mahmut Şehhâte, 5 Cilt. Dâru'l İhyâi't-Turâsi: Beyrut, 2002.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî en-nisabûrî. *Sahihi Müslim*. Thk. Muhammed Fuad abdûlbaki. 5 Cilt. İsa el-babi el-halebi ve ortakları matbası: Kahire, 1955.
- Nîsâbûrî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Hâkim. *el-Müstedrek ale's-Sahihayn*, Thk. Muhammed Abdulkadir Atâ. 2 Cilt. Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye: Beyrut, 1990.
- Nîsâbûrî, Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm es-Sa'lebî. *el-Keşf ve'l-beyân*, Thk. Ebû Muhammed İbn Âşûr. 5 Cilt. Daru İhyai't-Türasi'l-Arabi: Beyrut, 2002.
- Özkalp, Enver. *Sosyolojiye Giriş*, 23 bs. İstanbul: Ekin, 2014.
- Saçan, Selvinaz. "Türkiye'de Aile Eğitimi Konusunda Yapılan Tez Çalışmalarının İncelenmesi". *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi*, C. 4, S. 1 (2015): 158-170.

- Selçuk, Hikmet. “Kur’ân’da Sevgi Kavramı”. *Kur’an Mesajı: İlmî Araştırmalar Dergisi*. C. 2 S. 13, 14, 15, (1999): 236-240.
- Sezen, Yümni. *İslâm Sosyolojisine Giriş*, İstanbul: Turan Kültür Vakfı, 1994.
- Sipahioğlu, Mukadder. *Antik Mısır’da Rahip Sınıfı*, Ankara: Ankara okulu, 2021.
- Şimsir, Mehmet Salih. “Antik Mısır Dininde Kâhinlik, sihir ve büyü” Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. M.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Dinler Tarihi Bilim Dalı, 2018.
- Taberî, Ebû Ca’fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd *Tarih-i Taberi*, çev. Muhammed Çoşkun, Adil Bebek, Abdulaziz Hatip Murat Sülün (editör), 3 Cilt. Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı: İstanbul, 2017.
- Taberî, Ebu Cafer Muhammed b. Cerîr, *Câmiü’l-Beyân an Te’vili âyi’l-Kurân*, Thk. Abdullah b. Abdulmuhsin Türki, 26 Cilt. Dâru Hicr: B.y.y., 2001
- Tekin, Mustafa. “Kur’an Sosyolojisi Üzerine Denemeler”, *Kur’an-ı Kerim’de Sosyal Gruplara Giriş*, Der. Mehmet Bayyigit. 1 bs. Konya: Yediveren Yayınları, 2003.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ. *el-Câmi’*, Thk. Ahmed Muhammed Şakir ve Muhammed Fuad Abdülbaki, İbrahim Atva Avad. 5 Cilt, 2. Bs., Mustafa el-Babî-l Halebi ve Evlatları matbaası: Mısır 1975.
- Toker, İhsan. “Toplumsal Cinsiyet ve Din”, *Din Sosyolojisi*, Der. Niyazi Akyüz ve İhsan Çapcıoğlu. Ankara: Grafiker, 2016, 607-622.
- Toptaş, Mahmut. *Kur’an-ı Kerîm ve Şîfa Tefsiri*, 8 Cilt, Cantaş: İstanbul, 1993.
- Tuncer, Faruk. “Kur’an-ı Kerim’de Sosyal Grup İfade Eden Kelimelerin Nüzul Sürecindeki Değişimleri”. *Ekev Akademi Dergisi*. C. 16, S. 53 (2012): 197-231.
- Ülken, Hilmi Ziya. *Din sosyolojisi*, İstanbul: İ. Ü. E. F. Y., 1943.
- Ülken, Hilmi Ziya. *Sosyoloji Sözlüğü*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1969.
- Üstüner, Ali Cengiz. *Mısır Uygarlığı*, 1. Bs. İstanbul: Dragon, 1998.
- Vercoutter, Jean. *Eski Mısır*. çev. Emine Çaykara. İstanbul: İletişim Yayınları, 2013.
- Wach, Joachim. *Din Sosyolojisi*, çev. Ünver Günay, İstanbul: M. Ü. İ. F. Vakfı Yayınları, 1995.

- Yavuz, Yusuf Şevki. “A‘râf”. *DİA*. (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/259.
- Yazır, Elmalılı M. Hamdi. *Hak Dini Kur'an Dili*, Haz. A. Cüneyd Köksal - Murat Kaya. 3 Cilt. Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı: İstanbul, 2021.
- Yelken, Ramazan. *Cemaatin Dönüşümü: geç ve modern dönemde cemaat sosyolojisi*, 1. bs. Ankara: Vadi, 1999.
- Zebîdî, Muhammed el-Murtazâ el-Hüseynî. *Tâcu'l-'Arûs*, Thk. Komisyon 30 Cilt. Kuveyt Rehberlik ve Haber Başkanlığı Yayınları: Kuveyt, 2001.
- Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî. *el-Keşşâf 'an haqâ'iki gavâmi'zi't-tenzîl ve 'uyûni'l-e'kâvîl fî vü'cûhi't-te'vîl*, çev. Muhammed Coşkun, Ömer Çelik, Abdulaziz Hatip, Murat Sülün 6 Cilt, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı: İstanbul, 2016.
- Zencirkıran, Memet. *Sosyoloji*, 9 bs. Bursa: Dora yayınları, 2020.

İNTERNET KAYNAKLARI

- “Antik Mısır’da evlat edinme”. <https://turk-archive.aawsat.com/antik-misirda-evlat-edinme/> [28.11.2022].
- “Çadem”. Ergenlik. <https://www.cadempsikoloji.com/makale/3-cocuk-gelisim-donemleri> [19.10.2022].
- Çoban, Melih. “Sosyal/Toplumsal Gruplar (Sosyoloji)”. https://ansiklopedi.tubitak.gov.tr/ansiklopedi/sosyal_toplumsal_gruplar_sosyoloji [13.06.2023].
- “Eski Mısırda Hukuk ve Yönetim”. http://www.tarihpedia.com/misir_genel_hukukveyonet/ [05.12.2022].
- “Eski Mısır’da Tarım ve Hayvancılık”. http://www.tarihpedia.com/misir_genel_tarim/ [22.12.2022].
- “Türkçe”, أَهْل, <https://www.almaany.com/tr/dict/ar-tr/arap>, [09.05.2022].
- Yıldırım, Ömer. “olgu-Değer İlişkileri Bağlamında Ahlak Felsefesi”. <https://www.felsefe.gen.tr/olgu-deger-iliskileri-baglaminda-ahlak-felsefesi/> [02.01.2023].
- Yıldırım, Ömer. “Felsefe”. <https://www.felsefe.gen.tr/toplumsal-yapi-nedir/> [23.10.2022].

ÖZGEÇMİŞ

Mehmet YILDIRIM

A. EĞİTİM

Yüksek Lisans: İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, 2023, İstanbul

Lisans: Marmara Üniversitesi İlahiyat, 2010, İstanbul

B. MESLEKİ DENEYİM

2000-2007 Turizm Rehberi

2009-2016 Diyanette Tercüman

2007-2023 İmam-Hatip